ВІСТІ КОМБАТАНТА

1943
1968

Ч. 5-6 (36-37) — 1968 — Торонто - Нью-Йорк

ВІСТІ КОМБАТАНТА

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ЖУРНАЛ

РЕДАКТОРИ: І. Кедрин-Рудницький, Василь Верига

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕҐІЯ: А. Валійський, В. Гузар, Ю. Лопатинський, Р. Купчинський, І. Носик

ВИДАВЦІ: Головна Управа Об'єднання б. Вояків Українців в Америці, Головна Управа Братства кол. вояків 1 УД УНА

СПІВУЧАСНІ: Братство Українських Січових Стрільців, Об'єднання кол. вояків УПА, Броди-Лев, Інк., Українська Стрілецька Громада в Канаді.

Статті, підписані прізвищем, чи ініціялами автора не завжди відповідають поглядам Редакції.

Редакція застерігає собі право скорочувати статті і справляти мову.

АДРЕСИ ПРЕДСТАВНИКІВ:

Австрія:
Dr. S. Nakiewycz
Wien XX
Dresdnerstr. 124/III/19

Канада - Захід:
Mr. Lew Rudnyckyj
297 Chelsea Ave.,
Winnipeg 15, Man., **Canada**

Аргентина:
Fraternidad de Los Ex-Comb
de la 1a DU ENU, c. Maza 144,
Buenos Aires, **Argentina.**

Англія:
Mr. Wasyl Nakonachny
23 Alexandra St.
Ashton - U - Lyne, Lancs, England

Австралія:
Fokshan Library & Book Supply,
16 W. Prospect Street, Glenroy, W. 9, Victoria, Australia.
На N. S. W. в Австралії:
Mr. C. Mishchuk, 12 Victory St., Belmore N. S. W., Australia.

З.Д.А.:
"VETERANS' NEWS",
P. O. Box 1184, Church St. Station,
New York, N.Y. 10008, U.S.A.

Канада і інші країни:
"VETERANS' NEWS"
41 Whitbread Cres.
Downsview, Ontario, Canada.

VETERANS' NEWS, bi-monthly, published jointly by:
United Ukrainian War Veterans in America, Brotherhood of Former Soldiers of the 1 Ukrainian Division UNA in association with:
Brotherhood of Ukrainian Sichovi Striltsi, Former Members of the Ukrainian Insurgent Army, Inc., Brody-Lew Inc., Ukrainian War Veterans' Association in Canada.

Address: P. O. Box 1184, Church Street Station, New York, N. Y. 10008, U. S. A.
In Canada: Editor — 9 Skylark Ave., Toronto 9, Ont.

БРАТСТВО КОЛ. ВОЯКІВ 1-ої УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ У Н А
— ГОЛОВНА УПРАВА —

ЗА СВІЙ РІДНИЙ КРАЙ...

ЮВІЛЕЙНЕ ВИДАННЯ
З НАГОДИ 25-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ ДИВІЗІЇ «ГАЛИЧИНА»
І-ої УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АРМІЇ

За редакцією
Василя Вериги і Івана Кедрина

Торонто — Нью-Йорк
ВІСТІ КОМБАТАНТА Ч. 5 - 6 (36 - 37)
1968

МАРШ ДИВІЗІЇ

Дивізіє, гей, рідна мати,
Новітня Січ Ти є для нас
І треба, треба теє знати
Чого від нас жадає час.

Москва лютує в Україні,
Руйнує, палить все кругом,
Вмирають діти на руїні,
Сумує Київ над Дніпром.

Комуна, нащадки гунів
Лиш муки й смерть готують нам,
Кобзар пірвав останні струни,
Ще лиже ката свій-же хам.

Дивізіє, зростай же в силу,
І будь безсмертна у боях.
Згадай Шевченкову могилу,
Не знайде в Тобі місця страх.

Ти сонцем будеш Україні,
Дощем весняним. Стрільче знай:
Жени ворожі чорні тіні!
Хай сяє в щасті рідний край.

Дивізіє, гей, рідна мати,
Новітня Січ Ти є для нас.
І треба, треба теє знати,
Чого від нас жадає час.

У 25-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ 1-ої УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ

Присвячуючи це збільшене число "Вістей Комбатанта" 25-річчю створення Української дивізії "Галичина", яка пізніше була перейменована на 1-шу Українську Дивізію Української Національної Армії, публікуємо деякі документи, розвідки, статті та спогади, які відносяться до проблеми Дивізії. Отут читач має змогу познайомитися з постаттями і їхніми поглядами та переконаннями щодо форми визвольної боротьби 25 років тому ("Дмитро Паліїв — воїн і патріот"), документами, які віддзеркалювали політику й бажання українських політичних середовищ ("Наказ війську Української Народньої Республіки", "Відозва Українського Національного Комітету до Українського Громадянства", Відозва ген. Павла Шандрука), обставинами, в яких доводилося творити Дивізію ("Стрілецька дивізія "Галичина" і Станиславівська округа в роках 1943-44"), ставленням теперішніх політичних середовищ до факту існування Дивізії (привіти від Виконавчого Органу Української Національної Ради, Ресорту Військових Справ, Привіт від Президента Української Республіки Миколи Лівицького, Привіт від Закордонного Передставництва Української Головної Визвольної Ради), поглядами визначних осіб, які або брали безпосередню участь у творенні Дивізії або були свідками тих подій (Слово проф. д-р Володимира Кубійовича, Доповідь Миколи Степаненка, віцепрезидента Української Народньої Республіки в екзилі) та врешті поглядами наших публіцистів ("Проблема Дивізії" Івана Кедрина, "Слідами батьків" Василя Верига, "Формування української військово-політичної ідеї" Фелікса Кордуби).

Оці документи, розвідки і статті заторкують не лише проблему Дивізії, але ширше і найважливіше питання: політику боротьби за визволення поневоленого народу. При критичній аналізі однієї події, ми натрапляємо на її пов'язаність з іншими, які разом творять складний ланцюг, назавжди з собою спаяних кілець. Така аналіза ще більш складна під час війни, коли треба робити рішення самому — або залишати його за волею ворожого режиму. Очевидно, свідоме і добровільне рішення вибору засобів боротьби, не зважаючи на різні форми, прямує до однієї цілі. Якщо така боротьба була б закінчилася перемогою, тоді ніхто так критично не розглядав би кожну форму і участь у цій боротьбі так детально. Але тому, що наша боротьба ще не завершена, хочеться докопатись до джерела істини: чому так сталося? Хочеться розгадати причини невдачі, якщо такі існували. Бо якщо б, наприклад, Українська Повстанська Армія була потребувала Дивізії в тому часі і тих обставинах, в яких Дивізія пребувала на рідних землях, тоді напевне "проблеми Дивізії" не було б.

У цьому числі "Вістей Комбатанта", в обмеженій формі, ми не стараємося вирішити про правильність чи неправильність такого чи іншого рішення. Друкуємо ці матеріяли для кращого зрозуміння часів з-перед 25 років для учасників тієї боротьби та для усіх тих, яким українська справа близька серцю.

Володимир Кубійович

Слово з нагоди 25-річчя Дивізії

Промова проф. д-ра Володимира Кубійовича, колишнього голови Українського Центрального Комітету в Галичині, за часів німецької окупації в 1939-1945 роках, виголошена на святкуванні 25-річчя постання І-ої Української Дивізії Української Національної Армії 18 травня ц. р. в Торонті.

***

28 квітня 1943 року був днем постання Української Дивізії, яка носила тоді назву "Галичина". В цей день у Львові появився маніфест губернатора Галицького дистрикту д-ра Оттона Вехтера до української людности, який від імені німецької влади проголосив створення Дивізії в складі німецьких збройних сил для боротьби з большевиками. Разом з цим вийшов український заклик — моє звернення як голови Українського Центрального Комітету, яке солідаризувалося з німецьким маніфестом і закликало колишніх вояків Української Галицької Армії та українську молодь вступати до лав Дивізії.

До створення Дивізії в складі німецьких збройних сил існували недовгий час тільки невеликі й нечисленні українські з'єднання. На українське звернення до урядових німецьких чинників, між іншим і моє до генерал-губернатора Франка — дати згоду на утворення українських збройних формацій для спільної з німцями боротьби проти большевиків — відповіді не було. Ми дістали, проте, посередню відповідь — брутальну колоніяльну політику німців в Україні, зокрема у т. зв. "Райхскомісаріяті Украіне". Щоправда, в парамілітарних відділах вермахту і поліції служили сотні і тисячі українців, але це були дрібні допоміжні формації під німецькою командою без ніякої політичної концепції, а навіть і без назви. Ті німці, які розуміли, що не можна перемогти большевиків без політичної концепції, сприятливої для українців та інших народів, що перебували під совєтським ярмом та без створення національних армій, не мали в той час ніякого впливу.

Вони здобули деякий голос тільки після катастрофи під Сталінградом. Одним з них був губернатор Вехтер, який разом із своїм заступником д-ром Бауером намагався реалізувати на території Галичини деяке українсько-німецьке співжиття, очевидна річ, під німецьким проводом. Важливим звеном цього співжиття було виклопотання Вехтером у березні 1943 року у найвищих німецьких чинників згоди на створення в складі Зброї СС Дивізії "Галичина". Це був чималий політичний акт. Утворення великого українського військового з'єднання зміцнило ролю українців у Галичині; щобільше, воно могло мати зчасом вплив на зміну німецької політики у Райхскомісаріяті Украіне. Покищо до концепції Вехтера — співпраці з українцями — вороже ставився райхскомісар

України Еріх Кох, і стримано Франк, тим більше, що Дивізію організовано без його участи. Тому Вехтер мусів поступати дуже обережно, і Дивізія не могла мати назви "українська". Її відзнакою був галицький лев, а не тризуб.

Створення Дивізії занепокоїло й большевиків. Це ж міг бути початок нової німецької політики на сході — співпраці з українцями, а це тоді, у 1943 році, було для большевиків загрозливе. І тому, мабуть, большевики влітку 1943 року кинули в Галичину кращі партизанські відділи ген. Ковпака, за сотні кілометрів від їхньої бази. Завданням партизанів було наявно показати українцям слабість німецької влади, залишити в Галичині своїх аґентів і спричинити сум'яття і хаос, які вже панували в центральній і східній Україні. Треба сказати, рейд Ковпака частково досяг своєї мети. Натомість большевикам не вдалося здеморалізувати добровольців, які зголосилися до Дивізії.

Повернемося до виникнення Дивізії. Вехтер вів розмови з найвищими німецькими чинниками на власну руку, не питаючи українців. Тільки після одержання згоди на творення Дивізії почалися розмови зо мною як представником української громадськости. Постало питання, чи нам солідаризуватися з творенням Дивізії, чи це має бути ініціятивою німців. Думки громадян, з якими я вів на цю тему розмови, були поділені. Були застереження, що Дивізія постає в час, коли доля Німеччини є майже вирішена, що з творенням Дивізії не пов'язані ніякі політичні зобов'язання з боку німців, що німцям не можна довіряти, і врешті, що існування Дивізії утруднить наше становище в майбутньому щодо західніх альянтів.

Нам треба пам'ятати, що ми жили під німецькою окупацією, що німці постійно ставили нас перед доконаними фактами — вони їх творили, дуже рідко ми. Пізніше український леґальний сектор — Український Центральний Комітет мав за завдання допомагати українцям в ситуаціях, в які їх поставили німці, подбати, як я це казав десятки разів на зборах з громадянством, щоб ми в цій жахливій війні понесли якнайменше втрат, а навіть зміцнити свої позиції. Наприклад, німці набирали на примусову працю до Німеччини і до т. зв. Служби Батьківщині, а не ми. Але ми в міру можливости допомагали нашим землякам-робітникам. На початку 1944 року німці провели примусовий набір нашого юнацтва до протилітунської служби — у формаціях т. зв. юнаків СС. Ми були проти цього, але поставлені перед доконаним фактом, ми вважали нашим обов'язком допомагати тисячам наших юнаків і, мабуть, зробили чимало добра.

Якщо йдеться про Дивізію, то за активну українську участь в її організації та за співвідповідальність українських чинників промовляли такі моменти. Ми хотіли творити українську збройну силу, і треба було використати вигідний момент, враховуючи увесь риск. Дивізія "Галичина" постала б і без нас, але тоді український чинник не мав би впливу на її характер і на захист інтересів українського вояцтва. Дивізія скріпляла наш стан посідання в Гали-

чині та могла його зміцнити і на інших українських землях. Тільки в складі німецьких збройних сил могло постати регулярне, добре вишколене і озброєне велике українське з'єднання, яке при сприятливій для нас ситуації могло стати зародком української національної армії, без якої не могла б існувати українська держава; можна було мати деяку надію, що цією сприятливою ситуацією буде хаос, що постане на українських землях після програної німцями війни. Завдяки Дивізії українська справа виходила в деякій мірі на міжнародню арену.

На моє рішення бути разом з німецьким чинником співтворцем Дивізії чимало вплинув погляд митрополита Андрія Шептицького, який у розмові зі мною висловив думку, що треба піти на великий риск, якщо йдеться про творення зародку української армії. Завдання дбати про українські інтереси Дивізії взяв на себе мій приятель сотник, Дмитро Паліїв.

Для історичної правди треба додати, що губернатор Вехтер виконував більшість умов, які я поставив у справі Дивізії, але деяких зобов'язань не догримав, якщо мова про ролю і склад Військової Управи.

Тільки коротко згадаємо події після 28 квітня 1943 року. Існування Дивізії було кілька разів під знаком запиту, особливо на початку 1944 року, коли був плян розбити її на поліційні полки, проти чого довелося гостро протестувати, вдруге — після катастрофи під Бродами. Найвищі німецькі чинники мали постійне недовір'я до Дивізії, мав його і Гітлер. Ще в останні тижні існування Дивізії їй загрожувало роззброєння. Світлим моментом було перетворення Дивізії на Першу Українську Дивізію Української Національної Армії, хоч цей факт не мав великого практичного значення.

Чи Українська Дивізія виконала своє завдання? Так і ні! Ні, бо ми не святкуємо її 25-річчя на Рідних Землях. Так, бо вона увійшла в історію України разом з іншими українськими збройними формаціями: Українськими Січовими Стрільцями, Армією Української Народньої Республіки, Українською Галицькою Армією та Українською Повстанською Армією, в складі якої після катастрофи під Бродами опинилися сотні чи тисячі дивізійників. Чин Дивізії і кров пролита її вояками — це наявний доказ, що ми за всіх обставин хочемо жити для України, а коли треба, і вмирати за неї.

На еміграції — Ви, Дорогі Побратими, плекаєте вояцькі традиції. Ви не тільки створили свої комбатантські організації, але й реалізуєте ці добрі традиції в різних ділянках політичного і суспільного життя. Бажаю Вам і далі працювати для добра України, ставити її добро понад особисті і групові інтереси, бути далі воїнами України за всіх умов і обставин. Щасти Вам, Боже!

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ

Мюнхен, 14-го травня 1968 р.

До Головної Управи
Братства кол. Вояків
Української Національної Армії,
Торонто, Канада.

Високоповажані і Дорогі Панове!

З нагоди відзначування 25-ліття постання І-ої Української Дивізії прошу Вас прийняти і передати всім колишнім Воякам Дивізії гарячий привіт і побажання дальших успіхів Вашій вояцькій Родині від Державного Центру Української Народньої Республіки в екзилі та від мене особисто.

Ми знаємо, що Вояки, які пішли до рядів Дивізії, були українськими патріотами і хотіли служити ідеї вільної, незалежної і соборної української держави. Ініціятори створення Дивізії мали задум створити зав'язок новітнього українського війська, яке при слушній нагоді виступило б в обороні права українського народу на своє незалежне державне існування.

Так само тепер колишні Вояки Дивізії плекають наші вояцькі традиції і, в своїй діяльності, керуються добром України й великою ідеєю державного відродження української нації. Тому Державний Центр високо цінить патріотичну діяльність колишніх Вояків Дивізії і, зокрема, відповідними наказами зачислив І-шу Українську Дивізію до складу Української Народньої Республіки.

Будьте певні, що чини Вашої військової формації — так само, як чини славетних Армій УНР і УГА — не проминуть даремно. Леґенда Крутів, Зимових Походів, Базару, І-го Листопада і леґенда Бродів будуть увінчані перемогою української нації і відновленням її суверенної і соборної держави. Щасти Вам Боже!

Микола Лівицький
Президент Української Народньої Республіки
в екзилі

Микола Степаненко

ПЕРША УКРАЇНСЬКА ДИВІЗІЯ — ЩЕ ОДИН ЕТАП У БЕЗПЕРЕРВНІЙ БОРОТЬБІ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

(Доповідь виголошена на бенкеті з нагоди 25-річчя постання І-ої УД УНА 18 травня 1968 р. в Торонті)

Від імени Державного Центру Української Народньої Республіки щиросердечно вітаю усіх колишніх старшин і вояків найбільшої, найдисциплінованішої і найліпше вишколеної формації наших Збройних Сил новітнього часу — Першої Дивізії Української Національної Армії з нагоди її срібного ювілею і бажаю усім вам у доброму здоров'ї дочекатися величного свята **золотого** ювілею, яке неодмінно має відбутися на Софіївській Площі, біля пам'ятника Великому Гетьманові — творцеві і полководцеві славного й переможного Війська Запорозького, яке було і залишилося підставою нашої національної гордости й вічно живим прикладом для наслідування.

Вітаючи при цій нагоді також усіх живих учасників національно-визвольної боротьби, схиляю голову в глибокій пошані і смуткові перед незабутньою пам'яттю героїв, які полягли в боях за ідеали 22-их січнів або загинули смертю мучеників за волю і справедливість.

Уважаю за виняткову для себе честь промовляти до вас — побратими-вояки. Невимовно вдячний за це вирізнення і за увагу та пошану до Державного Центру Української Народньої Республіки, який з гордістю тут репрезентую. Розумію й сприймаю ваше вирізнення не інакше, як тільки увагу й пошану до Державного Центру УНР, цього видимого символу нашої державної незалежности й соборности та гідного продовжувача світлих традицій збройної боротьби.

Як про це свідчить Командувач Української Національної Армії генерал Павло Шандрук, пишучи, що від Президента А. Лівицького він "мав всі повновласті", Державний Центр УНР в особі сл. п. Президента А. М. Лівицького стояв при народженні Української Національної Армії і її Першої Дивізії. Генерал Шандрук далі зазначає: "Український Національний Комітет з одного боку, Уряд УНР з другого — своїми актами призначили мене Командуючим Українською Національною Армією"[1]. Цим далекосяжним рішенням Державний Центр УНР зв'язав у нерозривну гірлянду нашої новітньої історії збройну боротьбу за відновлення Української Держави, розпочату "в огні і бурі революції" 1917 року, з її найновішим етапом. Інакше і не могло бути, бо Перша Українська Дивізія і Українська Національна Армія часів другої світової війни були законними спадкоємцями і продовжувачами вікопомних діянь Армії Української Народньої Республіки, Української Галицької Армії, Леґіону Українських Січових Стрільців. Ні Уряд УНР, ні його героїчна Армія після понад

трьохрічної нерівної і виснажливої боротьби з відступу на територію тодішньої Польщі НЕ капітулювали й не укладали жодного перемир'я з московськими комуністичними наїзниками й ніколи не визнали совєтського режиму, накиненого українському народові силою большевицьких баґнетів і немилосердного терору. Мільйонові жертви українського народу, що впали від рук московських окупантів від часу нашої тимчасової мілітарної поразки 1921 року до вибуху 2-гої світової війни 1941 року в безконечних чистках, штучно організованому голодові, безперестанному винищенні державно-політичних і культурно-освітніх сил, масових ув'язненнях і депортаціях та інших вишуканих, систематично і безоглядно впроваджуваних формах народовбивства, повністю виправдали це рішення тогочасного громадського і політичного проводу української нації. Це рішення наших суспільних і державних чинників випливало не з чужих спонук, а з органічно української, активної, будуючої, самостійницької орієнтації, яка була висловлена ще в програмі Кирило-Методіївців, у полум'яній творчості геніяльних Шевченка, Франка і Лесі Українки, у плятформах суспільних і політичних організацій кінця XIX-го і початку XX-го стол., нарешті в рішеннях Української Центральної Ради і численних з'їздах вояків, робітництва й селянства та в урочистих проголошеннях вільно вибраного парляменту й уряду суверенної України, в заповітах будівничих і батьків відродженої державности. Це рішення зокрема ґрунтувалося на заповіті Симона Петлюри, який був "глибоко переконаний, що народне право здобувається та забезпечується лише військовою силою", який "надавав військовому чинникові першорядного значення в справі осягнення української незалежности"[2], який постійно учив нас доглибно пересякнути ідеєю оборони Батьківщини:

> "...не забуваймо про меч; учімося міцніше тримати його в руках, а одночасно дбаймо про підживлення нацією моральних елементів її буття, **творчої** любови до Батьківщини, **сторожкости** до ворога та **помсти** за кривди, заподіяні нам, — в симбіозі тих елементів знайдемо вірний шлях до звільнення і програму для будівництва" ("Тризуб", 15)[3]

Творячи Першу Українську Дивізію і Українську Національну Армію 25 років тому, наші суспільні й державні чинники мали на оці якраз оцей заповіт Симона Петлюри, вони виходили із розуміння ваги збройної боротьби нації, із нашої **власної** визвольно-мілітарної ідеї, із доцінювання значення військового знання, військової професії, із національного обов'язку, державницької традиції й рації. Те, що було створено в ті бурхливі часи, могло бути створеним тільки так, і ми настільки почуваємось дозрілими, як модерна нація, маємо стільки почуття національної гордости, що не потребуємо ніяких поблажливих виправдань. При цій нагоді доречним буде пригадати слова мало тепер популярного Володимира Винниченка, який про подібну ситуацію з перед 50-ти років говорив такими словами:

“Ми, сидячи в тюрмах, засланнях, у підпіллях, з розбитими очима, з задушеним горлом, задихаючись, гарячково жадно прислухались до гуркоту гармат на фронтах, і гадали, чи скоро той гуркіт наблизиться на Україну й розіб’є тюрму, й визволить нас і дасть нам хоч трохи дихнути? Ми не боялись ні німців, ні австрійців; ми не боялись би французів, англійців, коли б вони бились з царською Росією; ми не боялись би диявола, коли б він пекельним вогнем ішов на цей старий, жахливий “застенок” усякої волі і права”.[4]

Перефразувавши ці слова стосовно до умов, що існували 25 років тому, ми могли б сказати, що із тих самих причин ми не боялися ні німців, ні австрійців, ні італійців, ні румунів, ні мадярів, хоч стільки вони завдали нам шкоди і страждань; ми не боялись би ні французів, ні англійців, ні американців, ні канадців: ми справді не боялись би й диявола, якби він пекельним вогнем захотів спопелити московсько-комуністичну в’язницю народів.

На заклик тих чинників, давши єдино можливу і очікувану відповідь, 85 тисяч добровільців, квіту української нації, виявили тим самим глибоке національне почуття, свідомість суспільного обов’язку, національно-громадську здисциплінованість і пошанування власних авторитетів, сторожкість до затій усякого ворога нашої державности, готовість до “помсти за кривди, заподіяні нам”, зневагу до небезпек і терпінь. На шевченківський заклик — “Борітеся — поборете!”, ви — старшини і вояки Першої Дивізії — відповіли франківським: “У завзятій важкій боротьбі,

Ми поляжем, щоб славу і волю і честь,

Рідний Краю, здобути Тобі!”,

створивши цим вічно живу й натхненну легенду організуючої соборности, яка рішуче й назавжди перекреслила рабську психіку дрібного партикуляризму і інферіорного хахлацького хитрування.

Понад 50 років тому також на шевченківський заклик: “Борітеся — поборете!” в цей самий спосіб відповіли одягнені в чужі мундири московського імперського війська, вояки ґвардійського Волинського полку, які започаткували перший період Другої після Хмельниччини Великої Національної Революції. 25 років тому героїчними звершеннями Української Повстанської Армії, боротьбою Українського Визвольного Війська і славними битвами Першої Дивізії Української Національної Армії було виповнено другий період Другої Великої Національної Революції. Третій період цієї самої Великої Національної Революції, головними рушійними силами якого будуть також, правдоподібно, українські вояки, одягнені в уніформи чужонаціональних армій, бо така вже невідкладна доля поневоленої нації, виростає і формується на наших очах. Воістину — “Пора се великая єсть!” Тільки безнадійно глухий не чує громів “благородної пори”, що невідклично й приспішено наступає!

Відзначення наших великих річниць, в тому числі і 25-тих річниць Першої Української Дивізії та Української Повстанської Армії, що є рівнорядними складниками другого періоду Великої Національної Революції, було б безпредметним, якби ми при цих нагодах виразно собі не усвідомлювали, що не може бути якоїсь третьої революції без переможного закінчення Другої Національної Революції, розпочатої 50 років тому і тимчасово здушеної ордами московських большевиків, які окупували землі Української Народньої Республіки і свій концентраційний табір назвали Українською Совєтською Соціялістичною Республікою. Не може бути й іншого шляху, крім шляху, визначеного ідеалами 22-их січнів: шляху народоправства, повної суверенности й соборности. Не може бути й якоїсь іншої третьої сили, крім національної, в ґрунті речі націоналістичної у всеохопному розумінні цього слова, самостійницької сили, безкомпромісово наставленої на доосновне зруйнування новітньої "тюрми народів", цього "жахного "застєнку" усякої волі і права", — що зветься СССР. Важливим складником цієї сили є і українці, що перебувають поза межами того "жахного застєнку", в тому числі насамперед у країнах Північної Америки. Не забуваймо, що весну національно-державного відродження принесли на землі українського материка ластівки з чужини і когорти самовідречних патріотів, що гуртувалися й вишколювалися в Галицькій Волості, яка жила в комплексі конституційно-правної держави. Силою обставин ця роль припадає тепер канадським Києву, Львову, Полтаві та американським українським метрополіям.

Найвищий час покінчити із епохою фразеології на концертах і академіях. Поряд із культурними цінностями на терезах історії чи не найбільше важить МЕЧ. Зближається хвиля наших віковічних порахунків із захланною Москвою, коли вирішальне значення матимуть наша національно-громадська здисциплінованість, визнання ієрархії вартостей і пошанування національних авторитетів, зорганізованість і мобільність на одне з націлених національних сил, економічна забезпеченість і незалежність наших акцій, однозгідність у принципових справах і щира готовність до виконання своєї чітко визначеної ролі.

Так як перед двома попередніми світовими розграми наші попередники, так тепер ми, — колишні вояки усіх українських національних формацій і громадські та політичні діячі, які усвідомлюють вагу оборонного інстинкту і воєнного духу нації, — повинні активізувати й актуалізувати проблему військового виховання й гри та оволодіння новітнім військовим мистецтвом, яке (військове виховання) повинно вкраплюватися в діяльність комбатантських, спортових, молодечих, студентських та інших суспільних і політичних організацій. Кількасоттисячної національно свідомої еміґрації вистачає, наприклад, щоб на внутрішньому відтинкові не тільки творити наукові, культурно-освітні й господарські цінності, а й улаштовувати велелюдні загально-національні походи до наших святинь (як наприклад, до пам'ятників Т. Шевченкові) і до національно-куль-

ґурних та релігійних центрів, відбувати масові віча й демонстрації, мистецькі фестивалі, молодечі зустрічі й спортивні свята і грища, які були б показом не групових чи партикулярних осягів, а загально-народної організованости і висловом наших загально-національних стремлінь. Разом з тим цих сил вистачає і на те, щоб посилити та закінчити збірки на Фундацію імени Т. Шевченка в Канаді і на Фонд Наглої Потреби в Америці, а може навіть і творити новий Фонд Оборони України.

"Не роз'єднаними, не розпорошеними ми можемо їх здійснити, а збитими до купи — зв'язаними єдністю зусиль і підпорядкованими вищим вимогам національної справи..."

(С. Петлюра)

"Єдиним національним фронтом, створення якого є наказом хвилини".

(О. Лотоцький)

В ділянці зовнішній, наших сил вистачає і на відчутний виступ в обороні прав нашого народу на відповідних форумах, як це сталося, наприклад, на Теґеранській Конференції Прав Людини.

Чому я про всі ці справи говорю якраз до вас, побратими по зброї, і з нагоди вашого срібного ювілею. Тому що розділяю з вами те переконання, що колишні члени Першої Української Дивізії під цю пору

"є по всіх українських організаціях, товариствах й установах, їх можна всюди бачити в проводах тих організацій. Їх можна стрінути на різних відповідних постах у приватних підприємствах, на різних урядових становищах державних й приватних, у виховній системі, почавши від народніх шкіл, кінчаючи на університетах. Всі вони пройшли життєву школу дивізії... й її вони не встидаються... Їх усюди хочуть, усюди запрошують до співпраці, й не без хвальби респектують".[5]

Рівно 55 років тому, 20 березня 1913 року, в подібних обставинах появився заклик Комітету Жіночої Організації за підписом Константини Малицької, Олени Степанівни і шести інших видатних діячок жіночого руху у справі збірки на фонд "Потреби України", який було потім переіменовано в "Невгасаючий Фонд України". В тому закликові стояло питання і разом оптимістична відповідь:

"Мрії? Може покищо мрії. Але хто ніколи не пробував ламати кайданів, той рабом у кайданах і зогниє".[6]

Звертаючись із цими мріями-думками до вас, я звертаюся до тих, які ЛАМАЛИ КАЙДАНИ, йдучи за Шевченковим закликом: "Вставайте, кайдани порвіте!"

Вашої, дорогі побратими, річевої допомоги потребує кожен відтинок суспільного і політичного життя. Цей останній потребує чи не найбільше. "Ланцем, мов гадь" обвивають нас старі ресентименти і упередження, лінивство

думки і дії, дрібні й егоїстичні групові інтереси земляцьких клюбів, що часто називаються і політичними партіями чи рухами, боязнь нових підходів до розв'язання наших магістральних, давно усталених і всіма сприйнятих, завдань і недовір'я до нових людей. Ви покликані ламати кайдани, щоб наша нація на посміховище не лежала "паралітиком на роздорожжю". Вірю, що моє звернення не буде тільки мріями, не залишиться без відповіді у цей вирішальний час.

Ще раз вітаючи вас із славним ювілеєм і бажаючи найліпших успіхів, звертаюсь до Всемогутнього із проханням зміцнити нас перед тими випробуваннями, які чекають на нас і які заповіли нам здійснити тихі лави героїв-побратимів:

"Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам — в серце кривди влучать,
Дай працювать, працювать, працювати,
В праці сконать!.."

Слава колишнім старшинам і воякам Першої Дивізії Української Національної Армії!

Слава героїчному лицарству — учасникам збройної боротьби усіх поколінь і формацій, що боролися за волю України!

Слава нашій нездоланній Україні!

"За свій рідний край,
За стрілецький звичай!.."

ДЖЕРЕЛА:

[1] П. Шандрук, Генер. Штабу Генерал-Полковник: **Генеза і мілітарно-політичне значення І-ої Української Дивізії УНА в змаганнях за українську державність.** "Пропам'ятне видання І-ої УД УНА", 1963, стор. 8.

[2] Олександер Лотоцький: **Вірність великій ідеї.** Симон Петлюра як політик і державний муж. Париж-Лондон, 1951, стор. 29.

[3] Там же, стор. 30.

[4] В. Винниченко· **Відродження нації, част. І**, Київ-Відень, 1920, стор. 37, 38. Цит. за книгою Степана Ріпецького "Українське Січове Стрілецтво", "Червона калина", Нью-Йорк, 1956, стор. 69.

[5] В. Верига: **Аналізуймо наше минуле**. "Наша Мета", ч. 20 (77), 1965, стор. 6-7.

[6] Олена Степанів: **Напередодні великих подій.** Львів, 1930, стор. 30. Цит. за книгою Ст. Ріпецького "УСС", стор. 28.

ВИКОНАВЧИЙ ОРГАН
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ
РЕСОРТ ВІЙСЬКОВИХ СПРАВ

Мюнхен, 14-го травня 1968 р.

До колишніх Вояків
1-ої Української Дивізії
Української Національної Армії,
на руки Головної Управи Братства Дивізії,
Торонто, Канада.

Дорогі Побратими-Вояки!

В цьому 1968 році Ви відзначуєте 25-ліття створення Дивізії «Галичина», що пізніше була перетворена в І-шу Українську Дивізію Української Національної Армії під командуванням ген. штабу генерал-поручника Павла Шандрука.

З цієї нагоди пересилаю Вам щирий привіт і найкращі побажання в імені Виконавчого Органу Української Національної Ради, від Військового Ресорту та від мене особисто.

Стверджую, що в основу творення Дивізії «Галичина» було положено ідею творення незалежного українського війська, яке мало б боротися за Самостійну і Соборну Україну. І хоч формально Ви були на початку складовою частинаю німецького війська, проте духово й фактично Ви почували себе українськими вояками, які мали служити інтересам нашої Батьківщини.

Приймаючи вище зазначену ґенезу створення Дивізії, Державний Центр Української Народньої Республіки в екзилі вважав за потрібне ввести І-шу Дивізію УНА до складу Війська Української Народньої Республіки. Це виконано Наказом з дня 15 березня 1945 року, підписаним тодішнім Президентом Української Народньої Республіки і Головним Отаманом, та підтверджено Наказом з 14-го травня 1968 року, підписаним теперішнім Президентом Української Народньої Республіки і Головним Отаманом.

Бажаючи розвитку Вашого Братства на майбутнє, плекання вояцьких чеснот і невтомної праці для справи відновлення самостійної і соборної української держави, ще раз вітаю всіх Вас і бажаю здійснення нашої спільної мети — визволення України.

Леонід Василів
Начальник Військової Канцелярії
Майор

Микола Шраменко
Керамнич Ресорту Військових Справ
Ген.-Хор.

Іван Кедрин

Проблема Дивізії

Визнання західніми міжнародними чинниками дійсного характеру 1-ої Української Дивізії й уможливлення їм поселення здебільша в ЗСА, Канаді й Британії, як вільні люди, зрівняні в усіх правах з автохтонами, та "регабілітація" колишніх дивізійників в очах спантеличеної частини українського громадянства, не вичерпало завжди ще існуючої "проблеми Дивізії". Це проблема правильности чи неправильности тези "треба брати зброю завжди від будького", — це також проблема потреби й доцільности, чи шкідливости рідного легіону в рядах чужої армії. Проблема Дивізії охоплює теж завжди дискусійне питання, чи треба ставити принцип вище практичної доцільности, — в даному випадку принцип "брати зброю завжди від будь-кого", — без уваги на умовини, без уваги на ціну, яку прийдеться заплатити. В найширшому аспекті можна б тут згадати давню проблему, чи ідея виправдує всі засоби, які можуть вести до її здійснення, — в даному випадку: чи за саму ідею збройної боротьби проти большевицького окупанта України обов'язково треба було дати 7,000 квіту молоді під Бродами, без найменших шансів іншої користи для України, як тільки запис тієї страхітливої події і цифри в історичну хроніку, скріплення кров'ю 7,000 дивізійників традиції збройної боротьби за Україну.

Відомо, що українські організатори Дивізії Галичина здавали собі справу з препоганої воєнної ситуації, в якій знаходилась Німеччина весною 1943 року. Відомо, що причини й цілі, якими українські діячі мотивували потребу Дивізії, навіть не брали на увагу Німеччини й німецької збройної сили, як українського союзника. Українські діячі, заанґажовані в організуванні Дивізії, розмежовували згори Німеччину й Україну. Поставивши за передумову, що Дивізія може воювати тільки на східньому фронті, тим самим українські батьки Дивізії відразу підкреслили її антиросійський, антибольшевицький характер. Маючи вже тоді, весною 1943 року на увазі можливість (неминучість) німецької програми, вони арґументували, що треба мати "власну збройну силу", щоб не повторився Листопад 1918 року, коли ту силу треба було наспіх імпровізувати. Пригадувано, що коли б не легіон Українських Січових Стрільців, то Львова не можна б було втримати і протягом трьох тижнів та що на трагічний вислід львівської кампанії влинув факт, що УСС — не з своєї вини — спізнилися. Пригадувано й можливість повторення іншого історичного прецеденту — що може заваляться знову одночасно обидві ворожі українській державності імперії — німецька й російська — і що в тій пустці вирішну ролю може відіграти Дивізія. І, очевидно, ніхто не брав на увагу такої трагічної можливости, як та, що німецьке командування зумисне кине Дивізію проти кількакратно сильніших ворожих большевицьких сил, без летунської охорони й без сильних танкових з'єднань, на виразну загибіль.*

Але в підході до всіх історичних подій треба підходити виключно лише з погляду того часу, в якому та подія скоїлась, і тих відносин, в яких вона сталася. Історично-політична аналіза з перспективи довшого часу може служити тільки для ствердження всіх подробиць даної події. До тих подробиць належить безсумнівна ідейність, добра воля і думання українськими державницькими категоріями організаторів Дивізії та величезної більшости її особового складу. Відомо, що в тому часі було багато українських противників творення Дивізії, які власне й указували на безнадійність воєнної ситуації, на величезний риск творення української військової частини в рядах німецької армії вже після прогри німців у північній Африці й під Сталінградом та їх генерального відступу. Противники творення Дивізії пригадували прецедент Берестейського миру й викликання німецької армії, як союзницької, в допомогу молодій Українській Народній Республіці, з таким вислідом, що той союзник поставився до України, як до шпихліра, що його треба тільки грабувати, заборонив переводити рекрутацію до української армії та залишив українцям на пам'ятку марку "ґерманофільства". Коли ж проти всіх тих арґументів таки перемогла концепція Дивізії, то власне головно завдяки тезі "треба брати зброю завжди від будь-кого..."

Автор цих рядків ніколи не був прихильником, так мовити, непорушних фетишів у політичній фразеології, тому піддавав під сумнів ніби аксіомну правду, що "треба брати зброю завжди від будь-кого". Одним із таких фетишів є, наприклад, твердження, що "краща будь-яка діяльність, навіть помилкова, ані ж бездіяльність". Або, з партійного словництва: "Треба радше боронити свого однодумця, хоч він і немудрий, ані ж чужого, мудрішого". Або: "соборність за всяку ціну"... Це все твердження дуже дискусійні. Визнаючи дійсно за аксіому, себто безперечну й безсумнівну правду — що передумовою рідної держави є сила народу, його сила фізична, духова й матеріяльна, — приймаючи за аксіому правду, що без власної збройної сили ми не зуміємо створити і зберегти української держави між Польщею й Румунією на заході та Московщиною на півночі, ми проте не мусимо виводити неначе логічний висновок, що треба брати зброю в кожному часі, в усіх обставинах й умовинах, від кожного, від кого тільки вдасться.

Це не значить, що не треба було творити Дивізії. Це значить тільки, що історія Української Дивізії від самого її початку по сам її кінець, себто до часу ліквідації табору в Ріміні й переходу всіх дивізійників на статус колишніх вояків становить певного роду проблему, над якою треба роздумувати, бо вона є частиною великої, різнородної і дуже складної української визвольної проблематики. Наука історії та оперта на досвідах історії публіци-

*) Найавторитетніше джерело до історії Дивізії: "Броди", збірник статтей і нарисів, за редакцією Олега Лисяка. Вид. Братство 1-ої УД УНА, Мюнхен 1951, стор. 164.

стика не признає міркувань "щоби було, як би було". В даному випадку можна би без труду відповісти, що коли б не було Дивізії, то зберігся би потенціял 7,000 молодих ідейних українців, — не було б багато муки і горя. Але й біднішою була б традиція новітньої української збройної боротьби, не було би того ще одного могутнього доказу на живучість ідеї збройної боротьби проти Московщини, яким став факт створення Дивізії та її долі. І напевне іншою, біднішою була б духова структура тих багатьох тисяч дивізійників, які врятувались з воєнної хуртовини, іншим був би світогляд всіх тих українських людей, які не перейшли крізь те могутнє горнило, що ним є військо і війна.

Однородна національна військова формація в рямках чужої армії, з власною ідеологією і власними політичними цілями, іншими, як ціль тієї армії, це властне і є національний леґіон. Дивізійні історики, письменники й поети замало, здається, підкреслюють характер Дивізії, як українського леґіону, в суперечності до істориків і звеличників Українських Січових Стрільців, які на кожному кроці зазначують леґіоновий характер тієї першої реґулярної української військової формації в нових часах. Правда, між Дивізією і УСС була та істотна різниця, що УСС мали свій політичний провід у постаті Стрілецької Ради та власних старшин, мали теж виразніше підкреслену окремішність австрійської військової уніформи (головно — шапка) чого німці не дозволили Дивізії (за вийнятком "левика"). Але це були тільки зовнішні познаки, так само, як тільки зовнішньою познакою була назва одної і другої формації. Багато колишніх українських військовиків не розуміють, чому дивізійники так дбайливо на кожному кроці підкреслюють свою назву "Першої Української Дивізії Української Національної Армії". Ані з погляду історії українських збройних сил, як і з погляду культу збройної сили, як частини нашої національно-державницької ідеології, така довга й шумна назва зовсім непотрібна. Нічого соромитись і нічого відкидати до запечатаного архіву назву "Дивізія Галичина", чи назву "Ґренадирської Дивізії", чи вживаний інколи Військовою Управою термін "14 Галицька Добровольча СС Стрілецька Дивізія"** — це все тільки назви. Вони не змінюють суті справи, що це була військова формація, створена з українських добровольців, свідомих того, що приймають разом з німецькою уніформою і німецькими вищими старшинами, також потрібний їм новітній військовий вишкіл і новітню зброю. Назва Дивізія Галичина ні трохи не зміняє теж факту, що це була за духом, за ідеологією і навіть за персональним складом соборницька українська військова формація. Розуміли це самі німці, а як не розуміли, то відчували, і ставились до Дивізії від самого початку по її кінець, без уваги навіть на Броди, з недовірям і неохотою, — і так само дивізійні добровольці ставились до німців, як до очманілих "юберменшів".

**) Кость Паньківський: "Роки німецької окупації", Нью-Йорк — Торонто, 1965, а) Дивізія, — стор. 216 - 253.

Але вже тут, на еміграції, почулись голоси з деяких кіл проти ідеї українського леґіону по стороні будь-котрої західньої держави. Мовляв — леґіонери в чужинецьких уніформах не тільки "боряться за чужі інтереси", але й воюють проти рідних таки братів, українців, що масово належать до війська окупанта України — царської або большевицької Росії. Таким чином — чули ми — однаково Усусуси, як Дивізійники мусіли стріляти до українців по другому боці фронтової лінії.

Вже в часі тієї дискусії з-перед кількох років ми звертали увагу, що такий підхід до проблеми національних леґіонів взагалі та українських зокрема — цілком фальшивий і чужий українській визвольній ідеології, українській визвольній політиці, яка мусить брати на увагу існування рідного війська. В часі перебування рідного краю під чужим і ворожим правлінням, що позбавляє дану країну примітивних прав і робить її предметом експлуатації та асиміляції, рідне військо може постати тільки на чужинецькій території, на території тієї держави, яка в силу актуальної міжнародної коньюнктури стає союзником супроти спільного ворога. Таким чином поляки творили леґіон в армії Наполеона і билися в Еспанії — не за справу тодішньої Франції, а свою, польську, дармащо осягнула тільки ефемеридне "Ксєнзтво Варшавське". Так само чехи творили за І-ої світової війни леґіон в Росії проти Австрії, і фінці леґіон по стороні німців, а під кінець тієї першої світової війни ми бачили, як розумні поляки мали леґіон Пілсудського по стороні Австрії і леґіон Галлера по стороні ворожій Австрії Франції. Леґіонери ніколи не воюють проти людей, що їх мобілізує і висилає на фронт ворожа окупаційна держава, а проти тієї ворожої держави. Коли, бувало, дійсно на східньому фронті за 1-ої світової війни, під Семиківцями на галицькому Поділлі українці в австрійській армії, чи то Усусуси в австрійському 35-му Золочівському полку "ляндвери" стверджували, що проти них стоїть російська частина з вояками-українцями, то це, звичайно, була трагічна ситуація, але в умовинах визвольної війни — абсолютно неминуча, невідхильна. Було куди гірше, коли Таращанська дивізія із збаламучених малоросів воювала під московськими старшинами під червоним прапором проти молодої рідної Української Народньої Республіки. Сьогодні нема реальної можливости створити український леґіон, але коли б така можливість настала, наприклад, з українських вояків в американській армії, за згодою американського командування й американського уряду, — то, мабуть, не було б одного українського патріота-державника, який поставився би вороже до такої концепції...

Від часу постання Української Дивізії минуло 25 років. Це вже такий кусень часу, який власне й дозволяє вже на історичну перспективу. Вже 18 років тому, коли колишніх Дивізійників не пускали до ЗСА, очорнюючи зневажливими закидами, автор цих рядків писав:

"...З ідеологією гітлерського фашизму, з німецькими завойовницькими цілями та взагалі з пляновою політичною співпрацею з німцями Дивізія не мала

ніколи нічого спільного: ані її творці, ані її старшини, ані тим паче її сіре вояцтво. Можна було колись оспорювати концепцію Дивізії та критично ставитись до її доцільности, проте її найбільший противник, коли тільки хоче бути об'єктивний і справедливий та триматися історичної правди, а не тенденційної пропаганди, мусить ствердити: українське старшинство і стрілецтво Дивізії — це був високоідейний український патріотичний елемент. Це був елемент, який був тоді і є по нинішній день не тільки найбільшим ворогом комуни і Советів, але взагалі всякого тоталітаризму, отже й ненависного їм усім тоталітаризму німецького".***

Сьогодні перемогла вже правда про Дивізію. Тепер ніхто вже не піддає під найменший сумнів, що Українська Дивізія була продовжником тієї самої боротьби, яку вели, і тієї самої ідеї, якою були сповнені Українські Січові Стрільці і УГА і Армія УНР і тогочасна Дивізія та трохи пізніша за неї УПА. Можна розводити теоретичні міркування на тему минулого та на тему легіонів, але не можна заперечити, що Дивізія була і залишилась в нашій новітній історії нероздільною частиною збройної боротьби за державну незалежність України і що вона потребу тієї боротьби засвідчила своєю кров'ю. І за це треба в її 25-тиріччя скласти їй поклін.

***) "Дивізія Галичина", 1 і 2, "Свобода" з 5 і 6 жовтня 1950.

УКРАЇНСЬКА ГОЛОВНА ВИЗВОЛЬНА РАДА
ЗАКОРДОННЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

Президія

До
Головної Управи
Братства кол. Вояків Першої Української Дивізії
Української Національної Армії
Торонто, Канада

Вельмишановні Панове!

Користаємо з нагоди 25-их роковин утворення Першої Української Дивізії УНА, щоб висловити на Ваші руки наше признання членам Вашого Братства, які чверть сторіччя тому вдягли на себе однострій ворога у щирому переконанні служити укаїнському народові в його боротьбі за державну незалежність, і цій ідеї осталися завжди вірні. Ми зокрема з глибокою пошаною відзначаємо тих старшин і вояків Вашої збройної формації, які в такій вірі, на полі бою, віддали своє життя. Своєю жертвою вони черговий раз документували природне право українського народу на самостійність.

Дозвольте також передати найкращі побажання успіхів у праці Вашого Братства, що є сьогодні одним з найважливіших факторів організованого українського громадського життя.

З правдивою пошаною

О. Др. Іван Гриньох
голова

Др. Мирослав Прокоп
заступник голови

Василь Верига

Слідами батьків

(До 25-ти ліття створення Дивізії "Галичина")

Цього року українська спільнота у вільному світі величаво відзначає 25 ліття створення 1-ої української Дивізії "Галичина". Двадцять п'ять років тому, в старинному городі князя Льва, 28 квітня 1943 року було проголошено створення Дивізії на базі добровільного зголошення учасників, яка мала бути включена, як окрема одиниця до німецьких збройних сил. В ім'я правди треба ствердити, що реґіональна назва "Галичина" і відзнака галицького лева для цієї формації, чужа уніформа та включення її до німецьких частин зброї СС. викликували застереження в усіх, але найбільше у хворобливих формалістів, які дивились на її форму, її зовнішні ознаки, — а не на її зміст. Рівночасно з проголошенням створення Дивізії та започаткуванням відповідної пропаґанди за зголошеннями як окупаційною владою так Українським Центральним Комітетом, почалася також і пропаґанда проти формування української Дивізії "Галичина", зокрема політичним середовищем ОУН. Замість реґулярної військової формації ОУН пропаґувала в Галичині т. зв. "зелений ліс", тобто партизанські загони, для боротьби однаково проти німців як і проти большевиків. Головним арґументом проти всяких зв'язків з німцями був той факт, що, поминаючи нелюдяну антиукраїнську поведінку німецької влади по цілій Україні, німці вже переводили т. зв. "плянове скорочення фронтової лінії" (Planmässige Frontabkürzung), що на звичайній мові означало — загальний відступ. Одначе, як виявила дійсність, українська молодь Галичини пішла слідами своїх батьків УСС і УГА. На протязі короткого часу (до 2-го червня 1943 р.) Військова Управа мала 81,999 зголошених* добровольців, з чого 63,000 у т. зв. дистрикті Галичина, а 18,999 у дистрикті Краків. Між ними було чимало досвідчених у боях старшин, колишніх старших учасників українських визвольних змагань, і молодших — з польської та червоної армій. Із добровольців можна було створити не одну дивізію, а цілий корпус, якщо б німці бажали озброєння українців. Українська молодь, яка рвалася до зброї від самого початку вибуху німецько-совєтської війни, не мала наміру обороняти Райх, не мала наміру служити, і не служила, німцям. Учасники Дивізії вже були настільки національно свідомим елементом, що для них одиноким дороговказом були величні акти IV-го Універсалу і Соборности з 22-гих січнів 1918 і 1919 років. Відступ німців на цілій лінії східнього фронту мав для українців радше позитивне значення, бо він заповідав остаточний упадок III-го Райху, і з тим самим принаглював творення української мілітарної сили. І якраз тому свідома українська громада вважала, що існування української військової формації на східньому фронті може відіграти дуже важливу ролю у найближчому ході війни.

---

*) **Найновіша історія України,** 1943-1963, "Вісті Комбатанта", ч. 3 (II), 1963, стор. 6.

"Ми не творимо Дивізії для німців, — відповідали на критичні завваги члени Військової Управи. — Збройної сили вимагає від нас українська справа. Ми творимо її виключно для оборони рідного краю". (В. Хроновят, "Броди", Мюнхен, 1951, ст. 36). Про потребу української збройної сили, здібної вживати модерну зброю та застосовувати модерну тактику і стратегію, говорилось не тільки в Україні, але також і в різних українських еміґраційних осередках у країнах Европи. Перша вістка про можливість творення української військової формації появилась у Фінляндії вже в місяці березні й у відповідь на неї часопис "Українець у Фінляндії" (ч. 2 з 5. 3. 1943) помістив статтю п. н. "Українська народна армія", в якій уже на вступі була сказано: "Нарешті сповнилось! На українській землі твориться наша національна збройна сила". Дальше стаття стверджувала, що всі українці болюче відчували дотогочасну заборону творити свою армію. Згаданий часопис каже, що "сотні тисяч українських полонених в Німеччині й Фінляндії та по всіх інших таборах майже без винятку просили прийняти їх в українські леґіони... Всім їм присвічує одна тільки ідея: Самостійна і Соборна Українська Держава. Ця ідея так само дорога полтавцеві чи херсонцеві, як галичанинові, волинякові чи холмщакові". Маючи вже, мабуть, відомості, що набір до цієї "збройної сили" є обмежений тільки до терену Галичини, "УуФ" заявляє, що "набір до Української Народної Армії повинен відбуватися не тільки в Західній Україні, але й на всіх інших українських землях і всюди там, де живуть українці, що горять бажанням активної боротьби за волю і права свого народу", бо це боротьба "**за прогнання москалів і всіх інших відвічних ворогів з української землі, за закріплення українських кордонів на всі часи, за вільну, від нікого незалежну, самостійну і суверенну державу українського народу".** Цю статтю повністю передрукував часопис "Думка" (10 квітня 1943, ч. 6), який виходив у Хорватії і, як видно, погоджувався із міркуваннями "Українця у Фінляндії". І якраз так, а не інакше, розуміли формування українських леґіонів "Роланд" і "Соловейка" (Нахтіґаль) і Українського Визвольного Війська ті, що до них ішли, як і ті, що їх організували. Так, а не інакше, розуміли формування української Дивізії "Галичина" всі члени Військової Управи та десятки тисяч добровольців, які голосились у її ряди. Але українських збройних сил боялись однаково Москва та Німеччина; перша тому, що це могло б підірвати мораль і боєздатність серед українців у совєтській армії з одного боку, а з другого, наявність української військової формації по другій стороні фронту вказувала б перед цілим світом, що український народ не піддержує совєтсько-московського режиму в Україні і зовсім не чується щасливим у "совєтській сім'ї народів". Не менше від Москви боялась українських збройних сил і Німеччина, навіть таких, які були б у союзі з нею, знаючи, що такий союз не є ані щирий ані вічний, а тільки до слушного моменту. Зрештою, Німеччина мала для України свої пляни — створення із неї "життєвого простору для німців", і наявність всяких українських збройних

сил була б тільки зайвим клопотом при здійснюванні божевільних плянів Гітлера та його кліки. І якраз тому нацистська Німеччина намагалась не допустити українців до співучасти у поборюванні їхнього відвічного ворога, і якраз тому вона розв'язала легіони "Роланд" і "Нахтігаль" та недопустила в Україну "Української Легії" з Хорватії, яка була повністю організована й відповідно виряджена, коштом уряду Хорватської Держави.

Отже, відкинення пропозиції формування Дивізії "Галичина" на добровільній основі, яку німці були б створили і без згоди УЦК та включили беззастережно в німецьку армію, було б не тільки на користь німців, але ще більше і на користь большевиків, які були б перед цілим світом проповідували, що українська Дивізія була силою набрана окупаційним німецьким режимом проти волі українського населення.

В обличчі нової московсько-большевицької навали на Україну, яка несла на своїх багнетах нові масові вбивства та масові депортації українського свідомого елементу у Сибір та Центральну Азію, а врешті жорстоку русифікацію, всі аргументи промовляли за творенням регулярної української військової сили для оборони прав України. У даних політичних обставинах українська дивізія була чи не найкращим виходом з невідрадної політичної ситуації.

Розглядаючи створення Дивізії з перспективи чверть століття, доводиться ствердити, що її поява на східньому фронті проти московської імперії була позитивним явищем, бо вона стала новою ланкою у безперервній боротьбі українського народу за своє краще майбутнє. Наявність Дивізії була корисним явищем також і для самої організації УПА. Поминаючи вже доволі відомі факти, що вишколені в Дивізії вояки стали хребтом УПА, зокрема після нещасливого бою під Бродами, варто пригадати ще й те, що і саме командування УПА висилало цілі групи своїх людей до Дивізії, щоб вони перейшли там належний військовий вишкіл, якого не можна було перевести в УПА. В українському значенні Дивізія мала стати (якщо на це дозволили б обставини) ядром української армії. Цього не сталось за плянами тих, які її творили, ані в розумінні тих, що до неї добровільно пішли, але сталось це у тому значенні, що вона скріпила УПА, яка залишилась на рідних землях, у її командному та інструкторському складі. І тому нам здається, що не годиться вислявляти Українську Повстанську Армію, не згадуючи про існування, ролю та вклад Дивізії в її розвиток та діяльність.

На жаль, сподівання, що з закінченням війни повториться подібна ситуація, як після І-ої світової війни, не здійснились, бо західні альянти повірили Москві, що вона змінилась. Українській Дивізії не довелось взяти участи в розвалюванні тюрми народів — СССР — і вона не мала нагоди стати зародком модерної армії Української Держави. Вона була змушена відступити з рідного краю, подібно як і сотки тисяч інших українських біженців, які в такій чи в іншій формі використовували наявність Дивізії по німецькій стороні. Дивізія,

як українська військова одиниця, відступила з України з жалем у серці, бо її вояки були готові зложити своє життя на вівтарі Батьківщини. Вони боролись проти московського окупанта в Україні, а опісля поза нею, аж доки це було можливе.

Існування Дивізії не пошкодило українській справі ані в самій Україні, де за неї терпіли тільки одиниці, які так чи інакше не могли сподіватись нічого доброго від московського окупанта. Дехто ще й сьогодні намагається доказувати, що Дивізія понесла неспівмірно великі жертви, зокрема коли порівняти її мілітарний і політичний вклад у визвольну боротьбу України. Нехай нам на цьому місці буде вільно запитати таких критиків: а яку користь принесли для України жертви, що їх український народ зложив проти власної волі у совєтській армії чи невільничій роботі в Німеччині? Про них ніколи ніхто навіть не згадає, що вони українці, а якщо і згадує колинебудь совєтський уряд, то тільки, як "русских", або, щоб доказати, що українці воювали і вмирали за повернення московсько-совєтського режиму в Україні. Для Заходу вони всі залишаються назавжди тільки москалями і, без власної вини, нічого не вклали у визвольну боротьбу українського народу. Жертви, які понесла Дивізія, впали таки за волю України і з цим фактом погодились, хоча й нерадо й західні альянти. Вони визнали Дивізію, як українську військову частину, а її учасників у свій час політичними еміґрантами. Сьогодні жоден чужий дослідник із західнього світу, який цікавиться 2-ою світовою війною, не твердить, що І-ша Українська Дивізія боролась за ІІІ-ій Райх та зокрема, за його так зв. "Лебенсравм" в Україні. Кожний з них стверджує, що українська Дивізія боролась **за Україну** і жертви, що їх вона понесла, були також жертвами за свій рідний край, за рідний народ. Не будь української Дивізії — вся українська молодь Галичини була б опинилася або в рядах УПА або в рядах совєтської армії. Із перспективи часу нехай нам буде вільно запитати, що була б осягнула Українська Повстанська Армія, якщо б вона, скажім, була вдвоє чисельніша? Якщо усі були б пішли виключно проти німців, не було б такої чисельної української політичної еміґрації, яка вийшла з України, як свідок московських звірств.

А врешті, яку користь мала б українська визвольна справа, якщо уся ця молодь попала була б в ряди совєтської армії, де жертви були також неспівмірно великі. Ці жертви зарахував би світ на конто нашого історичного ворога — московської імперії — СССР. Те, що сьогодні діється в Україні — масові арешти української молодої інтелігенції, примусові вивози української молоді поза Україну та жорстока русифікація доказує поза всяким сумнівом, що жертви, які впали в совєтській армії, це були жертви в ім'я московського імперіялізму. Дивізія, як така, була очевидним запереченням московських пропаґандивних тверджень, мовляв, український народ пов'язався добровільно і навіки із братнім російським народом.

Беручи на увагу політичні і мілітарні обставини, серед яких доводилось Дивізії діяти, доводиться ствердити, що вона — Дивізія — чесно вив'язалась із своїх обов'язків, не сплямивши чести свободолюбного українського народу. Вона виконала свій обов'язок, як військова частина на фронті, у боротьбі з Москвою, а також відіграла поважну ролю, як пропагандивний чинник у міжнародній ситуації.

Перша Дивізія УНА була одним із найважливіших чинників, які заставили західніх альянтів призадуматись, чи кожна співпраця з німцями може бути беззастережно таврована як "коляборація", яка заслуговує на безоглядну кару, чи може треба кожну справу розглядати окремо. Завдяки Дивізії та подекуди совєтському урядові, який вимагав тотальної видачі Дивізії, тоді в британському полоні, совєтам, на Об'єднаних Націях була мова про український резистанс супроти совєтської влади.

Учасники Дивізії, які свідомо брали на себе нелегкий обов'язок одвертої боротьби за долю українського народу, які до речі мали вже свої власні політичні погляди і переконання, прийняли засаду, що вояк не партієць і партійна політика, яка завжди затьмарювала український горизонт, не може і не сміє їх різнити. Боротьба за одну велику справу в ім'я народу вимагає якнайтіснішої співпраці, дисципліни і порядку.

Із закінченням війни та остаточної одиссеї Дивізії, її колишні учасники створили Братство колишніх вояків І-ої УД УНА, якого відділи є сьогодні в усіх країнах українського поселення. Братство і надальше зберігає принцип апартійности і тому в його рядах знаходяться члени різних українських політичних угрупувань і симпатій. До речі, варто підкреслити і те, що Братство є єдиною більшою українською комбатантською організацією, яка зберегла єдність і не пішла слідами деяких інших подібних організацій, що стали партійними прибудівками і через те знаряддям в руках партійних провідників. За ту несплямлену честь українського вояка в часі війни і впродовж довгих років після неї українське громадянство належно оцінило ролю цієї найбільшої української військової формації з часів 2-ої світової війни, і тепер влаштовує із цієї нагоди 25 літні святкування в усіх місцях їхнього побуту. Із гордістю доводиться ствердити, що ці святкування втішаються великою фреквенцією навіть тоді, коли дехто пробує цьому перешкодити. Ми віримо, що Братство буде зберігати цю золоту середину, і стоятиме понад усякою партійністю. Колишні дивізійники мають на те великі шанси, і вони повинні бути гордими за свою військову частину, в якій тисячі друзів віддали своє життя за свій рідний край. Вони можуть і повинні бути гордими за свою ветеранську організацію. Нехай же святкування 25 ліття будуть для них заохотою до дальшої праці для добра свого народу в Україні і поза нею.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

Сарсель, 8 квітня 1968 р.

Високошановна Головна Управа
Братства кол. Вояків I Української Дивізії Національної Армії
на руки ВП. Голови д-ра М. Малецького

Високоповажані Панове,
Славне Товариство!

У 25-ліття постання зачатку нової Української Національної Армії, спішимо й ми, як репрезентанти найстаршого Українського Наукового Товариства, привітати Вас із Вашим Ювілеєм. Робимо це із тими теплішими почуваннями, що бачимо між Вами й нами велику спорідненість: Те, що Ви творили зброєю, було прямим продовженням тихої праці наших членів-иауковців, які служили своїми дослідами ідеї відновлення Української Державности, — а дальше: нашим обов'язком тепер закріпити Ваш чин на сторінках нових творів, які мають насвітлити нову добу нашої історії. Ви це найкраще самі відчули, стаючи фундаторами твору, що є найвищим сьогоднішнім досягненням нашого Товариства, і пов'язуючи себе тісно із нами, як центром дослідів нашого минулого й сучасного.

Для української спільноти Ваш Ювілей має те значення, що він має стати ПРИГАДКОЮ, — а пригадка — це творення ТРАДИЦІЇ. Бажаємо Вам найсердечніше, щоб Ви найшли зрозуміння серед широких кол громадськости, — щоб Ви — насамперед — найшли розуміння серед нашої молоді, яка мусітиме продовжувати Ваш чин, — але за кращих умов, які таки призведуть до постання Української Держави, якій Ви жертвували Вашу кров, — якій ми жертвуємо наш труд, —ми і Ви з найтеплішими почуваннями, в пориві найкращого ідеалізму. Дай Боже, щоб Ваш приклад полонив саме тим ідейним горінням молодь, яке в минулому завжди присвічувало тим, що приходили на зміну!

З найкращими побажаннями пересилаємо Вам вислови нашої глибокої пошани й запевнення глибокого чуттєвого пов'язання із Вами.

За Наукове Товариство ім. Шевченка у Европі:

проф д-р Володимир ЯНІВ,
Науковий Секретар

проф. д-р Володимир КУБІЙОВИЧ,
Голова

Ф. Кордуба

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕЇ

(З приводу 25-річчя організації Дивізії "Галичина")

28 квітня 1968 р. минуло 25 років від проголошення декрету губернагором Дистрикту Галичина Оттом Вехтером про організацію СС Дивізії "Галичина". Коли дещо глибше призадуматися над цим актом, становищем української громадськости до рішення німецьких офіційних чинників організувати українську військову формацію при збройних силах III-го Райху та, врешті найважніше, над тогочасним положенням на фронтах окремих воєнних театрів в Европі і Африці, мимохіть виринає низка питань, на які не завжди можна знайти логічно обґрунтовану відповідь. Тому ми не будемо заторкувати цих дискусійних питань. Нашу увагу звернемо на щось іншого, на щось більш вартісного з точки зору прав кожного народу, на непроминальні істини, яких не вдасться вбити ворогам державного відродження українського народу. Головним чином йдеться про те, які причини склалися на те, що під час 2-ої світової війни, яка під кожним оглядом не була сприятливою для здійснення українського національного ідеалу, що український нарід із своїм, на жаль, нескоординованим політичним проводом рішився на концепцію боротьби проти червоного й брунатного окупантів України. Також вказаним є, щоб глибше призадуматися над важливими процесами, які на історичному шляху буття української нації, щораз більше формують українську державно-політичну думку та військово-політичну ідею.

Період часу між двома світовими війнами й роки жахливої своїми наслідками 2-ої світової війни був учительським семінарем для багатьох народів. В неменшій мірі в цьому бурхливому періоді мав нагоду багато навчитися й український нарід, зокрема його політичний провід. А чи повністю із цього досвіду він сьогодні користає? Питання, на яке кожний нехай дасть власну відповідь. Ми звернемо увагу тільки на найважливіший фактор, без якого не можна надіятися успіху боротьби — концентрацію або інтеграцію усіх сил. Самозрозуміло цей основний фактор стисло пов'язаний із стратегією боротьби, яка мусить брати на увагу стан модерного промислового світу, нуклеарну добу, різні трансформаційні процеси, які в основах підважують нинішню передову імперіяльну потугу СССР. Далі добре було б дещо глибше застановитися над процесами, які проходять на поневоленій Україні, на підставі автентичних документів, із якими українська громадськість перший раз на протязі 50-ти років існування СССР зустрілася у вільному світі. Стремління української людини в підмосковській (не вживаємо підсовєтській) системі скеровані на шлях відокремлення від Росії. Цей шлях обоснований документами різних авторитетних діячів-вихованків російської марксо-ленінської системи, тому він для нас є ос-

новною вихідною для орієнтації і унапрямлювання нашої дальшої боротьби. Найважливіше те, що всі діячі, які зарепрезентували волю українського народу перед усіми народами світу діють без будь-якого впливу нашої еміґрації, обороняючи інтересів України з єдино можливих для них позицій марксо-ленінського вчення. Звернім нашу увагу на основне джерело життєдайности сил, які є ґарантом нввміручости всіх складових елементів державної незалежности українського народу.

Джерело української національної сили

Кожна нація — це особлива форма однородної спільноти, яка історично й логічно тісно пов'язана з різними інституціями держави. Головним принципом внутрішньої спаяности кожної нації є націоналізм, який реалізує, чи зберігає, існування окремішности буття народу та стоїть на сторожі його політичної автономії. Розвиток усіх ділянок нації стисло пов'язаний із метафоричними процесами її соціяльного формування. У цьому формуванні головну ролю грають окремі групи внутрі нації, які працюють над розвитком національної свідомости, культури, господарства, засобів оборони, щоб при їх допомозі спільнота могла зберігати політичну автономію.

Історія дає нам багато прикладів розпаду ряду великих імперій — починаючи від "Святої Римської Імперії", почерез Оттоманську імперію до Британської імперії — розпад, внаслідок якого виникнули багато інших націй. Студіюючи цей процес та порівнюючи його з постанням зах.-европейських держав, доходимо до наступного ствердження: країни Західньої Европи виникли найперше у зв'язку з реформою християнського авторитету та іноді перебільшеного розвитку королівства. У процесі дозрівання окремих націй щораз сильніше проявляється гін до автономії, обоснованої на націоналізмі. Сам націоналізм у своїй ідеологічній маніфестації пов'язаний з невід'ємним правом кожного народу на автономне існування і всесторонній розвиток. Націоналізм випливає із демократії, в розумінні участи всієї громадськости в політиці, бо його основна концепційна настанова обоснована політичним правом на повне самовизначення народу. Джерелом сили для всіх політичних починань є нарід, який рішився здійснювати намічені політичні цілеспрямування організовано. Цей почин — ніщо інше, як тільки національно-політична і соціяльна мобілізація, тому він тісно пов'язаний з процесом розбудови різних ділянок нації. Добре та справно діюча політична спільнота повинна розвиватися на національно-соціяльній базі. Цей процес соціяльної мобілізації охоплює низку залежних від нього підрядних процесів, наприм., розбудова національного капіталу, санування освітнього процесу, розвиток корпоративних інституцій, політичних партій, засобів оборони і т. п. На окрему увагу в цьому соціяльному процесі розвитку заслуговує революційна боротьба. Основна мета революційної боротьби, яка є політичною дією — повалити офіційно встановлений атворитет і на його місце встановити та закріпити новий авторитет. Засоби революційної боротьби: сабота-

жі, терор, збройні напади, засідки, яких основним завданням демонструвати нездібність існуючого атворитету панувати над положенням, підважити правну концепцію, на якій втримується цей атворитет. Під час згаданих терористичних дій головну ролю грає пропаґанда, тобто психологічна атака проти правного авторитету, проти його системи, нечесности, недоторкальности урядовців (корупція), проти вибуялого шовінізму вислужників системи, проти несправедливих соціяльних відносин і соціяльних можливостей розвитку (освіта, виховання, безробіття, мала заробітна платня, зависокі мешканеві оплати) і т. д.

Коли перенесемося нашими думками до подій, які попередили організацію Дивізії "Галичина", та переведемо конфронтацію з основними політичними правами кожної нації на самовизначення і революційну боротьбу за здійснення намічених концепцій, про що була мова вище, дійдемо до наступних висновків:

1) Не зважаючи на несприятливу під кожним оглядом політичну констеляцію в Европі, поділеної на два воюючі фронти, український нарід не зреziґнував із права боротися проти червоного і брунатного окупантів за здійснення власного національного ідеалу. Цю боротьбу ведено підпіллям (ОУН, УПА) і напівлеґально — Дивізією "Галичина". До цієї Дивізії пішла найбільш ідейна українська молодь, щоб навчитися військової справи та опісля це знання використати тільки для України. Самозрозуміло, до самої тактики боротьби і її концепційних засад можна мати різні оправдані застереження, їх критично оцінювати й характеризувати, але сам факт рішення боротися проти обох окупантів має історично-політичне значення.

2) Організація Дивізії "Галичина", — це чергова спроба українців формувати власну військово-політичну ідею, уже достосовану до війни в модерному й упромисловленому світі держав. Дехто з українських організаторів цієї Дивізії намагається нав'язувати її постання до часів організації УСС. Така настанова не правильна, бо стратегічні констеляції в 1914 та в 1943 рр. були дуже різні. Також на відтинках военного розвитку, стратегії, оперативного мистецтва, тактики і технізації засобів війни зайшли між двома світовими війнами дуже великі переміни, чого одна дивізія навіть при найкращих умовах не могла за короткий час опанувати. Тому сумнівно, чи Дивізія "Галичина" при найбільш сприятливих умовах могла стати основою для організації українських національних збройних сил. Проти такої концепції промовляв хоч би той факт, що ця формація фактично у своєму складі не мала ні одного українця старшини ген. штабу, який був би дійсним фахівцем та визнавався в усіх деталях новочасної модерної війни. Самою тільки романтикою не можна вести боротьби проти комуністичного революційного керівництва війни, яке зуміло в ідеальній формі поєднати військову, політичну й адміністративну діяльність в одній синтезі. Для боротьби з таким поважним противником треба мати всесторонне знання, бути дійсним військовим фахівцем.

3) Під час другої світової війни було надзвичайно трудно рішитися на застосування тої чи другої методи і засади політичної боротьби проти двох окупантів, особливо трудно було це для нескоординованого українського проводу. Україна своїм геополітичним положенням займала на Сході Европи центральне положення, тому її нарід, знайшовшися у безвихідному стані, мусів самостійно рішатися. А щоб рішатися без помилок і без лихих наслідків, бракувало відповідного мірила. Іншими словами, бракувало заздалегідь устійнених засад і методів, як поводитись. Коли заторкується поверховно ці справи, перед нами виринає жахливий образ 8-ми літньої воєнної дійсности, трагедія українського народу по обох сторонах воєнного фронту. Жахлива трагедія народу, бо повторилася історія 1-ої світової війни; українські вояки у ворожих уніформах, під ворожим командуванням, взаємно винищували себе. В ім'я чиїх інтересів? Українців в червоній армії Москва примусила боронити зненавидженої системи російської компартії, яка несе повну відповідальність за геноцид українського народу, нищення його культурних надбань, історії, традиції, та інших особливих прикмет і питоменностей нації. Знову ж українці в німецьких збройних силах боролися за неокреслену фікцію "Нову Европу", з території якої, згідно з "генеральним пляном" Гімлера, треба було виселити на Сибір 65% українців, а решті дати щонайвище народню освіту.

Існування Дивізії "Галичина" — це передусім моральна, а не матеріяльна вартість. Також її існування не можна назвати "реальною" політичною дією чи успіхом. Вже під час існування цієї формації, брунатний окупант далі винищував найбільш ідейних українських діячів, далі звисали тіла повішенців, іноді кілька днів для постраху для інших. Тим часом найбільш ідейний, молодий, готовий на жертви український елемент в Дивізії "Галичина" формував військово-політичний ідеал, бо вірив, що йому прийдеться змагатися за здійснення українського державницького ідеалу. Цей найкращий український елемент Дивізії "Галичина" старався відновити чи наповнити новим змістом українську військово-політичну думку, понісши в битвах під Бродами й у Стирії великі жертви. І тут на першому місці ставимо передусім морально-ідеалістичні засади, які були пересичені геройською романтикою, яка знайшла своє відображення у стрілецьких піснях. Самозрозуміло, ця формація не надавалася до системи т. зв. "нагої гри сил", із шансою успіху стати рівнорядною німецьким формаціям, бо на це вона не мала достатніх даних. Але ця формація зарепрезентувала передусім українську національну свідомість і гаряче бажання боротися тільки за інтереси України. В повній свідомості, що російський комунізм є тиранією не меншою від німецького націонал-соціялізму, українське вояцтво Дивізії "Галичина" шукало можливостей, щоб у випадку зміни міжнародної політичної констеляції в Европі служити добутим військовим знанням виключно Україні. Це вояцтво рекрутувалося із надрів українського народу, основного джерела щораз нових сил поневоленої України.

Передумови й вимоги сучасности

За 50 років, від закінчення 1-ої світової війни відбулося багато замітних рухів із основною ціллю проламати шлях до незалежности для багатьох народів т. зв. "третього світу". Також на відтинку організації політичної військової еліти, що узалежнена від соціяльних структур, зайшли дуже великі переміни.

Живемо в т. зв. атомовій добі, в модерно-індустріялізованому світі, тому до проблем миру й війни треба підходити поважно. Це в неменшій мірі стосується і українського комбатантського сектора, зокрема кол. старшин різних армій, між якими багатьох підвищено до генеральських ранґ, без уваги на їх кваліфікації. Також із кол. старшин-дивізійників пороблено полковників, майорів та старшин інших ранґ. Усе це є неповажне, тому авансовані стали подекуди предметом насмішок збоку тверезо думаючих. У зв'язку з цими аномаліями, яких допустився ВО УНРади, присвятимо дещо місця для ознайомлення із формами організації військово-політичної еліти та вимогам, яким мусить вона відповідати в сучасній добі. Ця коротка інформація пов'язана з формуванням української військово-політичної ідеї, в якому то процесі військова старшинська еліта мусить грати головну ролю. Вище згадані аномалії довели до дійсно критичного положення на тому відтинку, бо українських старшин вже тепер на еміґрації більше, як рядовиків, а дійсних представників для формування військово-політичної ідеї, стосованої до сучасних вимог, майже нема. Для підтвердження нашого ствердження досить прочитати кілька статтей, друкованих на сторінках комбатантських еміґраційних органів і порівняти їх з дійсно фаховими статтями з військової сучасної тематики, друкованих у військовій пресі на різних чужих мовах. На цьому відтинку в нас велика вбогість.

У сучасному військовому світі існують наступні чотири форми організації військово-політичної еліти: 1) аристократична, 2) тоталітарна, 3) демократична і 4) ґарнізонова. Кожного старшину з згаданих організаційних форм зобов'язує: бути прикладним громадянином своєї нації, дбати про поглиблювання свого теоретичного знання із військовознавства, на кожному кроці дбати про культуру старшини, відзначатися етосом і волею боротися, уміти слухати та правильно інтерпретуваи події міжнаціонального життя. Кожний із новоавансованих наших старшин, особливо високих ранґ, нехай призадумається над цими вимогами та самостійно дасть відповідь, чи він відповідає цим основним вимогам. Найважливіше, стежити за розвитком военного мистецтва й техніки, безперебійно слідкувати за проґресом військово-політичної думки в різних країнах, у тому числі особливо в СССР; багато читати чужомовну військову літературу, для окруження бути дійсно культурною, розумною людиною.

Аристократична форма військової еліти складається із окремої суспільної верстви або клиси (синів шляхетських родин, політиків та інших інтелекту-

альних професій). Того роду старшинський корпус є соціяльно й ідеологічно споріднений та творить строгу ієрархію, яка підлягає цивільній політичній контролі. Військо в такій організаційній формі є складовою частиною уряду.

Демократична форма військової еліти протилежна аристократичній. У цій формі є гострий розподіл між цивільною і військовою елітою. Цивільна еліта згідно з устійненими формальними правилами контролює військову еліту. Наказодавство військова еліта одержує від уряду, а не як в аристократичній — від монарха. Цілий старшинський корпус в демократичній формі організований з різних суспільних кляс. Ця організаційна форма постала в індистріялізованих країнах Заходу й вона є стисло пов'язана з цілями державної політики. Ця форма працює повільніше від аристократичної, бо вона підлягає різним парляментарним інституціям і рішенням, які стають законними після довших процесів.

Тоталітарна організаційна форма військової еліти в дечому подібна до аристократичної, але з тою різницею, що вона підлягає партії. Зразком такої організаційної форми є старшинський корпус збройних сил СССР, або колишній старшинський корпус III-го Райху. В обох випадках, над старшинською елітою держали керму й контролю партії — НСДАП в III-му Райху, а в СССР — ЦК КПСС. Тоталітарна форма немає нічого спільного з природною або соціяльною одністю політичної або військової еліти. Ця форма сприяє розвиткові революційно-політичної еліти, з релятивно нижчим статусом, бо вона опирається на партії з великим впливом на маси. Суб'єктивна контроля тоталітарної організаційної форми військової еліти знаходиться в руках тайної поліції, а члени найвищої військової ієрархії обов'язково мусять бути членами партії.

Ґарнізонова форма найближча до тоталітарної. Вона характеристична тим, що військова еліта керує також державною політикою. Внутрішна свобода обмежена. Ця форма звичайно постає з коаліції військової еліти і цивільної адміністрації. Військо в такій організаційній формі є незалежне від цивільної влади.

Радимо призадуматися над усіма тими організаційними формами військової еліти й вивчати кожну зокрема більш докладно.

НАКАЗ
ВІЙСЬКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ

Ч. 64

14-го травня 1968 р.
м. постою

Наказом Війську Української Народньої Республіки ч. 8 з 15 березня 1945 року генерального штабу генерал-поручника Павла Шандрука призначено командуючим Українською Національною Армією з дня 15 березня 1945 року.

Стверджується, що зазначеним вище Наказом Українську Національну Армію, як окрему військову одиницю, введено з днем 15 березня 1945 року до складу Війська Української Народньої Республіки. Тим самим введено до складу Війська Української Народньої Республіки з днем 15 березня 1945 р. І-шу Українську Дивізію Української Національної Армії.

Президент
Української Народньої Республіки
Головний Отаман
Микола Лівицький

Керманич Військового Ресорту
Микола Шраменко
ген.-хор.

Начальник Військової Канцелярії
Леонід Василів
майор

З ДНЕМ РІЗДВА ХРИСТОВОГО та НОВОГО 1969 РОКУ

усій Українській Церковній Єрархії, а зокерма Його Блажентсву Верховному Архиепископові Йосифові Кардиналові Сліпому, українським політичним і громадським організаціям та їх проводам, українським ветеранським організаціям та їх проводам, а головно Українському Народові в поневоленій Україні як також у країнах вільного світу — засилає щирий християнський привіт

Христос Раждається!

РЕДАКЦІЯ та АДМІНІСТРАЦІЯ «ВІСТЕЙ КОМБАТАНТА»

СВІТОВИЙ КОНҐРЕС ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ

456 Мейн Стріт, Вінніпег 2, Ман.

1 листопада 1968 року.

Хвальна Головна Управа
Братства кол. Вояків
Першої Дивізії
Української Національної Армії.

Вельмишановні Панове:

З нагоди відзначення 25-ти річчя творення Першої Дивізії Української Національної Армії — Президія Секретаріяту Світового Конґресу Вільних Українців вітає всіх старшин, підстаршин та стрільців-учасників Дивізії.

Рівночасно з тим бажаємо багато успіхів у праці Вашого Братства, яке не лише плекає світлі традиції українського вояцтва, але стало активно діючим та творчим чинником в життю української спільноти поза Україною.

Так як чверть століття тому — вимогою хвилини було стати в ряди українських військових формацій, які змагались проти всіх окупантів України, так тепер не менш відвічальною вимогою є зберігати українську спільноту від різних нищівних впливів та допомагати нашим рідним, які в умовинах тотального поневолення змагаються за збереження духових скарбів та самобутности нашого народу.

Щасти Вам Боже!

За Президію Секретаріяту СКВУ
М. Плавюк, в. р.
Генеральний Секретар

В. Верига

Дмитро Паліїв — воїн і патріот

(1896 — 1944)

Із відзначенням 25-ліття створення української дивізії "Галичина" не годиться не згадати про найвидатнішу постать в українському старшинському складі тієї формації, сотника Дмитра Палієва. Сотник Паліїв, як це про нього згадує один із колишніх старшин Дивізії, "був душею українства в штабі Дивізії. Він не тільки був активним її співтворцем, не тільки пропаґував її реалізацію, але один із перших зголосився добровольцем до неї та з рамени Військової Управи став її духовим провідником". Будучи начальником Відділу IIа, тобто відділу, який займався персональним старшинським складом Дивізії, йому доводилось мати діло з різними справами, що вимагали чимало політичного хисту, такту, а ще більше відваги, щоб гідно обороняти інтереси українців у доволі несприятливих умовинах.

Умовини праці в штабі Дивізії були досить складні, бо якраз тут найбільше схрещувались інтереси двох взаємосуперечних течій імперіялістичної німецької та визвольно-незалежницької української. Командир Дивізії генерал Фрайтаґ, як колишній старшина поліційних німецьких частин, як це стверджують навіть і німецькі мемуаристи, на становище командира української дивізії не підходив тому, що не знав, а ще більше не хотів знати, психіки українського вояка, якого в додатку до того не любив. Та все ж сотн. Паліїв зумів знайти з ним "модус вівенді", не поступаючись нічим у своїх принципах, як український патріот, воїн і політик. Щоб зрозуміти і належно оцінити сотника Палієва, треба знати його філософію життя, його розуміння патріотизму та служіння українській визвольній ідеї. Цю філософію він висловив чи не найкраще на першому конґресі Фронту Національної Єдности, якого він був головою, 20 вересня 1936 року у Львові.

"Служба ідеї, — говорив сотник Паліїв, — не почесті і не добробут. Це строге, але чесне і достойне життя. Це навіть матеріяльна вбогість, але завжди випростований хребет. Такими мусять бути провідники, такими самими мусять бути фронтовики". (Ст. Волинець, "Передвісники і творці Листопадового Зриву", Вінніпеґ, 1965.)

Це не були тільки пусті крилаті фрази призначені для захоплення слухачів; це була його філософія життя і він це доказав своїми вчинками та своєю відданістю ідеї служби рідному народові. На підтвердження цього наведемо декілька фраґментів з життя і діяльности Д. Палієва.

Листопад 1917 року. Українська Центральна Рада проголосила своїм III-ім Універсалом українську республіку де факто. На далекій холодній півночі, в Москві і Петербурзі бушує розбурхана і кривава большевицька революція, проголосивши клич "граб награбльонноє", та готує похід на молоду українську

державу. Тим часом Українські Січові Стрільці стоять у Гуштинському лісі, як складова частина австрійської армії. Але відгомін української національної революції в Києві дійшов і до них. Народ хвилюється, стрілецтво шумить і нудьгує. В один такий понурий вечір на початку грудня сотник Дмитро Вітовський запросив до себе на таємні розмови більш активних старшин і підхорунжих, щоб обговорити події української революції та обдумати напрямні дальшої політики УСС. Проголошення Української Республіки над Дніпром та зловісна большевицька революція на Півночі вимагали належної тактики та політики командування УСС. На цій нараді був приявний і молодий підхорунжий УСС Дмитро Паліїв. Він обстоював думку, щоб УСС негайно зірвали стосунки з Австрією, перейшли фронт і річку Збруч, віддались до послуг Українській Центральній Раді та допомогли закріпитись українській державі.

У розумінні молодого підхорунжого, УСС — це українська формація, хоча і в австрійській уніформі, і, як така, вона має за завдання і обов'язок служити українській владі, українській державі, а з хвилиною постання української державности присяга УСС-ів на льояльність Австрії більше не зобов'язує.

Згадана нарада не вирішила справи по думці Палієва, але тому, що рішення запало більшістю голосів більш досвідчених і авторитетних, ніж тоді ще був Д. Паліїв, УСС-и залишились покищо на місці. Сотник Д. Вітовський уважав, що розрив з Австрією неминучий, але покищо він не був на часі. Із затисненими до болю устами вийшов Паліїв з тієї наради, але рішення української команди для нього було зобов'язуюче і він залишився в рядах УСС-ів, очікуючи того "слушного моменту", коли він і всі УСС-и стануть на службу українській владі. Рік пізніше йому довелось відіграти чималу ролю в організації Листопадового Зриву у Львові, в якому він був одною із центральних фігур.

Балта, січень 1920 року. В Українській Галицькій Армії шаліє тиф, якого немає чим лікувати. Військо лежить покотом і командування УГА, хоч-нехоч, шукає перемир'я з ворогом-большевиками, які використовуючи невідрадні обставини УГА, ставлять свої власні, здається неможливі до здійснення, умови. Вони вимагають реорганізації УГА та створення революційних комітетів (ревкомів), які на довшу мету мали здеморалізувати здисципліновану армію. Остаточно було створено два такі ревкоми, один у Винниці, очолюваний отаманом Н. Гірняком, і другий у Балті, що його очолив сотник Цапак. Останній був тільки фігурою, бо головну ролю тут відігравали отаман Степан Шухевич та четар Дмитро Паліїв.

На вимогу большевиків сотник Цапак скликав засідання Балтського ревкому УГА, на якому Ст. Шухевич відчитав листа від большевицького обласного военного комітету (военкому) в Одесі і Балті з домаганням арештувати команданта УГА, ген. Микитку, та його начальника штабу, ген. Ціріца, як також. ген. Тарнавського, за їх вороже до большевиків становище. Відчитавши

листа, отаман Шухевич поставив внесок, щоб цю справу негайно обміркувати й дати большевикам відповідь, яка в їхньому розумінні може бути тільки одна: прийняти большевицькі вимоги, бо інакше, закінчив Шухевич, — "це буде мати погані наслідки для нас самих і для цілої УГА".

Після досить пристрасної дискусії, старшини Волощук, Кондрацький і Цапак були за тим, щоб генералів арештувати й видати большевикам. "**Рішучим противником**, — як пише підполковник М. Курах, — **був Дмитро Паліїв, який доказував, що це був би великий скандал і чорна пляма в історії УГА, якщо ми арештували б своїх вождів і генералів і видали нашим ворогам.** Щоб уникнути цього скандалу і мати якесь оправдання перед большевиками, треба попередити генералів, що їм грозить велика небезпека і рівночасно вможливити їм утечу". Палієва несміло підтримали два підстаршини УГА, члени ревкому Малишевський і Васьків. Це викликало нову дискусію, у висліді якої от. С. Шухевич запропонував частинний компроміс "арештувати й видати большевикам генералів Микитку і Ціріца, а Тарнавського попередити й уможливити йому втечу". За внеском голосували знову Волощук, Кондрацький і Цапак, а проти внеску: **Дмитро Паліїв**, Малишевський і Васьків. Через те, що Шухевич спершу здержався від голосування, — настав "імпас". Остаточно більшістю голосів ревкому УГА справа була перерішена. Ще того самого вечора старшини Цапак, Миськів і Волощук при допомозі цілої сотні большевиків арештували генералів Микитку і Ціріца, яких большевики відставили до Одеси. Повторилась ще одна трагічна і сумна історія в українському війську, але Палієва у прикрому ділі не було, він робив усе, щоб до цього не допустити, але його піддержали тільки два підстаршини...

Після закінчення Визвольних Змагань невдачею та останньою трагедією УГА, Д. Паліїв повернув ще того самого 1920 року до Галичини з невгнутим бажанням продовжувати боротьбу за права українського народу. Він вступає в ряди Української Військової Організації (УВО) і скоро стає членом її Начальної Команди. 25 вересня 1921 прибув до Львова четар УГА, Степан Федак, і з доручення від УВО виконав замах на Йосифа Пілсудського, начальника відродженої Польщі — нового окупанта Західньої України, який приїхав до Львова на офіційні відвідини. Ці відвідини мали бути маніфестацією перед цілим світом польськости Львова, отже — й цілої Галичини, якої доля ще не була вирішена на міжнародному форумі. Замах С. Федака мав служити, як український протест проти цих небажаних відвідин Пілсудського. Замах не вдався і Пілсудський вийшов цілo із нього, але він, з одного боку, наробив в світі чимало розголосу українсько-польським взаємовідносинам, а з другого — викликав відплатні репресії польського окупаційного режиму. Почались арештування всіх запідозрених в організації атентату. Нарешті прийшла черга і на Д. Палієва, якого вперше арештовано в січні 1922 року. Після того, почались допити, а далі процес, на якому Д. Палієва боронив відомий адвокат д-р В. Старосольський. У своїх зізнаннях **Паліїв заявив, що суд перед яким він стоїть**

не є компотентний його судити. Коли він (Паліїв) і зробив злочин, то це зроблено на території Східньої Галичини, якої державна приналежність ще не вирішена. Паліїв дальше заявив, що він уважає себе громадянином Західньої Української Народної Республіки і повинується українському урядові, що в той час перебував на еміґрації. Одночасно він заперечив свою участь в атентаті.

На запит, чи він засуджує атентат, Паліїв заявив, що він є такої самої думки, що й українське громадянство, а воно ні одним словом і ні разу його не засудило. 18 листопада 1922 р. Степан Федак був засуджений на 6 років тюрми, а Дм. Паліїв з товаришами одержали по два і пів року, яких вони до кінця не відсиділи, бо прийшла амнестія. Це було перше арештування Д. Палієва, яке започаткувало довгу чергу пізніших арештувань польською владою.

З виходом на волю в 1923 році, Паліїв не покидає революційно-підпільної праці, але при тому негайно береться за розбудову легальної прибудівки УВО т. зв. "Партії Національної Роботи" та рівночасно працює в її пресовому органі "Заграва". Але його співпраця з УВО не тривала довго. Коли Начальна Команда УВО, зокрема її краєві експозитори, почали організувати масові саботажні й терористичні акти, до яких масово втягали патріотичну, але недосвідчену головно шкільну молодь, Д. Паліїв запротестував проти тієї тактики, вважаючи, що молодь мусить вперше вчитися, якщо вона має бути корисною у праці для рідного народу. Це привело до початку конфлікту між верхівкою УВО і Дмитром Палієвим, який остаточно закінчився відходом Палієва з УВО на знак протесту проти стосованого у тому часі терору членами УВО проти деяких українських патріотів з-поза підпілля. Паліїв виступив проти таких акцій вважаючи, що УВО повинна вести боротьбу проти окупантів, а не проти своїх власних людей, хоч вони і не є прихильниками революційно-підпільної боротьби.

За його проводом Партія Національної Роботи об'єдналась в липні 1925 року із Українською Національно-Демократичною (Трудовою) партією в Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО) і Дм. Паліїв увійшов до Центрального Комітету УНДО. В 1928 році він був вибраний послом до Варшавського сойму в Коломийській окрузі з листи УНДО і скоро виявився добрим і сміливим парляментарним промовцем, гідно обороняючи інтереси українського народу на форумі сойму, чим приносив славу і здобував популярність серед українського населення не тільки собі, але і своїй партії — УНДО. В рядах УНДО Паліїв перебував аж до липня 1933 року, коли частина проводу УНДО, очолена Василем Мудрим, започаткувала т. зв. "нормалізаційну політику" з польським урядом. Він уважав, що "нормалізаційна політика" принесе тільки шкоду українській визвольній боротьбі і буде вважатися капітуляцією перед польським шовінізмом.

Із виходом з рядів УНДО, Д. Паліїв творить і очолює нову українську легальну націоналістичну партію "Фронт Національної Єдности" (ФНЄ). Ця

партія відбула свій перший конґрес в вересні 1936 року у Львові і її провідником став Дм. Паліїв; на ньому Паліїв виголосив велику політичну промову, даючи дефініцію поняття служби для ідеї. У цій своїй промові він заперечив ворожі наклепи на український націоналізм, які намагались представити його, як бунт.

"Український націоналізм, це не бунт, але явність і відповідальність. Це не лише світовідчування, але й організованість; це оте ведення нації української з форми хаосу і введення її у форму постійної організованости". Будучи провідником тієї партії, Д. Паліїв не схилив її прапору, але відважно, по геройськи, виступив в обороні прав українського народу. На кожному пості, де йому доводилось перебувати, чи у кожній редакційній кімнаті, де він працював, як професійний журналіст. Він завжди відчував на собі нелегкий обов'язок українського націоналіста, для якого добро нації було найвищим законом.

Прийшли тривожні дні другої світової війни та окупація Москвою Західньої України, де вона намагалась знищити всі прояви українського самостійницького руху. Прихід большевиків змусив Палієва виїхати на Засяння, де його застав вибух німецько-совєтської війни. Не сидів він із заложеними руками і тепер, але, як завжди, був бистрим спостерігачем подій на окупованих німцями українських землях, і намагався при помочі своїх власних зв'язків впливати на зміну політики німців супроти України. Український народ кривавився на всіх фронтах в ім'я чужих інтересів, під чужими прапорами. Червоний і брунатний наїзники міряли українські землі, викачували український хліб і безкарно проливали українську кров.

Весна 1943 року. У волинських лісах вже цілий рік оперують українські повстанські загони, обороняючись перед німецьким свавіллям. Але Дмитро Паліїв не вірить в успіх партизанських відділів і тому стає одним із передових приклонників і співтворців реґулярної української військової формації — дивізії "Галичина". Він брав жваву участь у встановленні складу Військової Управи у Львові та в організації самої Дивізії. Але він не належав до тої категорії людей, які посилають інших, а самі не йдуть, які другим наказують залишатись на рідних землях, щоб продовжувати збройну боротьбу з окупантом, а самі шукають найближчої нагоди, щоб висмикнутись десь у затишне місце. Паліїв належав до тих, що говорили те, в що вірили, і самі давали приклад своїми власними вчинками, і тому він сам також зголосився добровольцем до Дивізії разом із багатьма іншими старшинами українських армій з часів Визвольних Змагань. Коли вже сформувався штаб Дивізії, Дмитро Паліїв у ранзі сотника був призначений від Військової Управи, як український політичний дорадник командира Дивізії, на становище начальника Відділу IIa — персонального відділу для старшин.

Будучи на такому важливому становищі, Паліїв мав великий вплив на старшинські українські кадри. Використовуючи свій вплив, він старався обсадити всі старшинські становища свідомими українцями, на яких можна було б рахувати на випадок розриву з німцями, а на таку можливість він завжди розраховував. І якраз тому в дивізійному старшинському корпусі знайшлось чимало таких, які вирвались із рук Ґестапо, чи прямо з тюрми. Ось два приклади, як він рятував людей — своїх політичних опонентів — з ОУН(б), яких він зрештою недолюблював.

Пор. Качмар попав у руки Ґестапо, яке посадило його до тюрми в Кракові, де він очікував кожного дня, коли його вивезуть до якогось концентраку на повільну, а може й раптову, смерть. Тим часом він захворів і його перевезли до лічниці. Користаючи з легшого шпитального режиму і не маючи жодних ілюзій щодо німецької справедливости, Качмар зумів утекти з лічниці, але можливості скритися перед Ґестапо були дуже обмежені. При помочі своїх друзів він дістався до Дивізії, де його Паліїв належно оформив і вислав разом з іншими колишніми старшинами на старшинський перевишкіл, який він закінчив успішно і, коли почалось формування дивізійних полків, він був призначений на адьютанта командира 30-го полку піхоти. Пізніше він перейшов до артилерійського полку, і на обох постах він виявився здібним старшиною. Коли під кінець травня на інспекцію Дивізії, яка випала зовсім задовільно, приїхав райхсфюрер Г. Гіммлер, він хотів з тієї нагоди піднести в ранґах кількох старшин-українців. Справа пішла до сотн. Палієва, як начальника персонального відділу для старшин, щоб він намітив кандидатів на підвищення.

Тому що пор. Качмар був одним із дійсно надійних старшин, він опинився на списку, який виготовив Паліїв, разом із тодішнім сотником М. Палієнком та іншими. Гіммлер забажав мати коротеньку авдієнцію з кожним із намічених старшин і, коли прийшла черга на пор. Качмара, він уважав, що зайво скривати правду, що він утік з тюрми, бо Гіммлерові буде легко перевірити всі дані, — ото ж він сказав зовсім одверто, що він втік був з тюрми.

Для сотн. Палієва це була дуже неприємна справа, бо ж він рекомендував кандидатів на старшин і діло з Качмарем було наявним доказом, що він рекомендує на підвищення навіть таких, які були в конфлікті з Ґестапо. Хоча Гіммлер, мабуть, також був немало заскочений таким кандидатом на підвищення до ранґи сотника, він чемно закінчив розмову, але підвищення не дав. Про справу довідалося Ґестапо й почало розшуки за іншими, яких вони вже мали на списках, але які десь зникли. Вкінці Ґестапо устійнило, що чимало з тих осіб, яких воно хотіло, були вже в рядах Дивізії й звернулось до командування Дивізії з списком, щоб йому видати тих людей.

Не відомо, чим справа була б закінчилась, якщо до неї не приложив би рук сотник Паліїв, який із питомою йому наполегливістю почав вимагати від командування, включно із канцелярією Райсфюрера, щоб звільнити від ви-

ни і кари всіх тих запідозрених осіб, які опинилися в рядах Дивізії. Щоб запевнитись, що їх не поарештує Ґестапо поза Дивізією, він здержав відпустки усім запідозреним аж до вирішення справи в канцелярії Райхсфюрера. Наполегливість Палієва перемогла. Через деякий час Гіммлер проголосив таку амнестію і з неї скористали в першу чергу пор. Качмар, а також пор. Б. Підгайний, хор. Любомир Ортинський, та пор. М. Малецький, всі чотири активні члени нелюбленої Палієвим ОУН(б). Не будь сотн. Палієва на згаданому становищі з його рішучістю та принциповістю, хто зна, чим була б закінчилась ця афера для багатьох старшин, підстаршин та й стрільців у Дивізії.

Любомир Ортинський, учасник леґіону "Роланд" попав на список Ґестапо і через деякий час скривався в Відні та в інших місцях, де це було можливе. Але Ґестапо почало чимраз то більше затіснювати кільце довкруги нього й наступало йому на п'яти. Він мусів з Відня втікати, але до Львова було більш небезпечно їхати, чим залишатися у самому Відні. В переїзді до Галичини, Л. Ортинський стрінувся зі своїм товаришем з Дивізії, пор. Мирославом Малецьким, який забрав його з собою до Гайделяґру і хвилево примістив його на квартирі пор. Б. Підгайного, який був на службовій поїздці на Лемківщині, вербуючи добровільців до Дивізії.

Тим часом пор. Підгайний повернувся з своєї поїздки і на своїй квартирі застав неочікуваного гостя, Л. Ортинського, та пор. Малецького. Довго справи затягати було годі і тому по короткій нараді Б. Підгайний сказав, що він іде до сотн. Палієва, якому мусить здати звіт зі своєї поїздки і при тому зголосить йому нового добровольця на старшину в особі Ортинського. Всім тут було ясно, що єдиним добрим виходом із цієї неприємної для Ортинського ситуації — було зголоситись до Дивізії, але і це залежало ще від того, як до такої пропозиції поставиться сотник Паліїв, який був відомий зі своїх антипатій до бандерівців.

Пор. Підгайний розповів усе докладно Палієву про Ортинського, вважаючи, що краще, щоб він орієнтувався докладно в чому справа. Надія на Палієва не завела, бо він уважав, що справа внутрішньо-українських міжусобиць — це одне, а рятування свідомого українця з рук Ґестапо — це вже інше діло. За кілька днів Любомир Ортинський уже був на старшинському перевишколі, де рука Ґестапо безпосередньо досягнути його не могла. Любомир Ортинський успішно закінчив перевишкіл і показався добрим старшиною Дивізії, виконуючи функцію зв'язкового старшини у 29-ому полку Дивізії, з якою він пройшов усю Голгофу, починаючи від Бродів, а кінчаючи на Фельдбаху в Австрії.

Кінець жовтня 1943 року. Рекрутський вишкіл у таборі Гайделяґер закінчився і добровольців розподілено на різні частини, щоб проводити дальші спеціяльні курси по різних родах зброї. Створено також один вишкільний курінь зенітної зброї, який хвилево перейшов на так зв. "II-ий" рінг" табору Гайделя-

ґер. Друга сотня оберштурмфюрера Бавма збудувала перед своїми бараками велику грядку-кльомб із тризубом посередині. Коли робота була закінчена і її побачив командант сотні, він скочив, як опарений, на грядку й ногами стоптав тризуб, перемінюючи її в незугарну купу глини і каміння.

Варварська поведінка німця обурила всіх українців 2-ої сотні і хорунжий Кушнірук, заступник команданта сотні, негайно повідомив про це сотника Палієва у штабі Дивізії. Через деякий час на терені цієї сотні з'явився сотник Паліїв у товаристві начальника штабу Дивізії, майора Гайке. Вони зайшли до сотенної канцелярії. Ніхто не знає, що там говорилось, одначе відомо те, що оберштурмфюрер Бавм був змушений публічно виправдатись за свій вчинок. Свою поведінку він мотивував, що він не знав, що тризуб — це український державний символ, але думав, що це якийсь комуністичний знак і тому його знищив. Розуміється, що ніхто йому не повірив, бо відомо, що всі старшини вишкільного табору Гайделяґер з тим знаком уже були добре обзнайомлені, так само, як ніхто не вірив у щирість його оправдання. Сотник Паліїв зробив усе можливе, щоб гордий німець перепросив українців і признався до вини. Як він це зробив може сьогодні сказати хіба тільки живий ще майор Гайке.

На закінчення вишколу Дивізії у Нойгаммері приїхав на іспекцію Райхсфюрер Г. Гіммлер і з тієї нагоди відбувся перегляд боєздатности цілої Дивізії та дефіляда. Відвідини Гіммлера закінчились прийняттям у старшинському касино, куди були запрошені і старшини-українці, але тільки ті на вищих командних становищах. На цьому прийнятті Гіммлер виступив із промовою, в якій з'ясував свої враження з відбутої інспекції. Він уже знав, що українці невдоволені існуючим станом у Дивізії і тому не міг не заторкнути і цієї теми та сказав приблизно так:

> "Я знаю, що вам українцям не все тут подобається. Я знаю також про те, що коли я вам дав би наказ вирізати поляків, то ви мене з вдячности носили б на руках. Але я, як державний муж, не можу такого наказу дати, бо я відповідаю за мої накази не тільки перед фюрером але й перед історією".

Після промови Гіммлера забрав слово сотник Д. Паліїв, як речник українських старшин і Дивізії і в присутності всього збору високих штабових старшини Дивізії та Гіммлерового почоту, що приїхав із ним з Берліну, між іншим заявив:

> "Нехай мені буде вільно ось тут у вашій присутності, райхсфюрер, заявити, що ми українці не збираємось різати поляків і не тому ми добровільно зголосились у ряди Дивізії "Галичина". Але обсервуючи вашу німецьку політику на Сході Европи, ми ніяк не можемо не завважити як ви, німці, наставляєте нас проти поляків, а поляків проти нас. Мені доводиться із прикрісю ствердити, що ваша політика на Сході Европи не правильна і вона до добра не веде.. Пробачте за неприємне ствердження, але воно так є".

Сотник Паліїв скінчив і на залі запанувала гробова тиша. В кожного старшини-українця кружляла в умі думка: "А щож тепер буде з Палієвим?". Але з Палієвим нічого не сталося. Напаки, коли закінчилось прийняття, до Палієва підійшов один високий штабовий старшина — німець і, подаючи йому руку, сказав: "Ich gratuliere Ihnen" (Я гратулюю вам).

Треба було мати неабияку,не тільки військову, але й цивільну відвагу, щоб у самому гнізді шершенів, одному із найвизначніших німецьких достойників, Гімлерові, сказати при свідках гірку правду в вічі.

Липень 1944. Українська Дивізія на фронті на відтинку Бродів, а з нею також сотник Д. Паліїв. 15 липня командування XIII-го корпусу кинуло Дивізію відбити большевицький прорив в районі села Колтів. На 18 липня большевикам удалось окружити весь XIII-ий корпус, а з ним і Українську Дивізію. Впродовж трьох днів українські частини намагалися прорвати лінію окруження, але безуспішно. На 21 липня большевики бомбардували безперервно військові з'єднання в околиці Білого Каменя, що остаточно розпорошило вже всі частини Дивізії в більші та менші групи, які шукали слабого місця в окруженні, щоб з нього прорватися поза лінію фронту. Перед заходом сонця автор цих рядків стрінув сотника Палієва між Почапами і Хильчами. Сотн. Паліїв намагався зібрати якнайбільше наших хлопців і післав нас у ліс шукати за ними, але їх там уже в той час не було. Зібралось нас усього мала горстка, 6-8 вояків і сотн. Паліїв сказав нам іти за ним.

— Куди ж ви нас ведете, пане сотнику? — запитав автор цих рядків, — Ви ж знаєте, як наші хлопці задивляються на німців і що вони, якщо це не було б окруження, звернули б без вагання свою зброю проти німців.

— Не бійтесь, я вас до німців не поведу, — відповів сотник Паліїв.

Що він тоді думав, коли це говорив — важко сказати, але це не був час на дискусії; ми розуміли, що це відноситься до дальшого майбутнього. Ми пішли спокійно за ним, а він мовчав. Незабаром ми опинилися в невеличкому гайку, де стояв гурт старшин з двома чи трьома генералами, між якими був і ген. Фрайтаг. Сотник Паліїв підійшов до нього і зголосив свій прихід та негайно повернувшись до нас, сказав, щоб ми йшли відпочивати, а він нас покличе, коли буде треба. Тоді він вернувся назад до гурту старшин, де, як виходить із інших свідчень, відбулась ще старшинська нарада, — остання, в якій брав участь сотник Паліїв. В ночі із 21 на 22 липня відбулась чергова безуспішна спроба видістатись з большевицького окруження з усім дивізійним майном та пораненими вояками, в якій брав участь і сотн. Паліїв. Після цього ніхто більше ніде його не бачив. Треба припускати, що він там згинув на полі бою, як воїн зі зброєю в руках за краще завтра свого народу, якому він віддав усе своє життя.

У другій половині серпня почалась реорганізація розбитої української Дивізії, цим разом уже без співучасти сотн. Палієва. Його відсутність відчували всі на кожному кроці. А там тоді було його дійсно треба, бо, як це слушно завважив сотник Д. Феркуняк,

"сотник Паліїв був душею українства в штабі Дивізії. Він був одиноким, що мав вплив на командира Дивізії Фрайтага, якого завжди вмів переконати і змусити до переведення в життя своїх плянів. Йому треба завдячувати, що біля 600 старшинських аспірантів нашої молоді скінчили старшинську школу і стали старшинами, а біля 2,000 нашої молоді закінчили різні підстаршинські курси...

Палієву треба завдячувати переламання німецького спротиву і признання Дивізії українського прапора і відзнаки тризуба, що мало місце перед відходом у поле бою. Одним словом, — закінчує сотн. Феркуняк, — **як довго Паліїв був у Дивізії, так довго командир Дивізії не мав відваги зневажати честь української нації, що мало місце по відсутності Палієва...** (підкреслення — В. В.) Сотник Паліїв, як старшина-українець високо тримав український прапор у Дивізії". (Д. Феркуняк, "Командний склад штабу Дивізії". "Вісті Комбатанта", ч. 4, 1965).

Вплив і пошану, яку сотн. Паліїв здобув собі навіть серед німецького командного складу, були вислідом його прямолінійности, одвертости, і принциповости, які він застосовував там, де цього вимагали обставини. Вислужництво чи потакування були для нього зовсім чужі. Він перед ніким не скривав дійсних завдань і цілей української Дивізії, а навпаки, інформував про те і командира Дивізії Фрайтага і Гіммлера, що Дивізія може і буде боротися тільки за український народ та його інтереси. Про це чи не найкраще свідчить лист ген. Фрайтага до пані Паліїв, дружини сотника, в якому також недвозначно підтверджено погляди сотника Феркуняка про значення Палієва у штабі Дивізії.

..."Якраз тому, — писав 4 грудня 1944 року ген. Фрайтаґ, — що знаю як дуже багато надій покладав Ваш чоловік на Дивізію, як він, після попередньої політичної боротьби за свій український народ, вбачав у Дивізії одиноке правильне продовження цієї боротьби за свободу свого народу, **його втрата для Дивізії ще взагалі незаступлена.** (підкр. В. В.)

...Ми ще не знаємо, — продовжував ген. Фрайтаґ, — чи Ваш чоловік покінчив свою життєву боротьбу геройською смертю за свій народ... одначе, я запевняю Вас, що всі ті, які мали нагоду пізнати Вашого чоловіка, як політичного борця за свій народ, як старшину І-ої Української Дивізії і як доброго товариша, шанують його і разом з Вами не тратять надії стиснути ще руку товариша Палієва, чемпіона у боротьбі за свій народ.

Для мене особисто Ваш чоловік був надзвичайно цінним співробітником, якого втрату я відчуваю дуже болюче, зокрема, в часі реорганізації Дивізії. Ми працюємо дальше в дусі його ідей і нова українська Дивізія стоїть знову готова".

Сподівання, що сотник Паліїв можливо був поранений і попав до шпиталю не справдились. До полону не попав він напевно також, отже, залишається одна можливість, що він таки згинув під час прориву, бо якщо він був би опинився у рядав УПА, ми напевно були б про нього почули.

Як воно б не сталося, але залишається незаперечним той факт, що сотн. Паліїв залишився людиною вірною своїм принципам, непересічного покрою політик і патріот, який жив, працював і віддав своє життя, як воїн за свій рідний народ, за свою Батьківщину. Від того часу проминає 25 років, але всі, хто його знав з Дивізії, згадують про нього, як про людину гідну пошани і признання за його вклад в Українську Визвольну Боротьбу.

Використані матеріяли:

З Книш, Початки УВО в Галичині, Збірник 2, Торонто, 1965.

М. Курах, "В союзі з большевиками", Вісті, Мюнхен, ч. 126, 1967 р.

М. Шлемкевич, "Політик-воїн" (пам'яті Дмитра Палієва), Листи до Приятелів, р. 12, чч. 136-137, Нюарк, 1964.

"Дмитро Паліїв", Передвісники і творці Листопадового Зриву, Збірник за ред. Ст. Волиниця, В-во "Тризуб", Вінніпеґ, 1965.

Матвій Стахів, "Політична Плятформа Галицької Дивізії", Вісті, Мюнхен, ч. 110, 1963.

В. Б.: "Моя остання розмова з Дмитром Палієвим", Вісті Комбатанта, Нью-Йорк, ч. 3 (19), 1965.

Д. Феркуняк, "Командний склад штабу Дивізії", Вісті Комбатанта, ч. 4 (20), 1965.

Кореспонденція ген. Фрайтаґа з дружиною Палієва.

Розповіді сот. Б. Підгайного, сот. М. Малецького та сот. Ю. Темника.

Василь Яшан

Стрілецька Дивізія „Галичина" Станиславівська округа в роках 1943-44

Вістки про творення українських військових формацій

В місяці червні і липні 1941 року в початках другої світової війни Станиславівську округу окупувала мадярська армія. Мадяри мали також нагляд над адміністрацією округи, що її насправді виконували українці, і то до часу, коли в початку серпня того року управу від мадярів перебрали німці.

Українська молодь зайнятих теренів під тогочасним враженням, що твориться українська держава, дуже нетерпеливо ждала на покликання збройної повинности. Але німці, які самі думали завоювати світ, не мали заміру давати зброю в руки, на їх думку, расово меншевартного населення зайнятих теренів. Десь в листопаді 1941 р. німецька влада всеж проголосила набір до армії. До Станиславова з'їхалось кілька тисяч наших молодців, але скоро з нічим розчаровані вернулись у свояси. Німцям, мабуть, ішлося про перевірення раси, бо їх армія ще йшла переможно вперед. Приняли тоді всього кільканадцять добровольців, яких включили в німецьку армію. Але вістки і пізніше приходили і ширились: раз хтось з самого Берліну привіз сплітку, що там вже пошито двісті тисяч одностроїв для українських вояків. Але це були радше побожні бажання, а не дійсність.

Але прийшов час, що німці під проводом свого фюрера Адольфа Гітлера мусіли покутувати і платити за свої основні помилки, за неправду, за несправедливість, за вбивства, за свої всі злочини супроти людей і майна. В бойових діях німці втратили ініціятиву, програли битву за Сталінград і почали відступати. Вправді українські землі ще були окуповані й фронт з кінцем лютого 1943 р. ішов приблизно від Ленінграду на південь через Новгород над Ільменським озером, Смоленськ, Орел, Білгород, Харків, ріками Дінцем, відтак Міюсом до Азовського моря. Одначе скоро почались бої, в яких німці, хоч ставили сильний опір, не мали вже сили не то йти вперед, а стабілізувати фронт. По якомусь часі німецькі армії, втомлені й здеморалізовані невдачами, покидали території, що їх колись здобували. Абсолютна справедливість таки карає за злочини однаково одиниці, як народи і держави.

В такому часі і положенні почали до Станиславова напливати неясні вісті в місяцях лютому і березні 1943 р. про запляновану українську військову формацію. Щойно 19 квітня 1943 вістку про намірене творення Дивізії Галичина подав в бюрах Союзу громад при Окружному старостві член Українського Окружного Комітету, привізши її з дистрикту у Львові. Вже наступного дня

в домівці УОК о год. 18:30 увечорі відбулися сходини колишніх українських старшин, на які зійшлось біля 70 осіб. Голова УОК проф. Микола Лепкий* дав такі пояснення: На спеціяльній конференції у Львові шеф уряду дистрикту Галичина д-р Отто Бавер подав до відома, що Гітлер дав свою згоду, щоб створити українську, галицьку військову частину-дивізію. Склад її 25,000 до 50,000 осіб; зголошення до Дивізії добровільне. Мужва має складатись з добровільців-українців у віці 20 до 25 років. Дивізія буде моторизовано-кінна. У Львові вже працює в цій справі військова рада під проводом голови УЦК проф. д-ра Володимира Кубійовича. Буде вишкіл і будуть старшинські школи для молодих старшин.

На сходини зійшлись, очевидно, самі старші віком старшини, вже сиві чи лисі, бо молодих старшин у нас не було; всі відчували, що це далеко не те, до чого ми змагали і в додатку запізно, всеж це деякий здобуток і поступ, що його в даних обставинах треба використати. Настрій приявних був помірковано добрий. На зв'язкового для порушених справ, який має бути в контакті з Окружним Старостовом, вибрано інж. Ілька Поповича**, що тоді працював в управі міста.

Пропаґанда і зголошення до дивізії

Вже 29 квітня 1923 р. відбулась сесія волосних старшин і посадників, на яку запрошено представників УОК і українського духовенства. Анкета згл. нарада відбулась в Окружному старостві о 11-ій год. до полудня. Промовляв д-р Альбрехт, який щойно вернувся зі Львова, інж. Гринів, працівник Шляхового відділу — від комбатантів, а також господар німець Зірк. Всі, очевидно, обговорювали справу дивізії. Відділ пропаґанди при старостві одержав відозви губернатора в справі творення дивізії і їх розділено приявним.

Того самого дня увечорі з'явився на станції у Станиславові Мартинець, що їхав зі Львова до Надвірної. Його, на приказ з Берліну, вже вдруге арештували і він перевів у в'язниці у Львові коло 8 тижнів. Перед проголошенням творення Дивізії його і ще кількох товаришів звільнили і вони навіть взяли участь в церемонії проголошення. Всі вони були раніше старшинами леґіону "Нахтіґалль", що діяв на Білорусі.

Справа Дивізії була, видно, для німців, дуже спішна і до пропаґанди в цій справі, крім цілого апарату Окружного староства, УОК та військово-уповноваженого, притягнено також начальників поодиноких громад, волосних старшин і посадників. 30 квітня УОК скликав сходини в театрі ім. Франка о 12-ій год. вполудне. Зі Львова приїхав Михайло Добрянський: обосновував потребу створення Дивізії, бо це скріпить наше становище. Промовляв Ілько Попович, як військово-уповноважений, і о. Володимир Микитюк від місцевого УОК.

* Проф. М. Лепкий помер в перших днях січня 1945 р. під час скитання в Австрії.

** І. Попович, буковинець, помер в Німеччині.

Дня 6 травня 1943 р. увечорі на сходинах комбатантів приявні звітували про переведені ними поїздки в терені. Зголошення до Дивізії ідуть слабо. Точної евіденції зголошених ще не зроблено. Вибрано комісію, яка обов'язана зайнятись виготовленням летючок, закликів, а також висланням референтів на суботи і неділі по селах в справі вербунку.

Того-ж дня пізно увечорі прибув до Станислава полк. Альфред Бізанц, колишній старшина Української Галицької Армії, а з ним д-р Нойман і ще один старшина-німець, що мав стати головою набірної комісії. Вони відбули нараду з представниками українців і німців. Нараду відкрив коротким вступом д-р Бізанц, а обширно про пляновану дивізію говорив д-р Нойман. Між іншим він сказав, що з деяких відділів будівельної служби (бавдінст), утекло 90 відсотків робітників. Губернатор позпорядив, що зобов'язані до будівельної служби, отже ті, які вже є у відділах праці, або отримали візвання ставитися до відділів, не можуть голоситися до Дивізії, бо це спричинило б дезорганізацію праці. Хто втік, може безкарно до 15 травня 1943 р., вернутися до свого відділу. До Дивізії можуть голоситися ті, які закінчать будівельну службу. Робітники з Райху, що є на відпустці, не можуть голоситися тут, але мають вернутися на місце своєї праці і там дістануть змогу зголоситися до служби в Дивізії. Української поліції не прийматимуть до Дивізії, бо вона має виконувати службу на місцях.

Бізанц попросив українців до осібної кімнати і подав, що хотів би у нашій окрузі розпочати асентерунок вже 11 травня 1943 р. Йому пояснили, що в окрузі підготова так розплянована, що скінчиться щойно з кінцем травня. Зголошення ідуть слабо внаслідку загальної знеохоти. В Товмаччині в додатку протидіє польська пропаґанда. Бізанцові приявні ставили різні питання у зв'язку з творенням Дивізії, зокрема, що буде з нашими політичними в'язнями. Бізанц відповів, що частину їх вже звільнили, частину випустять і в тому напрямі йдуть старання, але декотрі з них залишаться ув'язнені. Влада має протоколи з різних засідань Бандерівської групи, з яких виходить явно її вороже наставлення і протинімецька діяльність. В таких випадках годі рахувати на звільнення.

Колишні старшини задержать ті військові ступні, що їх мали в австрійській і Українській Галицькій Армії. Всі вступаючі до Дивізії з закінченою середньою освітою ідуть, як аспіранти, і з них вийдуть молоді старшини. Де буде вишкіл, де будуть кадри, ще не відомо.

На тій нараді вже спільно і німці і українці вирішили, що набір комісія почне тепер в Коломийській окрузі, а до Станислава вернеться пізніше. Коломийська округа має чотири тисячі зголошених, а Станиславівська сподівається. що матиме до п'яти тисяч.

В неділю 9 травня 1943 р., о год. 10-ій рано в театрі ім. Франка почалася величава маніфестація в справі творення Дивізії. Говорив д-р Альбрехт,

о. Микитюк і інж. Попович. Грала українська поліційна оркестра і прегарно співав хор "Думка". Багато людей, які не вмістились у театрі, стояли на площі побіч театру. О год. 12 оформився парадний похід, який перейшов вулицями Станиславова. Наступного 10 травня почався перегляд річників 1920 до 1925, до праці в Райху. Хто з тих річників згололився до Дивізії — не підлягав тому переглядові.

Почалася пильна праця в окрузі. Агітували, переконували, говорили і німці і наші. Зголошення до Дивізії йшли різно, то легше, то тяжче. Кожний зголошений до Дивізії доброволець отримував довідку про зголошення.

Набірна Комісія і техніка перегляду.

Набірна Комісія, яка згори розплянувала, де буде працювати і які села чи міста в даних осередках мають являтися, почала працювати в Станиславові 15 червня 1943 року, в приміщенні пожежної сторожі. Минув якийсь час, щоб розмістити все так, як того вимагала Комісія. До праці притягнено багато помічних українських сил, що їх рівнож розміщено і приділено їм працю. В Комісії були чотири німці, а з них один лікар поручник був головою Комісії; інші німці були підстаршинами. До прегляду прийшло місто Станиславів. Голова Комісії, погодився з окружним старостою, що з метою заощадження часу перед Комісію не допустять тих зголошених добровольців, яких конечно треба для праці на місцях. Ту працю буде виконувати сам окружний староста, або ним уповноважена особа. Перед початком властивої процедури голова Комісії зібрав на подвір'ї старших віком добровольців і "на око" багатьох з них висортував і відіслав геть, а між ним багатьох колишніх старшин. Згодом так само посортував малих ростом і деяких відпустив, інших призначив для перегляду.

Техніка перегляду була така: при вході вартовий пожежник впускав групами по п'ять до десять осіб, які входили до першої кімнати і виказувалися своїми довідками зголошення. Дві помічні сили переглядали листи зголошених з даної місцевости і зазначували явку. Окружний староста або ним уповноважений віднотовував тих, котрих треба до праці на місцях. Чотири писарі виповняли сині анкетні карти, на яких вписували особисті дані. З тими картами зголошені йшли до дальших оглядин. Дальша стадія вже властивих оглядин, коли добровольці вже роздягнулися, це поміри зголошених, що їх переводили два німецькі підстаршини з нашими помічниками. Німці рівночасно провіряли расу. Висліди вписували на анкетах. В інших приміщеннях українські лікарі переводили лікарські оглядини. Два були зі Львова, а третім був станиславівський окружний лікар Іван Белей. Один з них бадав очі, а два дальші серце, легені і цілий організм. Висліди перевірки і завваги лікарі нотували на окремих білих картках. По такій перевірці доброволець ішов до кімнати, в якій працював німецький лікар, голова Комісії, який рішав остаточно про здатність і давав на анкеті свій знак.

З тими документами добровольці йшли до дальших двох кімнат: до одної неприйняті, куди йшли й усі рекламовані, що не переходили лікарських оглядин, а до другої здатні до військової служби. В тих кімнатах виповнювали для них потрібні документи, а прийняті отримували додатково відзнаку, галицького левика.

Першого дня прибуло досить багато зголошених, так, що був навіть натовп. Того дня перейшло Комісію коло 280 осіб, але відсоток здібних не був високий. Наступного 16 червня, працівники Комісії набрали вже вправи і праця пішла гладше. Добровольців явилося багато, так, що всіх не можна було оглянути. Коло сто пересунено на інший день.

Увечорі вже в місті почали ширитися сплетні, що зголосилися деякі старшини, але до війська не йдуть і реклямуються. Це, мабуть, у зв'язку з тим, що голова Комісії багато старших віком старшин відкинув без перевірки, як нездатних.

Увечорі управа міста погостила членів Комісії вечерею в німецькому ресторані.

17 червня ставали добровольці з волостей Пасічна, Боднарів і Угорники. 18 червня прийшли зголошені з волостей Черніїв і Лисець. Явка в обох днях досить добра, хоча не всі зголошені прийшли.

За чотири дні праці Комісії в Станиславові, переглянено понад дві тисячі добровольців, а здатними признано приблизно тисячу триста.

Праця Комісії в Станиславівському повіті

Почався набір в околиці. Першим на чергу прийшов Єзупіль 19 червня 1943 р. Німці їздили своїм автом, а українські працівники, в числі п'ятьох осіб, вживали авта окружного староства. В Єзуполі помітний гірший настрій. Зголошених прибувало небагато, а і ті, що прибували, надумувалися і до комісії йшли без порядку. Вислід загально слабший. Одне село Побереже стануло добре і в порядку. Це був перший день, в якому Комісія працювала без поспіху, не було стиску. На ніч Комісія вернулась до Станиславова.

Раненько 20 червня виїзд до Богородчан, де ставали зголошені з Богородчанської і Ляховецької волостей. В обох волостях було 210 зголошених, стануло 177. Тому день був легкий, бо звичайно Комісія так плянувала, щоб денно обслужити коло 400 осіб.

Набір в Надвірній і Делятині

21 червня 1943 р. перегляд в Солотвині, де стануди волості Солотвина, Яблінка, Старуня і Росільна. Помагав німець, надвірнянський ляндкомісар Ліпс і українець, повітовий староста мгр. Стефанюк. Ставка досить добра. Тільки село Кричка не дописало, явилось кількох.

Комісія ночувала в Надвірній і там 22 червня почала працю. Ставала сама Надвірна — місто і Битьків — село і копальня. Зголошених явилось ба-

гато, слідний стиск. Одначе для нафтового промислу в Битькові треба було реклямувати понад 30 зголошених робітників.

25 червня Комісія працювала в Делятині. Добровільці явились численно. Не стало часу всіх перевірити і коло 100 осіб відставлено на пізніше. Було дещо клопоту з прохарчуванням. Місцеві німецькі уряди придержувались строго приписів і давали невистачальні приділи на картки.

26 червня перегляд в Ланчині в Будинках саліни, яка тоді не була чинна. Явка добровольців може найгірша в окрузі. Приходили гурти зголошених, дискутували, довго надумувалися, аж хтось таки йшов перед Комісію. "Чому ж ви, хлопці, зголосилися, а тепер маєте сумніви?" — "Та знаєте, не знати, кого слухати. З українського Комітету приїздять і кажуть, що треба нам іти в Дивізію, щоб мати своє військо. То правда. Але приходять молоді з організацій і кажуть не йти, бо німці нас мають за гарматне м'ясо. Це ті самі молоді, які, як лише прийшли сюди, дуже співпрацювали з німцями, казали, що будемо мати Україну. Хвалили німців і Гітлера, а тепер говорять щось цілком противне. І, знаєте, чоловік стане як та кручена ярка і сам не знає, що робить?" "Гарно відповідаєте, але зголошення до Дивізії добровільні і ніхто вас не силував". "Е — відповідають, — силував, не силував, але, як не до Дивізії, то заберуть до Німеччини на роботу, або до бавдінсту. От таки піду і стану перед Комісію — все таки легше дихати, як людина має зброю". Таких розмов було більше і не лише в Ланчині.

27 червня 1943 р. був набір в Микуличині. Працівники набрали вправи, і праця йшла жвавим темпом, справно. В Микуличині жила сім'я Полотнюків; він був надлісничим, а вона — письменниця. Інж. Полотнюка прийняли до Дивізії, але як надлісничого реклямовано. Недовго пізніше ґестапо арештувало його і розстріляло в жовтні 1943 року. Полотнюкова, її псевдонім Ірина Вільде, осталась з двома гарними малими синами.

В днях 28 і 29 червня Комісія перевела перегляд добровільців в Товмачі для повіту Товмач.

30 червня Комісія урядувала в Галичі і там закінчила формально асентерунок в окрузі. Одначе 1 липня 1943 Комісія працювала ще додатково в Товмачі.

Набір в Калуському повіті

В часі творення дивізії Калуш творив ще осібне Окружне староство, що обнимало Калуський і Долинський повіти. Скоро опісля ту округу розв'язано і прилучено повіт Калуш до Станиславівської округи, а Долина відійшла до Стрийської округи.

І в Калуші і в Долині діяли українські Допомогові комітети і військові управи, які переводили акцію: вели пропаганду, помагали при перегляді зголошених добровільців. Головою Українського комітету і головою військової уп-

рави в Калуші був Ізидор Пігуляк, який дуже щиро і серіозно зайнявся вербуванням добровольців і всіма працями зв'язаними з творенням дивізії, бо був переконаний, що то буде початок і зав'язок української армії. Походив він з Буковини, служив в армії УНР і працював якийсь час у морському міністерстві УНР.

Видатки військових управ в Калуші і Долині покрив Союз Громад.

Свято Дивізії в Станиславові

В неділю, 11 липня 1943 р., в дощову погоду, відзначав Станиславів "Свято Дивізії". Збірка на грищі Каси Ощадности. О год. 11-ій з'явився губернатор д-р Отто Вехтер (Wächter), якого при вході привітав голова ОК проф. Микола Лепкий, три жінки подали хліб і сіль, три дорослі дівчата, квіти, а троє дітей привітали також квітами, всі в народніх строях. На площі Службу Божу в асисті численного духовенства відслужив о. Іван Лятишевський, епископ-помічник. По Службі Божій почав формуватися похід, але почав падати дощ. В поході пішли комбатанти, добровольці до Дивізії і Українська Служба Батьківщині (так гарно називалася примусова праця, себто бавдінст), а також відділ кінноти з довкільних сіл. Похід затримався в середмісті, на площі біля пошти, куди долучилися жінки і дівчата, які внаслідку дощу не могли взяти участи в поході. О год. 13:15 з приготовленої трибуни виголошено промови. Відкрив окружний староста д-р Альбрехт. Найгарнішу промову, змістом і формою виголосив о. Володимир Микитюк від УОК. Говорив Губернатор, а від Військової Управи у Львові інж. Михайло Хроновят. Закінчив полк. Бізанц. Німецькі промови перекладали на українську мову.

Дощ ущух і з площі сформувався похід, який пішов вулицями Губернаторською, Коновальця, а біля двірця знову завернув на Губернаторську. Перед будинком окружного староства (будинок колишньої дирекції залізниць), від години 3 по полудні Губернатор в окруженні німецьких і українських достойників приймав дефіляду. Перейшли ряди комбатантів, прийнятих до Дивізії добровольців, хлопці з будівельної служби, чоловіки, жінки, дівчата, а на кінці кіннота. Дуже гарні були групи жінок і дівчат в народніх одягах. Вони бідаки у вишивках помокли і померзли, але йшли гарно і бадьоро. Перемаршувало коло 6,000 осіб, а в тому коло 2,000 добровольців. Похід тривав більше години.

Після походу на сесії волосних старшин і посадників, д-р Альбрехт повідомив, що в Тернопільську округу вдерлися партизани. То була перша вістка в Станиславові про появу загону Ковпака, який в скорому часі накоїв багато лиха в Станиславівській окрузі.

О год. 19:30 увечорі відбувся концерт. Співав лише хор "Думка", але співав прекрасно. Багато співаків прийнято до Дивізії і вони концертом прощалися із станиславівською українською публікою. На концерті був і губернатор, який перед тим встиг відвідати школу жіночих фахів на Майзлях.

Поклнкання і вніїзд на вишкіл

Дуже скоро почали приходити поодинокі візвання, скеровані до колишніх старшин, щоб явились до служби в означених місцях.

Перші збірні візвання прийшли дня 13 липня 1943 р. і їх привіз зі Львова післанець. Було 305 візвань. Працівники Союзу Громад мусіли швидко ті візвання посортувати, поділити на староства і волості та поробити списки. Знову ж післанці з волостей вже ждали, щоб доручити візвання адресатам. Доручено візвання і тим добровольцям, яких працедавці пізніше реклямували, а реклямаційні внески мала рішати Військова Управа у Львові, куди всі візвані мали явитися. На візваннях були такі місця призначення: Брно, Штральзунд, Штеттін. Вже 16 липня візвані явилися в Станиславові; їх приміщено в залі Сокола, а харчувалися вони в кухні УОК. Увечорі їх прощали від УОК голова Лепкий, епископ Лятишевський і д-р Антін Княжинський. Дехто з візваних був також на концерті солістів у театрі ім. Франка, де в програмі співав Лев Рейнарович, а на скрипці грала молоденька дівчина, Леся Деркач. В суботу 18 липня о год. 3-ій по полудні візвані явилися на площі на середмісті, яка тоді звалась площею Гітлера. Почалися святочні прощання, під час яких було вже чути відгуки гарматніх пострілів з півдня, як наслідок боїв з партизанами Ковпака. Відкрив і перший промовляв окружний господар Зірк, бо д-р Альбрехт за кілька днів перед тим виїхав на відпустку. Найбільш акуратну промову виголосив німецький старшина, місцевий командант (Ортскоммандант). Він сказав приблизно таке: українські товариші, ви відходите на вишкіл, за вами закривається цивільне життя, а починається військове, це життя для мужчин краще, бо мужчина стає мужчиною щойно тоді, як перейде військо. А на війні воїн має пам'ятати дві речі: свою рідну маму і свою батьківщину, тоді нічого лихе йому не болюче, хоч би мав і своє життя посвятити. Іменем місцевої Військової Управи говорив інж. Гринів. У супроводі оркестри помаршували візвані на двірець і там розмістилися у 3-ох товарових і одному особовому вагонах. Приїхав також транспорт з Чорткова, дехто з них всів до транспорту, а хто з них не хотів їхати товаровими возами, поїхав пізніше вночі особовим поїздом. Транспорт від'їхав до Львова приблизно 6-ої год. увечорі. День був гарячий, втомилися і добровольці і ті, що їх прийшли прощати на двірці.

День перед тим, 16 липня, прийшла дальша партія візвань — разом 325 осіб. Їх скоро посортували ті самі працівники і передали дальше. Це прийняті до Дивізії з самого Станиславова і близької околиці. На візваннях місце ставки — Краків, але вони мали перед тим бути у Львові і вже 19 липня о год. 7-ій рано від'їхали до Львова в чотирьох для них зарезервованих особових вагонах. Деякі добровольці не прийшли на час і їх на збірному пункті "Соколі" начислено 67. По полудні до поїзду додано два особові вагони і ті призовники від'їхали до Львова.

Від реклямованих, які вернулися зі Львова, прийшли перші описи дальших подій, зв'язаних з першим транспортом. Поїзд станув аж в Ходорові, бо треба було відділити кілька вагонів, в яких їхали СС-и до Стрия і відчепити особовий віз, який загорівся. Дійшло до бучі, коли в ресторані на двірці дивізійникам не хотіли подати пива, хоч шинкували іншим гостям. У Львові ночували в касарнях, діставали військовий харч. В неділю 18 липня всі брали участь у святі. Була Служба Божа, похід на площу біля театру, де між іншим промовляв і губернатор. Потім дефіляда. По полудні від'їздили добровольці до місць призначення.

У Львові не була узгляднена реклямація кол. старшини з Яблінки Тита Стефанова (Т. Стефанів, пор. УГА, сотник Дивізії, помер 28 червня 1966 р. у Лондоні, Англія) і посадника Товмача Твердохліба, а адвокат д-р Жук з Надвірної не хотів скористати з реклямації і не вернувся.

Д-р Кофлер, заступник неприявного д-ра Альбрехта, дістав був доручення, мабуть, від місцевого ґестапо, покликати 100 до 150 добровольців, яких мали вжити для утримання порядку в окрузі. Кофлер звернувся у тій справі до дистрикту у Львові, а звідти прийшла, очевидно, заборона.

22 липня, прислала Військова Управа у Львові дальших 243 візвань. Всі покликані були обов'язані явитися у Львові 30 липня на 12-ту годину. Візвання поділено і передано дальше адресатам. Покликані від'їхали з Станиславова дня 30 липня о годині 4.15 рано.

По всяких вишколах покликані збиралися в Пусткові біля Дембіци, в Західній Галичині, в таборі т. зв. "Гайделягер".

Кошти Військової Управи у Львові покривав державний скарб, а кошти окружних і повітових уповноважених покривали союзи громад. Таке розпорядження дистрикту прийшло до Станиславова 27 серпня 1943 року.

Тоді також Військова Управа почала збіркову кампанію на так зв. "концерт побажань", яка закінчилася 15 березня 1947 року концертом, що відбувся в Оперному театрі у Львові увечорі того дня о годині 20-тій: проголошено, що дотеперішній вислід збірки дав 2 мільйони 300 тисяч золотих, але збірка ще не закінчена і датки впливають. Станиславів зайняв у збірці друге місце по Львові. Збірка піде на культурну обслугу добровольців Дивізії.

8 жовтня 1948 р. ранком прийшло 1,574 покликань для прийнятих до Дивізії з Станиславівської округи. Їх розділено та зо списками передано містам і волостям.

Того-ж дня прибули до Станиславова полк. Бізанц, д-р Шульце і мгр. Михайло Кушнір. Увечорі в приміщеннях УОК вони промовляли на сходинах колишніх старшин, скликаних для тієї мети. Промови прибувших не були приємні. Творення Дивізії не йде так, як би повинно йти. Не являються покликані, деякі втікають. Губернатор Вехтер не вдоволений і нарікає на українців, бо

можливо Дивізія не буде повна або її розв'яжуть. Лише Бізанц був оптимістом і твердив, що Дивізія буде. З промов видно, що між німецькою владою та українцями нема належної співпраці, нема гармонії. Німці ідуть своїми шляхами і не розуміють, та й не хочуть розуміти бажань і змагань українців, а українці не вміють вжитися в існуючі обставини і їх для себе якнайкраще використати.

12 жовтня Окружний староста вислав покликаним осібну пригадку, що мають обов'язково явитися 22 того місяця, бо в протилежному випадку будуть трактовані як дезертири, і до них можна буде застосувати ще й нове розпорядження генерал-губернатора з 2 жовтня 1943 р., яке погрожує карою смерти за акти, спрямовані проти німецької відбудовної праці в Генерал-Губернаторстві.

В суботу 16 жовтня, прийшло 1,175 дальших покликань. Окружний військово-уповноважений, хоч вже дещо розбудував свій уряд, не міг собі дати ради. Тому знову Союз громад виконав працю і перевів висилку візвань в терен округи. Явку тих покликаних назначено на 5 листопада 1943 р.

В неділю, 17 жовтня, по різних місцях округи скликано на сходини добровольців, покликаних на день 22 жовтня. На тих сходинах промовляли делегати з Уряду військово-уповноваженого і відпоручники вислані від УОК. Участь покликаних в сходинах була здебільша слаба.

Відправа добровольців 24 жовтня 1943 р. і дальші покликання

Покликані на 22 жовтня збиралися у Станиславові. Їх реєстрували в пожежній сторожі і в кіні "Вікторія", і призначали їм місця для нічлігу. З ними приїздили і деякі волосні старшини. Наплив був задовільний. Ще й наступного дня, в суботу, прибували добровольці. Для них в театрі ім. Франка, о год. 15-ій, наші актори, скріплені акторами Київського театру дали ревію, а о год. 18:30 відіграли "Запорожця за Дунаєм". Гра чудова. Цікаво, що в оркестрі грало декілька мадярських вояків, а диригував мадярський поручник.

В неділю 24 жовтня, в гарній, сонячний день, на площі в середмісті, біля пошти, відбулася відправа добровольців. Говорив д-р Альбрехт, о. Микитюк і полк. Бізанц. Оркестра грала німецький і український гимни. Від 3-ої год. по полудні, добровольці навантажувались у вагони і від'їхали коло 17:30 увечорі. На збірних пунктах зареєструвалось 1,241 осіб, а виїхало 1,125 осіб. Транспорт ішов десь під границю Франції. У вагонах були печі, дрова, солома.

Для групи добровольців, покликаних на день 5 листопада, назначено сходини по містах і волостях в неділю, 31 жовтня. З ними мали поїхати і ті, що з будь-яких причин остались від попередніх транспортів. Цього всього мали допильнувати волосні старшини і начальники громад. А добровольці інколи їм відплачувалися; ось в Чернієві вночі з 23 на 24 вони вибили вікна начальникові громади і волосному старшині. Колись, як відходили рекрути, ще за Австрії, то також бешкетували по містах і робили шкоди.

На апель в неділю 31 жовтня з деяких сіл добровольці цілком не явилися.

В п'ятницю 5 листопада 1943 призовники з'їхалися у Станиславові. Їх реєстрували таки на двірці в міру того, як прибували поїзди. Від'їхали вони транспортом в суботу увечорі, 6 листопада.

Військово-уповноважений реєстрував спізнених добровольців Дивізії, і їх ще кілька днів пізніше відставлювали особовими поїздами до Львова.

Тодішні часи були дуже неспокійні. Побіч решток комуністичних партизанів, що діяли розкинено майже по цілій окрузі, почало активізуватися також українське підпілля. Його члени і прихильники перемовляли зголошених до Дивізії до себе і перепиняли ставку до Дивізії. Українське підпілля в окрузі називалося тоді "Українською Народною Самообороною". Знова-ж ґестапо, якби умисно, дуже скріпило свою протиукраїнську діяльність. Ґестапівці окружали села, робили облави, в'язнили, відбували суди і без розбору немилосердно розстрілювали наших людей, особливо молодь. А зі Сходу почала напливати хвиля біженців, що дуже відчула Станиславівська округа.

Вістки від покликаних

В половині листопада 1943 р. явилися в Станиславові деякі старшини Дивізії, які отримували відпустки. Старшини артилерії переходили вишкіл в Бенешові на Чехах, а тепер вони в таборі Гайделяґер. Артилерія Дивізії зможе бути готовою щойно пізньою весною 1944 року.

З листів і особистих зустрічей з тими, які верталися з Дивізії, такий образ: основний вишкіл піхоти відбувався в Гайделяґері. По інших місцях вишкіл артилерії, кавалерії, панцерних ґренадерів та інших спеціяльностей, з Дивізії повинна вийти гарна бойова одиниця. Добровольці-дивізійники назагал вели себе гарно. В таборі Гайделяґер були також такі, що нарікали на всіх і вся, на людей, на старшин, на тяжкий вишкіл, на Військову управу, а також на їду: для одних кава солодка, а для других гірка, одним м'ясо добре зварене і свіже, а другим смердюче, одним капуста добре зварена, а другим сира. Старшинам старшого віку тяжко було переходити модерний піхотний вишкіл. Гарно і добре представлялися молоді дивізійники з середньою освітою. З них повинні вийти добрі старшини Дивізії і вони вже тепер мали найбільше праці при вишколі. Дещо слабше представлялися аспіранти на підстаршин. Один підстаршина при звіті твердив, що його до Дивізії взяли силою і тому він хоче вертатися додому. Небагато їх було, але були й такі, які викручувалися недугами і іншими причинами, щоб вернутися додому. Німці, старшини і підстаршини, поводилися з нашими вояками інколи й ліпше, як зі своїми, але це були винятки.

Мабуть, в неділю 14 листопада, був у Львові генерал губернатор Ганс Франк. Він прийняв українську делеґацію, в імені якої промовляв д-р Володимир Кубійович. Франк дякував за співпрацю при створенні Дивізії, за добру здачу континґентів і спеціяльно подякував губернаторові Вехтерові, якого по-

зиція до того часу була дещо захитана. Здавалось би, наче німецька влада ставилась до українців добре і прихильно та признавала їх, як своєрідну силу. Але те, що діялось на місцях, зокрема в Станиславівщині, свідчило про щось цілком протилежне. Ціла плутанина, в якій годі було визнатися.

З кінцем листопада 1943 р., на сесіях посадників і волосних старшин, які відбувалися в повітах Станиславів, Надвірна, Делятин, Товмач, Галич і Калуш, який щойно прилучено до округи, окружний староста інформував, що стан Дивізії тепер 18,000. Набір до Дивізії був знову відкритий для нових зголошень. Якщо українці виставлять і дві і три дивізії, або і цілу армію, то це їм не зашкодить. Вишкіл Дивізії буде закінчений на весну 1944 і тоді вона буде вжита на східньому фронті. Родини покликаних до Дивізії дістануть підмоги. Тим родинам повернено також цивільні одяги дивізійників.

З нагоди Різдва в січні 1944 року, частина добровольців отримала відпустки і деякі з них приїхали в Станиславівську округу. Дня них в неділю дня 9 січня 1944 р., УОК чи військово-уповноважений влаштували прийняття в ресторані "Крим". Очевидно, були промови і привіти, добровольці співали, бавилися. Настрій був у них добрий і вони почувалися добре, так під фізичним як і моральним оглядом. Всі вони були доброї думки.

Родини добровольців відвідували їх спершу в Гайделягері, а коли Дивізію перенесено до Нойгаммеру на Шлеську, то відвідини відбувалися з обмеженням і там.

Німці перевели показову кару за дезерцію з Дивізії в селі Хлібичин, а українське підпілля за те саме покарало дезертира в селі Пациків. В обох випадках кара була дуже строга: сконфісковано рухоме майно, забрано скот і спалено дані господарства.

З кінцем лютого 1944 року частини Дивізії переїздили через Львів на схід, в околиці, де були червоні партизани. Один курінь завітав до дистрикту і до нього промовляв губернатор. Мабуть, в бою з партизанами на українсько-польському пограниччі, в одному з відділів Дивізії згинули два наші вояки з Станиславівської округи: Роман Андрійчин і Олекса Бобак, 23 лютого 1944 року. Про їх смерть команда повідомила Окружне староство, а воно в свою чергу повідомило родини з тим, що можуть взяти участь у похороні, який мав відбутися 26 лютого в Золочеві.

В тому часі, з кінцем місяця лютого 1944 р., лінія фронту на українських землях ішла приблизно від Дніпрового Лиману, через Корсунь до Шепетівки, а дальше на південь від Поліських болот Припяті лінією в околицях Рівного і Луцька; Ковель ще був в німецьких руках. В безпосередні фронтові бої увійшла Дивізії в місяці липні 1944 р. в районі Бродів.

Треба згадати також про бої частин Дивізії літом 1944 р. на Словаччині. Тоді партизани зайняли були частину Словаччини з Банською Бистрицею, як осередком партизанського руху, а також зайняли були Банську Щавницю.

Щоб очистити зайняті партизанами терени, німці зайняли цілу Словаччину, роззброїли частини словацької армії і розпочали безпосередню акцію очищування теренів зайнятих партизанами. В тій акції брали участь також частини Дивізії "Галичина". В половині жовтня 1944 р., бої проти партизан були настільки успішні, що звільнено Банську Щавницю. В тому місті знаходилася команда даного відтинку фронту, а також була команда одного куреня Дивізії, який тримав фронт у безпосередньому сусідстві Банської Щавниці. Так в самому місті, як в його околиці було дуже багато наших скитальців, яких були захопили партизани. Так наші стрільці, як і команда, помогли нашим біженцям у дуже великій мірі видістатися з тих небезпечних теренів і переселитися дальше на захід у спокійніші райони Словаччини.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ОКРУГИ в 1941-1944 р.

Місто Станиславів (тепер Івано-Франківськ) — осідок окружного старости. Повіт Станиславів охоплює вісім волостей, в них 63 громад.

Волость Боднарів: Боднарів, Бринь, Комарів, Майдан, Сапогів, Викторів, Височанка. **Волость Богородчани**: Богородчани, Богородчани Старі, Глубоке, Гринівка, Лесівка, Нивочин, Саджава. **Волость Черніїв:** Братківці, Хомяків, Хриплин, Черніїв, Чукалівка, Ляцке Шляхоцьке, Опришківці, Тисменичани. **Волость Єзупіль:** Тязів, Ганусівці, Яструбці, Єзупіль, Побереже, Сілець. **Волость Ляхівці** (осідок у Богородчанах): Дуброва, Глубоке, Горохолина, Горохолина Ліс, Грабовець, Ляхівці, Пoхівка. **Волость Лисець:** Дрогомирчани, Іваниківка, Крехівці, Лисець, Лисець Старий, Посіч, Радче, Стебник, Забереже. **Волость Пасічна:** Ямниця, Клюсів, Пациків, Пасічна, Павелче, Рибно, Угринів Долішній, Угринів Горішній, Загвізд. **Волость Угорники:** Добровляни, Колодіївка, Ксаверівка, Микитинці, Підляше, Підпечари, Угорники, Узін, Вовчинець, Софіївка.

Повіт Галич охоплює місто Галич, чотири волості, в них 33 громад.

Волость Блюдники: Блюдники, Курилів, Острів, Перлівці, Селиська, Суботів, Пукасівці, Темерівці. **Волость Деліїв**: Бишів, Деліїв, Озерце, Кінчаки Нові, Кінчаки Старі, Кремидів, Межигірці, Тумир. **Волость Галич**: Хоростків, Гробиська, Косина, Крилос (з Четверки і Підгородець), Медуха (і Ворониця), Мединя, Пітрич, Семиківці, Сокіл, Св. Станислав, Тустань (і Михайлівка).

Волость Марямпіль: Дубівці, Лани, Марямпіль, Марямпіль-село, Водники, Волчків.

Повіт Надвірна охоплює місто Надвірна, вісім волостей, в них 45 громад.

Волость Гаврилівка: Боднарівка, Гаврилівка, Глинки, Ломадсин, Майдан Середній, Майдан Горішній, Парище, Велесниця, Велесниця Лісна. **Волость Яблінка:** Богрівка, Гута, Яблінка, Кричка, Кривець, Пороги. **Волость Пнів:** Битків, Пнів, Стримба. **Волость Перерісль:** Цуцилів, Фитків, Камінна, Назавидів,

Перерісль, Тарновиця, Лісна, Волосів. **Волость Росільна:** Хмелівка, Космач, Майдан, Прислоп, Росільна. **Волость Солотвина:** Бабче, Дзвиняч, Манява, Маркова, Монастирчани, Раковець, Солотвина, Заріччя. **Волость Старуня:** Гвізд, Молотків, Старуня, Жураки. **Волость Зелена:** Пасічна, Рафайлова, Зелена.

Повіт Делятин охоплює місто Делятин, чотири волості, в них 19 громад.

Волость Яремче: Дора, Ямна, Яремче. **Волость Ланчин:** Добротів, Красна, Кубаївка, Ланчин, Саджавка. **Волость Татарів**: Яблониця, Микуличин, Поляниця, Татарів, Ворохта. **Волость Заріче:** Лойова, Луг, Ослави Білі, Ослави Чорні, Потік Чорний, Заріче.

Повіт Товмач охоплює місто Товмач, вісім волостей, в них 65 громад.

Волость Хотимір: Бортники, Хотимір, Грушка, Озеряни, Олещина, Пужники. **Волость Марківці:** Хомяківка, Чорнолісці, Кривотули Старі, Марківці, Одаї (Слобідка), Погоня, Пшеничники, Слобідка (Одаї). **Волость Нижків:** Антонівка, Братищів, Кутиска, Нижків, Смерклів, Олешів, Остриня, Загіря. **Волость Олеша:** Будзин, Одаї Гориглядські, Долина, Олеша, Вікняни, Боске. **Волость Отинія:** Бабинка, Хоросно, Голосків, Глубока, Грабич, Красилівка, Молодилів, Отинія, Скопівка, Струпівка. Виноград, Ворона, Угорники. **Волость Рошнів:** Довге, Юрківка, Милованя, Рошнів, Стриганці, Вільшаниця, Буківна. **Волость Тарновиця Пільна:** Богородичин, Гостів, Королівка, Кривотули Нові, Прибилів, Тарновиця Пільна, Торговиця, Закрівці. **Волость Товмач-село:** Гринівці, Яцківка, Клубівці, Колинці, Локітки, Надорожна, Палагичі, Слобідка-Товмач, Попелів.

Повіт Калуш охоплює місто Калуш, 8 волостей, а в них 69 громад.

Волость Горинь: Довга Калуська, Голинь, Кадобна, Кропивник, Пійло, Сівка Калуська, Тужилів. **Волость Лдзіне:** Камінь, Красна, Лдзіне, Петранка, Рівня, Слобода Рівнянська, Топильсько. **Волость Небилів:** Ясень, Небилів, Сливки, Слобода Небилівська. **Волость Новиця:** Бережниця, Берлоги, Добровляни, Грабівка, Ляндестрой, Новиця, Угринів Середній, Угринів Старий. **Волость Томашівці:** Цвітова, Дуброва, Довга Войнилівська, Копанки, Лука, Негівці, Перекоси, Томашівці, Землянка. **Волость Верхня:** Болохів, Гуменів, Колинка, Мостище, Станкова, Стефанівка, Верхня, Завадка, Збора. **Волость Вістова:** Бабин Зарічний, Хотінь, Яворівка, Мислів, Підгірки, Підмихайле, Рип'янка, Студинка, Вістова, Завій. **Волость Войнилів:** Бабин Середній, Довпотів, Довжка, Дорогів, Дубовиця, Колодіїв, Кудлатівка, Мошківці, Павликівка, Перевозець, Сівка Войнилівська, Середне, Сільце, Слобідка, Войнилів.

В. Верига

Наша сотня вже готова

ВИЇЗД НА ФРОНТ

Був кінець червня 1944 року. У вишкільному таборі Нойгаммер, на Долішньому Шлеську, закінчились формування і вишкіл української Дивізії "Галичина" і все готувалось до виїзду на фронт. Народ метушився сюди і туди, одні виїжджали як т. зв. "Форкоммандо", інші повертались із різних службових поїздок та відпусток. Перші частини вже навантужались на залізничні транспорти, а решта полків, а між ними і 30-ий полк, опустили свої казарми й отаборились серед дерев зараз біля них, чекаючи своєї черги.

Для мене це був доволі прикрий час, бо якраз два тижні перед тим я погодився заступати в обов'язках рахункового штабу і штабової сотні 30 полку, щоб уможливити моєму товаришеві Б. Богданові виїхати на відпустку. В додатку, до більшого навалу праці в моїй 7-ій сотні, я ще мусів обслуговувати і штаб 30-го полку, де праці було подвійно більше. До полкової штабової сотні, як і до всіх інших сотень, приходили останні доповнення у людях, яких треба було належно вивінувати в їхньому виряді. Я не вспівав давати собі ради із подвійними обов'язками, які до мене ставили так у полку як і в II-му курені. Нарешті останнього дня перед виїздом Б. Богдан вернувся із відпустки і я міг всеціло віддатись справам 7-ої сотні, полагодження яких вимагав від мене адміністративно-господарський старшина, унтерштурмфюрер Гогаґе.

28 червня прийшла черга на виїзд II-го куреня 30-го полку, який у пополудневих годинах завантажився на черговий 38-ий транспорт і під вечір покинув Нойгаммер-Заґан, прямуючи на південно-східній напрям — на Бресляв, Оппельн, Краків і до Галичини. Транспорт складався із одного особового вагону, де примістився штаб II-го куреня, кількох критих товарових вагонів для всякого військового виряду і коней та найбільше було відкритих вагонів, на які навантажено наші обозні вози та стрільців.

Запала тепла літна ніч і прийшов час на спочинок, але на сон нікому не збиралось. Темну голубінь неба освічували золото-сріблисті зорі і на всіх вагонах гомоніли притишені голоси і велись дискусії про невідоме завтра. Нічна тиша розлягалась по обох боках залізничної лінії, тільки паровози транспорту чмихкали і пахкали, поспішно минаючи малі залізничні станції. Зупинялись ми тільки на більших залізничних станціях, і то на дуже коротко.

На дворі вже був ранок, коли ми зупинились на великому залізничному двірці Оппельн, де нам дозволили вийти з вагонів. Вздовж транспорту чекали вже жінки й дівчата в уніформах червоного хреста й роздавали теплу зупу й чорну каву. По недовгій перерві впала команда всідати на вагони, засвистав кондуктор і транспорт дальше мчав уже прямо на схід через Горішній Шлезьк на Краків-Перемишль. Погода була чудова і все вояцтво було задоволене, що нарешті скінчився вишкіл і вони йдуть сповняти своє завдання — боротись за

рідний, за стрілецький звичай, ідуть на відтинок десь між Станиславовом і Коломиєю; але були якієь непевні вістки, що все ще може змінитися.

Нарешті ми проїжджаємо польськими землями. Вечером ми у Кракові; тут деяка зупинка і знову зупинка в Ряшеві пізно вночі. Тим часом небо помалу затяглось хмарами так, що ранок 30 червня, коли ми зближались до Перемишля, був уже слотливий. Покрапував дрібний дощ. Перемишль ще спав і залізничний двірець світив пусткою. Ми зупинились тільки на коротко і вагонів не можна було покидати. Якось сумно робиться на душі, але це скоро минає. Потяг рушає далі і ми минаємо станцію Медика, де наш транспорт очікував невеликий гурток кількох осіб. Це, як виявилось, була персональна зустріч для команданта 7-ої сотні пор. М. Малецького. Але хіба ж це важне?

На наш відкритий вагон для пор. Малецького впала китиця чудових цвітів і потяг скоро проминув станцію із родиною і приятелями пор. Малецького і прямував на північ. На дворі падав дощ. "Куди ми їдемо?" — раз-у-раз виринало питання. У цей час ми вже знали про другу можливість, а саме про відтинок фронту біля Бродів, але куди нас віз потяг у даному моменті цього ми ще не знали. Правда, якщо ми їхали б під Коломию, то ми могли їхати з Перемишля на Хирів — Старий Самбір і дальше на схід. Але ми так само добре могли завернути у Львові на Станиславів. Але це вже покаже зовсім недалеке майбутнє, тобто за кілька годин будемо знати. Зрештою, хіба ж це аж так важливе? Важне те, що їдемо в рідні сторони, обороняти рідний край.

Небо почало повільно випогоджуватись. Хмари розходились і показалось ясно-блакитне українське небо. Наш транспорт доходив уже до Судової Вишні, коли на небі появився ворожий літак і почав кружляти над нашим транспортом. Потяг зупинився. Але літак покружляв трохи понад потягом, зникнув за обрієм, і ми рушили дальше на Львів. Нарешті ми у Львові на головному двірці. Потяг знову зупинився, але на задніх рейках, і виходити з вагонів було заборонено, зокрема не вільно було йти на перон. Паровози набрали води і потяг знову рушив дальше. Ось і Підзамче. Тепер уже не було сумніву, що їдемо на відтинок Броди. Перша непевність проминула і в наших головах тисячі плянів і непевностей і в кожного на ум вперто приходила думка-питання: Як воно буде?

Небо знову густо вкрилось хмарами і погода була непевна. Ось і станція Красне і ми повертаємо у напрямі Бродів. Перед заходом сонця ми вже були в Ожидові і там нам сказали вивантажуватись. Значить, ми вже якщо не на фронті, то бодай недалеко від нього. Але на дворі було тихо, тільки знову пролетів якийсь літак. Заки ми виладувались — на дворі вже падав перший сумерк. Ніде не чути ні одного стрілу, а коли настав вечір, то всюди була така тиша, немов би це не була прифронтова лінія, а один із тих чудових українських вечорів. Але в душі був якийсь неспокій. Невже ж це сама свідомість того, що ми вже на фронті?

СЕРЕД СВОЇХ

Виладувавшись із вагонів, цілий курінь перейшов до поблизького ліска біля станції Ожидів, де кружляли вже літаки і тому все відбувалось дуже обережно. По вечері обози II-го куреня відділились від бойових частин і перейшли в сторону села Заболотці й заночували в невеличкому присілку за Заболотцями. Я залишився на ніч у Заболотцях і першу ніч ночував на цвинтарі разом із ст. стр. Заболотним. Я пригадував собі, як нераз пізно вечером переходив я повз наш сільський цвинтар і мені мурашки бігали по спині, бо завжди приходили на думку всі ті оповідання і казки, які я чув чи читав про різних духів. Чим більше я підростав, тим менше вірив у ці духи, які опівночі кружляють по цвинтарі, а всеж близькість цвинтаря мене моторошила. І ось тепер маю спати на цвинтарі і найкраще місце, яке нам обом подобалось, було між двома гробами під кріслатою вишнею.

— Ну що ж, — зажартував я до Заболотного, — прийдуть духи відвідати нас, чи ні?

— Духи ось цих покійників нам не страшні. Я боюся злих духів у живому тілі, зокрема тих, які носять червоні п'ятираменні зірки на своїх шапках, — відповів Заболотний.

Але на довгі міркування та розмови про духів не було часу. Ми простелили свої цельти на доволі ще вогку землю і полягали спати. Духи нас не турбували і ми солодко переспали аж до ранку, коли нас збудила холодна роса. Ми оба дрожали від раннього холоду і треба було трохи поворухатись.

На другий день бойові частини перейшли на визначені їм місця другої фронтової лінії, яку вони мали за завдання розбудувати. Полковий штаб примістився в Заболотцях. Обози цілого II-го куреня на другий день перейшли до села Кадовбищі (1 липня 1944) й отаборились у селянських садах зараз на краю села. Щойно тепер давалася нам у знаки замала кількість возів для перевозу всього сотенного виряду. Розложивши шатра, ми викопали ряд протилетунських окопів і все вже виглядало гаразд. Крім браку возів, щонайменше по одному для кожної сотні, показалось що і наша кухня не має доволі баняків для задовільної обслуги розділеної сотні на полеву і обозну частини. Вози нам обіцяли ще доставити, але баняків для перевозу теплої страви не обіцяли, а сказали у штабі зорганізувати собі самим, а штаб заплатить кошти.

Але через день-два усе встабілізувалось, хлопці вже мали докладно визначене завдання і виконували все дуже сумлінно. В міжчасі нав'язався контакт із місцевим населенням, яке доставляло чимало різних харчових подарків, а були випадки, що в свята, як ось на св. Івана чи Петра і Павла, приносили обіди аж до самих окопів. Деякі вояки, які були родом із довколишніх сіл, діставали навіть дозволи на короткі відвідини своїх рідних. Все це було можливе завдяки тому, що на фронті було спокійно, а Дивізія стояла щойно в другій

лінії, віддаленої на приблизно 20 км. від першої. Для боєвих частин покищо, з малими виїмками, боєвого затруднення не було. Першими із цілої Дивізії, які почали застосовувати своє набуте військове знання, був курінь зенітної артилерії. Над становищами Дивізії щодня перелітали совєтські розвідувальні літаки і ними звичайно опікувалась наша зенітна артилерія, яка зайняла стратегічні становища на відтинку цілої Дивізії. І майже не було дня, щоб наші зенітні гарматчики не стягнули бодай одного совєтського літака. Успіхи у поборюванні совєтських літаків додавали відваги піхоті і артилерії, які нетерпляче ждали, коли й вони покажуть своє знання.

Населення, яке самозрозуміло привітало нас як своїх власних синів, запрошувало наших вояків до себе на всякі гостини. З цього найбільше користали ті вояки, які були в обозах по селах. Найгірше боліло українців-вояків те, що німецькі вояки, яких не бракувало там, жили в селянських хатах, а ми — у шатрах. Одначе, українська гостинність надробляла цю невигоду, а це в свою чергу озлоблювало німців, бо вони недвозначно бачили, що їх трактують, як небажаних гостей, а нас із відкритими руками. Бували випадки, що господині варили обіди й виносили нашм хлопцям на поля, а німцям, які в них жили в хатах, давали нерадо тільки те, що мусіли.

Одного дня мені треба було піти до села Чішки і наш булавний, дес. Володимир Логаза, запропонував мені, щоб я поїхав конем команданта сотні, який і так стояв дармо в обозі і потребував трохи пробігтись. Я сів на коня і поїхав напрямець пільними дорогами до Чішок. По дорозі я минав окопані артилерійські гнізда, що розташувались вздовж другої фронтової лінії. Хлопці із гарматнього полку чистили свої гармати та готувались до евентуального наступу большевиків. Коли я наближався вже до села, я зустрів якусь середнього віку жінку, що несла в руках обід ніби для робітників у полі. Коли я заговорив до неї, вона врадувано відповіла мені: "Я так і думала, що ти сину, наш хлопець із Дивізії. Ану, злази з того коня та й пообідай".

Я не був голоден і, подякувавши за її гостинність, сказав, що щойно встав від обіду.

— Е, що ти мені говориш, що обідав. Із тої військової кухні? Вже ти мені не кажи, що там вам дають наїстися. Я ось тут несу цілий обід, може десь стріну наших хлопців, щоб пообідали бідаки якслід.

— Але я дійсно не хочу їсти, — відповів я. — Нам тут на фронті дають краще їсти, як у Німеччині давали.

— Ну, то може хоч молока нап'єшся, воно таке гарне холодне, я щойно з льоху його вийняла.

Молока я був би радо напився, але мені треба було злізти з коня, що зрештою було легко зробити. Найгірший клопіт був сісти на нього, бо тоді він скакав як дурний і, щоб не показати перед жінкою скільки клопоту маю, поки сяду на нього і візьму його в руки, рішив я зрезиґнувати із тої приємности.

— Слухайте, мамуню, — сказав я, — повірте мені, що я не голоден, але ось тут недалеко я минав наші гарматні становища і хлопці напевно не відмовляться від вашого обіду. Нащо давати ситому, коли не бракує голодних.

— Ну щож, як не хочеш, то Бог з тобою. Пошукаю я тих хлопців коло гармат, — відповіла мені жінка і пішла у вказаному мною напрямку.

Я рушив далі і думав над тим, як то приємно бути серед своїх людей на рідній землі.

Першого тижня нашого постою під Бродами сталась доволі неприємна історія, перед якою нас остерігав сот. Паліїв на відправі старшин і підстаршин перед виходом на фронт. Один із наших стрільців, який обслуговував скоростріл, як другий стрілець, і то таки із 7-ої сотні, десь зник, разом із своїм скорострілом та двома скриньками заповненими скорострільними лентами. Тут не було найменшого сумніву, що він міг піти тільки в одне місце — УПА. Випадок був дуже неприємний зокрема для пор. Малецького, який хоч-не-хоч мусів його зголосити командантові куреня гавпштурмфюрерові Віттенмаєрові. На щастя, Віттенмаєр був одним із тих рідкісних старшин вермахту, якого приділили до Дивізії, що ставився до українців не тільки прихильно, але і по-приятельськи. Тут не так ішлося про "дизертира", як про те, що це був перший випадок у цілому 30-му полку, а може й Дивізії. Тут йшлося радше про честь полку, зокрема II-го куреня. Пор. Малецький зголосив про цей випадок особисто і, розуміється, командир куреня був дуже незадоволений та запитав, чи не можна б тому якось зарадити. У відповідь на це пор. Малецький попросив його, щоб дати йому три дні часу і він постарається, щоб "дезертир" повернувся назад до сотні. Розуміється, що його поворот, якщо можливий взагалі, то тільки під умовою, що "дезертира" не покарають. Командир куреня згодився заждати три днів із звідомленням випадку дезерції до полку і не завівся. Через зв'язки, які пор. Малецький мав уже тоді із УПА, йому вдалося дістати "дезертира" назад до сотні так, як він її покинув, із крісом і двома скриньками амуніції. Хлопця за те ніхто не покарав, але він дістав нагану із вищого командування УПА і від команданта сотні. У даний момент не було в українському інтересі так Дивізії як і УПА, щоб хлопці дезертували з Дивізії. Це був перший і останній випадок дезерції у 30-му полку під Бродами.

НАДЯ

У часі постою нашого обозу в Кадовбищах я мав чимало праці із звітами за місяць червень, який був більш замотаний у зв'язку із виїздом на фронт. Тепер до мене належало не тільки харчування, умундурування та грошові справи, пов'язані із людьми, але я мусів звітувати також і за удержання коней, як також подбати про те, щоб сотня мала все, що їй потрібно навіть тоді, коли

вище командування само не могло своєчасно тих речей доставити. Доставити ще один віз пообіцяли нам у команді, але потрібної бодай одної великої баньки до кухні — команда навіть нам не обіцяла доставити, бо не мала їх на складі. Я старався дістати таку баньку в Кадовбищах, але і тут нічого не було. Мені порадили звернутись до великої молочарні в Дуб'ю, яке віддалене на яких 3-4 км від Кадовбищ, бо такі великі баньки від молока могли робити бажану службу. Була неділя (9 липня) і я вибрався ровером до Дуб'я.

Дорога, що вела до Дуб'я, була доволі широка, але вкрита такими вибоїнами і засохлим від недавного дощу болотом, що краще було їхати стежкою попри дорогу, яку втоптали пішоходи. Через кілька хвилин я наздігнав якесь молоде дівча, років не більше 18, яке йшло в тому самому напрямі. Воно було одягнене в злегка вишиту білу блюзку та білу з льняного полотна обтислу спідничку. Я зіскочив із ровера й почав розмову. Показалось, це була інтеліґентна дівчина із дуже приємним голосом і за словами їй шукати не було треба. Називалась вона Надя і перебувала в Кадовбищах через вакації у своєї бабці. У тому ж моменті вона йшла до Дуб'я відвідати когось із своєї рідні і знала, де знаходиться молочарня і готова була мені її показати.

Я запропонував їй місце на ровері, але вона відмовилась, кажучи: "Якщо вам не дуже спішно — тоді ми пройдемось до Дуб'я, бо воно і так недалеко". Це не було те, що я плянував, виїжджаючи із Кадовбищ, але хіба ж я міг відмовитись від такої пропозиції? Мені так приємно було із нею говорити, що я був би не то ішов побіч неї, а поніс би її на руках. Дівчина щебетала, немов соловейко, про все і про ніщо і я навіть не зчувся, як ми опинились під горбом, на верху якого лежало село Дуб'є. Ось ми на горі й дорога розгалужується у дві сторони, одна наліво, друга направо. Надя сказала, що нам треба наліво і я пішов. Село, чи може це був тільки якийсь його кут, було невелике. Ми йшли ще може яких 15 хвилин і мені здавалось, що ми обходимо село довкруги. Я поглянув довкруги себе. Перед моїми очима відкрилась панорама села Кадовбища і дорога, якою ми сюди прийшли. Ще кількадесять кроків і ми були на тому самому розгалуженню доріг, де Надя сказала, що нам треба наліво. Я дещо здивований подивився на Надю, але не сказав нічого. Надя усміхнулась.

— Ось вам і ваша молочарня, — сказала вона, показуючи на невеличкий будинок ліворуч.

— Дуже дякую, що ви послужили мені за проводиря, — сказав я. — Мені було дуже приємно у вашому товаристві. Прошу не гніватись, що забрав вам стільки часу.

— Також говорите, — защебетала Надя, — чогож би я мала гніватись. Якщо мені не було б приємно у вашому товаристві, то я вас не водила б довкруги села, а справила б вас сюди. Ви ж самі бачите, що для вас була коротша дорога.

— Ще раз дякую, — відповів я і подумав, що це знаменита нагода замовити собі із нею ще одну зустріч. — Чи не міг би я з вами стрінутись, панно Надю?

Дівчина задумалася, а по хвилині сказала:

— Сьогодні це не можливе, бо я вертаюся аж в понеділок. З другого боку в Кадовбицях повно німців і бабця не пускає мене на дорогу, а коли б і пустила, а побачила, що я говорю з вояком, от дістала б я від неї.

— Може ваша бабця не дозволяє вам говорити із вояками-німцями із вермахту, а інакше поставиться до мене, українсьшого вояка.

— Ну, нічого, — сказала вона резолютно, — якось воно буде. Домовмось на понеділок десь під вечір, коло заходу сонця. Чи добре?

Я без жодних передумов погодився.

— Тоді чекайте мене десь скажім біля 7-ої год. вечером (пізніше бабця не дозволяє) на моїй вулиці, — і вона описала мені місце нашої зустрічі. На прощання подала мені руку і відійшла.

Я стояв і дивився їй услід. Надя ще раз оглянулася, помахала кокетливо своєю малою рукою і зникла на тому самому закруті, звідки ми прийшли. Щойно тоді я пригадав собі, чого прийшов до Дуб'я, і повернув на подвір'я молочарні. Управитель прийняв мене дуже ввічливо, хоч це була неділя. Я договорився із ним про все, що було треба, але який був вислід нашої розмови, я вже не тямлю. Знаю тільки те, що я говорив про баньки, а думав про Надю. Управитель показував мені все, що мав на складі, але я всюди бачив русяву круглолицю дівчину із усміхненими очима в гарній блюзочці та в обтислій полотняній спідничці.

Вертаючись до Кадовбищ, я думав про завтрішню зустріч і чим більше я про неї думав тим більше вона видавалась мені дуже далекою і майже неосяжною. Мені хотілось, щоб та сьома година вже була не завтра, а таки сьогодні. Нарешті я був знову в курінному обозі, і коли смеркло я вийшов на прохід. На вулицях був рух, як звичайно бувало в українських селах. Крутились самітньо німецькі вояки, тут і там стояли гуртки селян, хлопців і дівчат, які або обговорювали положення на фронті або розмовляли з нашими вояками, які належали до обозу. Я вийшов до села із наміром шукати вулиці, на якій мала б жити Надя і де я мав із нею стрінутись. Знайти ту вулицю не було важко, бо вона була зараз недалеко від центру села і йшла дещо під горб понад якийсь рів чи потік, що ховався у тіні густо порослих дерев. Моїм компаніоном був Заболотний, який уже перед тим був у якійсь хаті, де гнали, як він казав, добрий самогон, і ми пішли у тому напрямі. Хтось чекав уже перед тою хатою і нас запросили досередини. Посередині кімнати стояла вся машинерія, потрібна до продукції самогону. Ми посідали на малих стільцях і говорили про Дивізію, про фронт, ну і про большевиків. Незабаром нам дали покушати ще гарячого самогону, але він мені не смакував. Ми мусіли скоро

вертатися до обозу, або когось стрінути на вулиці із наших, хто знав "паролю". Як ми тільки вийшли на головну дорогу, навпроти нас їхав ровером післанець в розшуках за нами, кажучи, що обоз має негайно виїхати із Кадовбищ. Ця вістка приголомшила мене, бо вона розвівала усі мої мрії про завтрішню зустріч із Надею. Це значило, що я вже не побачусь із нею, бо ж навіть не знав її прізвища. "А якби і знав, то хіба це мало б якесь значення"? — поставив я сам собі питання.

Нарешті ми в обозі. В. Логаза ходив сюди і туди, дивився на кожний віз, чи все заладоване і лютився, бо не міг усього забрати на вози. І так дещо треба було залишити бодай до слідуючого дня таки тут на старому місці. Тепер показалось поза всяким сумнівом, що нам треба було ще одного воза на футраж для коней. Остаточно кілька міхів оброку, п'ять запасових коней, які належали до цілого куреня, як і кінь команданта сотні, залишаться ще в Кадовбищах, а весь обоз переходив на нове місце — до Королівки біля Кутів. Разом із тим добром залишився ще я та двох вояків. На другий день була моя черга їхати на становища 7-ої сотні, щоб виплатити гроші і розділити фронтовий приділ тютюну, солодощів та горілки поміж вояків. При цій нагоді я мав забрати вже і коня для сотенного команданта. Полагодивши всі справи, які до мене належали у "Ґефехтсштанді" 7-ої сотні, я мав вернутися назад до Кадовбищ із тим возом, на якому були товари призначені для сотні, і організувати перевіз футражу до обозу в Королівці.

Все складалось якнайкраще для мене. Це означало, що ще існує можливість бодай побачитись із Надею, бо про довшу зустріч не могло вже бути й мови в даних обставинах. І так я заночував у Кадовбищах, тим більше, що до ранку вже й так не було далеко.

Курінні табори від'їхали до Королівки вже добре по півночі, а нас шістьох з сьомої сотні, включно із польовою кухнею та двома кухарями, залишились в Кадовбищах, тим більше, що до ранку вже й так не було далеко.

На другий день польова кухня і віз з різними товарами призначеними для фронтової частини, разом із двома кухарями та з моїм помічником, вибрались до командного пункту 7-ої сотні, який був біля цвинтаря у селі Заболотці. Перед нами було сім-вісім кілометрів битої дороги, яка провадила з Кадовбищ прямо на північ і перед селом Висоцьким повертала на північний захід у сторону села Заболотці. Погода була чудова. На ясно-блакитному небі не було ні однієї хмаринки й передполудневе сонце припікало чимраз більше. Правда, ми не спішились, бо не було потреби. Довкруги шуміли лани достигаючого збіжжя. Приїхавши до Заболотців, ми напоїли коней у тіні крислатих дерев і, перейшовши через село північним краєм, повернули праворуч попри цвинтар та небаром були у сотенному бункрі. Командант сотні, пор. Малецький, вирішив, що приділи будуть роздаватися під час обіду. Ми мали ще трохи часу і я вибрався до самих становищ наших стрільців. В окопах панував добрий

настрій, хоча хлопці нарікали, що вони при розбудові окопів почуваються не вояками, а звичайними робітниками. Боєва частина сотні мала в той час понад 90 осіб, — стрільців, підстаршин та старшин. Між ними був єдиний підстаршина німець, — унтершарфюрер Рене, сам баварець, який дуже не любив прусаків. Він зжився з хлопцями до тієї міри, що вони його трактували, як одного зі своїх. А роботи при будові окопів було чимало, бо на 7-му сотню, до якої була приділена одна чота важких скорострілів 8-ої сотні, припало коло півтора кілометра довжини фронту, лінія якого проходила горбками, а самі окопи будувались зикзаком. Це збільшувало їх довжину, мабуть, вдвоє. Крім самих окопів будувались також і бункри, які вимагали великого вкладу праці. Хлопці раділи з того, що відділи зенітної артилерії, які були розміщені у стратегічних місцях вздовж цілого полку і Дивізії, раз пораз збивали большевицькі розвідувальні літаки, чим підносили настрій серед піхотних полків.

Сонце вже добре завернуло було на захід, коли ми покидали сотенні становища. Польова кухня поїхала через Заболотці і Чішки до курінного обозу в Королівці, а я зі своїм помічником і фірманом поїхали до Кадовбищ, щоб забрати звідти залишений нами футраж та п'ять запасних коней. Я весь час так комбінував, щоб міг побачитись із Надею. І це мені вдалось, бо поки ми приїхали та зложили частину фунтражу на віз, було вже по шостій годині. Я скористав із цієї нагоди і пішов до села тоді, як хлопці вже докінчували роботу, пообіцявши перед восьмою бути назад.

Я вибрався до Кадовбищ і пішов прямо на умовлене місце. Я мав на собі весь військовий виряд, за виїмком наплечника та протигазової маски, а тому, що шолом мені заваджав, бовтаючись на поясі, я заложив його на голову. Нарешті я опинився на вуличці, яка провадила до господарства, де жила Надя, і почав проходжуватись вгору та вниз, очікуючи дівчини. Довго мені не довелось чекати, бо Надя, як на диво, вийшла на час. Я не знав, що з собою робити, чи підійти їй назустріч чи підіждати, аж вона зрівняється зі мною. Я вирішив не підходити, але спершись спиною на поруччя, що відділяло вуличку від стрімкого берега покритого густим заростом кущів та бурянів, ждав.

Надя зійшла вуличкою вниз попри мене і навіть не глянувши в мою сторону, — проминула мене. Я чекав, що буде дальше, а вона дійшовши аж до головної дороги, глянула в один бік і в другий, а потім на годинник, і повільно поверталася в мою сторону. Я глянув на свій годинник, — була точно 7-ма година. Я уважно слідкував за її рухами та поставою. Вона було одягнена в ту саму білу полотняну спідничку та в іншу вишиту блюзку. Вона знова перейшла попри мене, немов би там стояв не я, а якийсь нерухомий дерев'яний стовп. В мене серце почало товктись, як у спійманого горобця.

— Ви когось шукаєте? — запитав я коли вона проминула мене.

Надя припинила хід, глянула на мене, якби ніколи мене перед тим не бачила, а я всміхнувся.

— А бодай вас, — промовила вона, — я ж вас не пізнала. Навіщо ви насадили той баняк на голову? Скиньте його, бо ви в ньому дуже суворо виглядаєте.

Я не здавав собі навіть справи з того, що ось це мале дівча, яке мене побачило вдруге, вже відразу дає мені накази, як я маю одягатись, — мені воякові! Але цей наказ здавався мені таким невинним, а рівночасно чомусь більш авторитетним, чим наказ мого сотенного команданта. Я без протесту зняв шолом і заложив на голову свою польову шапку — "пиріжок".

— О, тепер ви виглядаєте собою і мені так більше подобаєтесь, — сказала вона якось по-дитячому, наївно. — Але чому ви в тому баняку та в такому дивному мундирі? — показала вона на мою маскувальну уніформу. — Ви ж так виглядаєте, немов були б уже таки на фронті.

— Це маскувальна уніформа, і її носять усі наші хлопці на фронті. Я сьогодні не прийшов на нашу домовлену зустріч, щоб поговорити з вами, послухати вашого голосу, а тільки сказати, що нашу частину перевели з вашого села. Я стою перед вами тільки збігом обставин, щоб тільки попрощатись з вами, бо я негайно мушу відійти до своєї частини.

— То ви навіть до нас до хати не зайдете? — запитала здивовано Надя. — Бабця казала просити вас на вечерю.

— Я з найбільшою приємністю пішов би з вами на вечерю, але це не можливе. На мене чекають хлопці готові до відходу. Я вояк і не можу робити, як хочу, але так, як наказують. Правда, я до вас прийшов без наказу тепер і ще прийду, як дозволите, та буде на це відповідна нагода. А тепер я мушу йти.

— Так скоро? — промовила Надя, немов до себе, — шкода.

Я чувся доволі ніяково. Мені хотілось пригорнути до себе те чорнобриве дівча й поцілувати кріпко і довго. Одначе я побоявся, що в неї залишиться з нашого коротенького знайомства якийсь гіркавий посмак, що я нахаба.

— Мені було дуже приємно стрінутись з вами і дуже прикро розходитись, не маючи змоги навіть поговорити з вами. Я вдячний вам, що ви не відмовили мені сьогоднішньої зустрічі. Даруйте, але чи... чи можна вас на прощання поцілувати? — запитав я і чомусь у тому самому моменті подумав: "От і дурак з мене! Хтож дівчину питає чи можна поцілувати?" — Але питання вже було поставлене. Щоб якось вийти з тієї ситуації, я обняв дівчину за стан і пригорнув до себе. Вона мовчала і не противилась. Я глянув їй в очі і нахилився до її рожевих і запашних уст. Того поцілунку я не забув до сьогодні.

Час летів і я мусів прощатись. "Я мушу йти", — сказав я, і завважив сльози в Надиних очах.

— Я ще загощу до вас, — сказав я на прощання. При кінці вулички я оглянувся. Надя стояла і дивилася мені вслід. Вона помахала до мене, а я відповів їй знаком поцілунку. Почуття приємности та туги чергувались у моїй

душі. Мені пригадалась стрілецька пісня: “Як з Бережан до кадри...”

Тут зайво згадувати, що я в своєму житті вдруге не побачив чорнобривої Наді. Проте я нераз бачив її в моїх мріях, — у білій обтислій спідничці та вишиваній блюзці. Вона з'явилась у моєму житті тільки на мить і зникла, як метеор, залишаючи за собою непроминальний спомин — останній приємний спомин з нашої рідної землі. Він теплом жеврів у темноті сірої буденщини вояцького життя на передодні небувалих, і жорстоких переживань, яких нам доля-мачуха не пощадила.

ПЕРЕД БОЄМ

Коли я повернувся у сади, де ще вчора гомоиіли голоси вояків обозу другого куреня, — там тепер було тихо і пусто. Тільки приямокутні рівчаки та потоптана трава лишила знаки по шатрах та обозах. Мої хлопці вже були готові до від'їзду. Коні вже були запряжені до перевантаженого воза. Погонич сів на віз і коні рушили. Один із п'яти запасних коней, прив'язаний до воза, повільно ступав за ним. З інших коней мій товариш забрав одну пару, а друга залишилась мені. Замість провадити коней пішком, як співається у пісні “Лугом іду, коня веду...”, ми посідали на неосідланих коней, бо краще їхати ніж йти. Але це не завжди правда.

Я сів на коня без жодного клопоту. Але як тільки я опинився на його хребті, він, немов би його ґедзь вкусив, почав скакати й виводити якийсь несамовитий танок. Я намагався його втихомирити, але кінь не піддавався, бо не був загнузданий. Злізти з нього було небезпечно, бо можна було б обірвати від нього копитом, як пише книжка. Мій товариш спочатку сміявся вголос, але скоро переконався, що тут не жарти і повернув своїми кіньми до мене. Та коли в сумерку вечора він зблизився до мене, він ще більше почав реготатись, а мене обливав холодний піт. Мені здавалось, що мене тут не “гостра куля, але копитом вб'є кобила”.

— Який чорт висадив тебе на мула? — запитав мій супутник, насилу здержуючись від сміху. — Хіба ти не знаєш, що на мулах не можна їхати, бо він не до їзди верхом?

— А звідки я мав знати, що це не кінь, а мул? — запитав я здивований. — Я ніколи перед тим мула не бачив і тепер не бачу між ним, а конем різниці.

Мій товариш допоміг мені злізти з мула та пересістися на коня і при тому він дав мені першу лекцію, що таке мул, а що кінь. На дворі вже була темна ніч, коли ми нарешті добрили до Королівки, де на нас нетерпеливо чекав наш булавний В. Логаза.

Королівка була перед війною польською колонією, з якої тепер мало що залишилось, за виїмком гарних живоплотів вздовж дороги, що провадила до села Кутів, віддалених на кілометер на південь. Через те комунікація з тим селом була важча, ніж у Кадовбищах.

В першу чергу я хотів переодягнутись, але моєї робочої уніформи я вже не міг знайти; вона десь була між уніформами сотенного запасу. Я, хочне-хоч, залишився у вихідній уніформі тільки з військовою книжкою в кишені, бо усі мої документи спочивали десь на купі запасних уніформ. Вантажитись не було легко через брак возів, на які ми наклали стільки тягару, що ледве коні могли тягнути, а брезенти накрити, Вози були навантажені, як у нас кажуть, під рубель.

Згідно з наказом, 30-ий полк міняв свої становища і сотні не могли перенести своєго запасу амуніції; тому обози мусіли підтягнутися ближче до окопів, щоб забрати надвишку амуніції. Вже було добре по півночі, як ми вирушили в сторону Заболотців, а коли ми прибули на означене місце, на дворі вже почало зоріти. Нашої сотні ще не було і нам довелось чекати на неї. Тому, що ми не мали порожнього воза на амуніцію, прийшов наказ залишити у придорожному рові запаси наших уніформ, наплечники та білля, а на той віз покласти амуніцію. Пізніше це все мали підвезти нам полкові тягарові автомашини.

Десь там, де вставало ранішнє сонце, гуділи гармати. Спокій на відтинку Бродів закінчився й Дивізія готувалась до бою. Незабаром прийшла і наша боєва група і, здавши свою надвишку амуніції, вирушила у напрямі села Підгірців пільними дорогами. На сході білішав червоно-жовтий круг соняшних променів. Наставав новий день і 30-ий полк вирушив перший на фронт — у бій.

Р. Колісник

ЯК ГАРТУВАВСЯ І РОЗГАРТОВУВАВСЯ ДУХ ВОЯКА У І-ій УКРАЇНСЬКІЙ ДИВІЗІЇ

Час затирає пам'ять, а пам'ять бореться з часом. Проте деякі картини закарбовуються у пам'яті людей і ходять за ними невідлучно, як тінь. Спочатку вони різкі, як тінь у ясний сонячний день, але з часом вони затираються і блíднуть, як тіні у місячну ніч, аж врешті зовсім меркнуть у хмарах життя людини та відходять у забуття із відходом ґенерації, яка творила їх. Нехай оцих кілька епізодів з вояцького життя у Дивізії пригадає усім колишнім нащадкам «лицарів залізної остроги» минулі дні з-перед 25 років.

Перші труди

Літо Боже повільно пересувалося поза середину 1943. Місяць липневий плавав беззвучно по небесному океані, мов козацька чайка, не звертаючи уваги на маленькі істоти, що верштались ген далеко на Землі.

У такий-то час з усіх закутин тягнулися молоді і старі воїни землі прадідів руських, щоб залізом боронити землю рідну і мундиром імпонувати дівчатам українським. Хто звідки не йшов і куди не їхав, прибував, скоріше чи пізніше, на станцію Дембіци, а звідтіля мусів пережити кількакілометровий марш до "Гайделяґру" — табору воєнного ремесла, тої кузні, яка мала викувати із крихкого і м'якого заліза "цивіля" загартовану сталь модерного українського "лицаря".

І хто не пам'ятає того маршу? У колоні йшли люди різної висоти і вигляду. Хто з собою ніс торбу з чорним разовим хлібом, хто жарені кури у валізках, хто молодечий запал, а хто розум старечий — проте всі прямували по тій самій битій дорозі. Між ними був і Івась. Він мав дві великі валізи, набиті пишними стравами і напоями. В одній із них були теж офіцерські чоботи, куплені з великим трудом на чорному ринкові, та офіцерські пагони. Це — на всякий випадок. Ну, і його дівчина мусіла знати, що Івась іде на офіцера.

Під час твердого маршу повівав холодний вітрець, сонце сідало за піщаними полями, але для маршуючих здавалося, що то зливний дощ лле, так з них рясно капали великі краплі поту під тягарем важких валіз і торбів.

Та це скінчилося. Усі прибули у табор, хоч дехто з одногодинним опізненням. А у таборі, після купань та помазань всякими існуючими смердючими і пекучими маслами, які мали в корені знищити всі людські паразитні насікоми, Івась дістав врешті місце свого відпочинку — ліжко на третьому "поверсі", до якого без драбини годі було вилізти. Воно недвозначно виявляло вояцьку твердість, але Івась, перейшовши перші труди вояцького життя, що мали стати основою дальших геройських подвигів, зразу заснув.

Та у таких критичних хвилинах життя доля переслідує свою жертву не тільки вдень на яві, але і вночі у фантазії. Івасеві приснився сон, який закінчився малощо не трагедією. Йому снилося, що він вбраний у свої

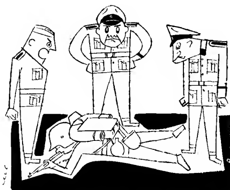
офіцерські чоботи й пагони, появився над ворожою лінією... не то повис у повітрі, не то летить у просторі. До нього б'є зенітна артилерія. Він не знає, чи то своя чи ворожа. Він не знає чи благати чи кричати. Нагло він ніби у літаку, від якого обривається праве крило і погойдуючись летить вдолину. Ще один вибух біля його голови. Він підносить руки, прожогом летить надолину і тратить притомність. І в цьому моменті пробуджується на долівці казарні. Покрутивши головою, Івась з докором подивився на своє приміщення аж під стелею на третьому поверсі і волів залишитися у "сутеринах" під першим ліжком аж до ранку.

Перші вияви бунту

У таборі інструктори-німці негайно взялися за вивчення военного ремесла. Вчили усього, а найбільше: "Долів! Встань! Бігом руш!" Нічого не помагали різні хитрі заходи рекрутів. Не помагали навіть багатозначні "Ніхферштан". Військова машина взяла в свої залізні кліщі усіх рекрутів і не було ради, хіба добре вилаятися на це усе для полекші... і то не вголос, щоб не почули, бодай Боже, якісь власті.

Івасеві, як зрештою усім другим, припала левина частина всіх тих рекрутських "смаколиків" і в ньому почала бунтуватися кров бунтівничих предків, яка залишилася ще з цивільного життя. Цей бунт зростав і зростав, аж дійшов до кульмінаційної точки і з небувалою силою вибух.

На полігоні вправ десятник крикнув: "Долів!" Івась не реагував. Десятник крикнув ще раз, аж молоді смереки затріпоталися поблизу із страху. Івась стояв свобідно та глумливо дивився підстаршині прямо в очі.

Десятник отетеретів. У його довгій професійній пруській військовій практиці ще не траплялося, щоб хтось не виконав наказу. (Бідолаха не знав української психіки). Але у війську порядок мусить бути і, якщо хтось не може засвоїти матеріялу впродовж короткого часу, йому приділяють особливу увагу і вчать поза програмою дуже дбайливо. І так ще того самого вечора Івась вправляв цілу годину одиноку вправу "Долів" під наглядом і крикливими заввагами трьох підстаршин. Крім цієї особливої уваги на тендітних плечах Івася спочивав наплечник із двома великими цеглами. Після цієї вправи бунтівнича кров бунтівничих предків скапітулювала назавжди.

"У домі варіятів"

Поїзд сповільнив біг і зупинився. Сотня молодих вояків вивантажилась на вокзал, на якому чекали на них підстаршини. Ушикувавшись у маршову колону, вояки гримнули пісню, аж вік-

на дзеніли у мурованих присадибкуватих домах. Лявенбурґ вперше почув українську пісню серед ночі. Вуж колони просунувся крізь браму "дому варіятів". Це — підстаршинська школа, в якій, як казали, перед війною приміщувався заклад для божевільних. Проте новий заклад нічим не відрізнявся від давнього і він міг дальше задержати стару назву, без жодного пониження для себе. Божевільний темп, варіяцька точність, безупинна біганина і скажені крики часто переносили людей поза межі дійсности. Тут вишкіл почався ще ґрунтовніше, ніж у "Гайделяґрі"... теж від "Долів"...

У цьому закладі найбільш недолюблюваними годинами були години виходу до міста. Кандидат пройтися вулицями міста мусів кілька разів голоситися до службового підстаршини: то гребінець не мав зубця, то хустинка до носа мала плямку, то полиск черевиків не сяяв. Коли по четвертому перегляді такий кандидат зрезиґновано робирався, щоб залишитися у своїй кімнаті, прибігав посланець, щоб негайно зголоситися у службового підстаршини. Тепер, зголосившись і вислухавши цілий ряд військових реплік про дисципліну, жертва одержувала негайний наказ іти до міста, в якому майже без перерви мусіла "бити в дах" усьому, що носило уніформу.

Найулюбленішою годиною була година викладів про гітлерівську ідеологію. Можна б дивуватися, але це була дійсна правда. Ось чому. Ціла сотня сходилася у простору теплу залю. Викладач, німецький "політрук" з безперервним завзяттям і німецькими аргументами переконував про правильність німецьких дій, плянів і заходів, а вояцтво... спало. Правда, цей спец ідеології, крім неабиякої пропаґандивної рутини, мав також так званий "Векер", тобто довгий дрючок, якого основним завданням було показувати на мапах здобуті простори для німецького "Лебенсравму", але викладач тоді вживав його з іншим наміром. Цим дрючком він стукав по чолі, кого запримітив, що він спить, але, тому що всі вояки спали, він не міг мати великого успіху. Українське вояцтво знаменито достосувалося до сприймання німецького світогляду.

Перед закінченням підстаршинського курсу українських вояків відвідав відомий полковник Бізанц. Усіх надпрограмово зібрали на площі вправ, зробили полковникові маленьку параду, а він крикнув: "Слава". Відтак він пальнув палку патріотичну промову в українській мові, яку він вивчив під час перших українських визвольних змагань, менш-більш такого змісту: "Ви клопці мусили статисі жомнярами, щоби вам то сі лишило в кість і крів. Я обіцяю Україну. Гайль Гітлер!"

На тім закінчився вишкіл і випускники з понашиваними "бальками" взялися відвдячуватися за усі їхні пройдені наруги на невинних рекрутах у Дивізії. Знову все спочатку.

Два шляхи

Дивізія, після вишколу, пішла своїм шляхом під Броди. Із 25-річних оповідань кожний знає, що сталося під Бродами. Там кожний був зданий на свою долю і свою ініціятиву. Рештки щасливців виявили її, як вміли. Дехто відвідав родину, дехто скочив в ліс і заблудив, а близько дві тисячки, які страшенно полюбили "могилу" верну-

лися до Дивізії. За їхню витривалість і геройство німці одержали хрести заслуги, а командир Дивізії Фрайтаґ звалив усю вину за німецькі невдачі: і за котел під Бродами, і за розбиття німецьких корпусів і малощо не за замах на самого фюрера Гітлера, аж лицарський хрест, повішаний на його грубій шиї, саме за ці Броди, заткав йому горло.

Другий шлях, для деяких щасливців, повів під Прагу — до старшинської школи. Хоч війна палала на всіх фронтах Европи, для цих кількох соток життя проходило мирно й затишно у мальовничих околицях Чехії. Дружні відносини із цивільним чеським населенням допомагали у здобутті додаткових харчів та родили бажання, щоб такий стан тривав у безконечність.

Проте все має свій початок і кінець. У залі із затемненими вікнами блищать свіжі пагони, скриплять нові чоботи. Новоспечені підхорунжі закінчують вишкіл на товариському вечорі. Біля Юрка сидить командир відділу і наливає йому шампанське. Юрко п'є його вперше у своєму житті і вино йому не смакує. Та в нього інші думки. За хвилину він крутиться у танку, а вона?.. "І усміхається чарівно, і клонить голову на груды...", а Юра "тихо шепче: кохана, не забудь..."

У кімнаті дерев'яних бараків горить світло. Більшість уже спить. Один голосно хропе, нікому не перешкоджаючи. Юрко лежить і мріє: "Спи, дівчино, спи кохана, золоті мрії сни..." За столом сидить сухий Місько і пише прощального листа до своєї грубої Ади. У лист він виливає усе — і романтичне і особисте і національне. Кінчить листа: "Я кохаю Україну і Тебе". Хвилину вдивляється у останнє речення і помалу заклеює коверту.

Завтра назад до Дивізії. Вони усі повернуться до Дивізії. Тільки багато з них залишать свої мрії у цьому затишному кутку.

Знову серед своїх

Ще раз усі зібралися у Нойгаммері. Били блощиці, голодували і чекали. Це таке нормальне життя вояка, що ніхто не протестував. Але й у такому періоді є таланти, які вміють знайти "ціль воєнного життя". Серед таких був майор П. Він не тільки виявив себе знаменитим інструктором, але і неабияким... поетом. Ось один уривок:

Треба рано вже вставати
І на ваху мандрувати...

Проте ці поезії ані не приймалися, ані не були популярними, бо кому хотілося рано вставати і мандрувати на "ваху"-варту. А до того кожному складали вірші порожні кишки.

Незабаром усе скінчилося і Дивізія опинилася, немов у раю, на Словаччині. Братній народ словаки старанно дбали про братніх вояків у Дивізії у ніхто під жодним оглядом вже не голодував.

В далеку дорогу.

Гори! Прекрасне місце для відпочинку. Було би, як би не тітовські партизани.

Сюди на Югославію, Дивізія прийшла побиваючи один рекорд у модерній війні. Вона зробила найдовший тактичний марш під час 2-ої світової війни. Американці літали літаками, англійці їздили атвомашинами, німці — поїздами, а Дивізія маршувала пішком. Перейшла сотні кілометрів і то

без більших втрат у людях чи конях. Правда, вздовж маршруту не один "бавор"-селянин збіднів на пару кірців ячменю чи пропала якась заблукана вівця. Але у дивізійному жарґоні це звучало: "Хлопці і коні щось мусіли їсти".

В горах дивізійники використовували час, як це в горах водиться — ходили по горах. Тільки не для приємностей туристики чи альпіністики, а тому, що їх висилали в погоні за тітовцями. Та наздогнати їх було дуже тяжко.

Там Дивізія може б і закінчила війну, як би не вістка, що воякам Дивізії мають відбирати зброю і давати лопати. Не погано закінчити війну і піти в полон з лопатами. Але ситуація виявилася не така проста. Гордим німецьким старшинам не хотілося командувати військом з лопатами і вони з усякими спритами "саботували" цей плян. До того їм допомогли угорські частини, яким не сподобався спосіб боротьби на фронті і вони подалися у запілля, залишаючи за собою діру у фронті.

Отак нагло Дивізія знову в марші — на фронт, латати діру. Та не всім така розв'язка сподобалася. Група старшин, а між ними сотник М., ветеран Чортівської офензиви і курінний УГА, який у "старій войні" рахував своїх хлопців завжди при видачі обідів і дивувався, що він їх мав забагато, випрацювали інший плян. Вони рішили піти слідами великого полководця Ганнібала через Альпи до Італії. Під час маршу на фронт накази були повидавані і всі втаємничені чекали на кличку. Та вона не прийшла. Годі встановити, чому так сталося. Мабуть, що керівники модерної альпійської кампанії у останній момент зрезиґнували, бо не мали для переправи, як Ганнібал, слонів. А тому, що поблизу ніде не було цирку, в якому можна б було зареквірувати кілька слонів, то "з технічних причин", похід не відбувся і Дивізія замість опинитися під соняшним італійським небом, попала під большевицький вогонь "катюш".

У сяйві слави

У пишній залі старинного замку Ґляйхенберґ, який розклався на горі біля угорсько-австрійської границі, розібраний до пояса стоїть командуючий поручник. Він тут комендант і пан. Його вояки взяли цей замок приступом і це дає йому ще більше самовпевнености. Він сідає у м'який фотель за кедровий стіл, за яким напевне сидів колись старий князь. На ньому кокетлива княгиня писала м'якою рукою листа до свого любовника і мріяла про нову інтриґу. За ним тепер сидить пан поручник і приготовляється до купелі у ванні, яка перекупала не одну княжну і ще дотепер дихає запашними олійками. Пан поручник думає про це і його очі сяють

блиском насолоди. Але думка, що після купелі приходить добрий апетит, нагадує йому дійсність і він на ціле горло гукає: "Уша Федь! До мене!" З'являється Уша Федь, спец від міжфронтових патруль. Він витягнув з міжфронтової полоси, з-під носа "Ваньки", не одну свиню чи курку. Уша Федь виструнчено слухає: "Ви виходите о год. 7-ій на розвідку. Ціль намічена давно. Довідаєтеся паролю у "вахи". Назад о 8-ій. Вечеря о 9-ій!" — дає наказ пан поручник. Уша б'є закаблуками: "Приказ!" "Все ясно?" "Так є!". "Добре". Уша зникає.

Пан поручник скидає чоботи і решту одягу. При кожному русі витатуваний на його руці й грудях вуж тремтить, наче б оживав.

Червона Армія робітників і селян, яка ненавидить усі буржуазні видумки капіталістичного світу, завидувала пану поручникові вигод княжого замку і ненастанними атаками хотіла захопити його. Та пан поручник полюбив цей замок, як своє родинне гніздо, і не думав його здавати. Наші стояли як дуб. Врешті і пан поручник добився офіційного визнання за свою любов до замку і свою впертість. Адьютант генерала Фрайтаґа особисто приніс йому грамоту і залізний хрест заслуги. І так пан поручник, який пройшов Броди, бився на Словаччині, виконував свої обов'язки у югославських горах і в Австрії, не одержав такого визнання, а пан поручник, який під Фельдбахом набув примхи сидіти у княжих фотелях і щоденно купатися у ваннах князівн, був нагороджений залізним хрестом. На війні буває всяке.

Кінець війни

Війна закінчилася. Дивізійники ще раз розбилися на дві групи і поманджали у дві сторони світа. Одні вибрали соняшну Італію, а другі — дощову Баварію.

Але кінець війни для Дивізії прийшов після історичної події. Під кінець війни на фронт прибув наш ген. Шандрук. Вояки Дивізії склали йому присягу на вірність України, а він їх завів у полон, та добре, що американський і англійський, а не большевицький. А сам пішов дальше у світ шукати зв'язків.

За дротами в полоні кожний вояк мав для себе 24 години на добу і кожний на свій лад старався цей час чимось виповнити. Один шевцював, другий писав, а дехто збирав колекцію приписів на найбільш вибагливі присмаки кулінарного мистецтва, як от: омлети, котлети чи якесь "партизанське молоко". А самі знову ж варили дуже смачну юшку за таким приписом:

пів порції хліба (82 і 1/2 грама точно)

1 літр води.

Наставити воду, щоб закипіла 5 хвилин. Покришити хліб і додати до води. Мішати аж закипить. Дуже смачна зупа. Не вірите? Спробуйте.

Знову другі спеціялізувалися у дискусіях і шукали розв'язки світових проблем. Ще інші грали в шахи або карти, або так кунькали. Ось типова картина дня з американського полону.

Ясьо змайстрував токарку й хоче точити шахи, але треба, щоб хтось крутив токарку. Він веде настирливу пропаґанду за набором "добровільців" йому на допомогу, доказуючи, яке це

корисне діло. Ніхто не голоситься. Якийсь голос доходить з глухого кута: “Нема дурних. Вистачить бути раз добровольцем”. Тепер Ясьо переходить на іншу тактику. Він не курить і каже, що буде платити пачками тютюну за роботу. Пропонує одну пачку тютюну за три години праці. Панує тиша. Він підвищує заплату до одної пачки за дві години. Тиша. Він пропонує пачку за годину. Щось в куті зашелестіло. Вилазить постать Влодка, який без слова сідає і бере в руки корбу токарки. Токарка сумно і монотонно шумить.

Казік, який саме поклався на пообідний відпочинок за старою звичкою вивезеною на еміґрацію, збудився. По його обличчі видно як його дратує рівномірний шум долота. Врешті не витримує і ставить пропозицію, щоб більшістю голосів (у дивізійників швидко прийнялися методи демократії) призначити певний час на ремісничі зайняття. Ніхто не обзивається. Казік обертається на другий бік і заплющує очі. Сон не бере. Тоді він зрезиґновано встає, пригадує собі, що ще не записав, що їв сьогодні на обід, бере зшиток і пише по рубриках:

12 грудня 1945 року:
год. 12.11 — обід
10 грамів хліба
пів бульйону
одна хохля і трошки зупи (складники: квасоля, кусок м'яса — приблизно 5 грамів).

У рубриці “Завваги” пише: “Зупа непогана”.

Під вікном докторцьо і Луцьо грають в шахи. Луцьо затягає неймовірним голосом, який сусідні німці характеризували лаконічно “вже знову вие”, джазові мелодії румб і свінгів. Він злоститься, бо програє. Це нормальне явище. Докторцьо старається йому підтягати в його мелодії і задоволено посміхається. Він ще далі доїдає зупу з обіду, хоч це шоста година. Він їсть “на темпа”, тобто одну ложку зупи що п'ять-десять хвилин. При тому він ляскає голосно язиком і каже: “Але добра зупа”. Решта полонених вже забули, що їли на обід.

З другого кінця стола Любко і Владзьо грають в карти — “ріжуть тисячку”, але відразу до десять тисяч. По залі ходить рішучими кроками “Герой”, який набирає духу до нової політичної дискусії.

На горішньому ліжку, витягнено лежить Стах і читає “Дух нашої давнини” Донцова. Він цю книжку реґулярно читає вже четвертий місяць, але ще не зайшов дальше п'ятої сторінки. Під дверми другий доктор гладить себе по лисині і чекає на свисток, який зголошує, що треба йти по хліб. Це для нього найприємніший момент. Він іде по хліб і несе на руках кілька буханців його. Що він тоді думав? Певне: “Ох, як би мені цей всьой хліб самому з'їсти”. Так тоді кожний думав.

Заритий в кут наш науковець пише словник на клозетному папері. Його не цікавить світ і він має одну журу, щоб його не звільнили перед тим, поки він не скінчить свого словника.

Були дні, що курці не мали нічого до палення, а некурці берегли свої пайки тютюну, як найбільші скарби. У такі дні рутинові зайняття продовжувалися, але “димок” не сходив з ума курцям.

В такий один день Стах пробував довше читати свою лектуру, але Донцова твір не заступав тютюну. Він

енергійно закрив книжку і присівся до Ореста під вікно. Розмова не в'язалась. Аж врешті Стах питає: "Оресте, що ти би тепер хотів мати?" Орест без надуми відповідає: "Такого довгого папіроса, як звідси до вікна". "Нащо такого довгого? Я вдоволився б таким", — каже Стах і показує наполовину меншу довжину. "А я такого на 20 центиметрів", — обнижує свою норму Орест. "А я звичайного американського". "Що тобі в голові? Пошукай ліпше за яким недокурком", — каже Орест і вони обидва ще раз надаремно перевертають усі кишені.

Епілог

"Кожне море беріг має" — то й урешті дивізійники причалили до свого берега — усі вийшли на волю. І відважні лицарі, обпалені вітром, сонцем і полоном, загартовані у боях, засмалені порохом і вогнем — стали безрадні. Не було вже фронту до наступу, ані запілля до відступу і нічого не залишилося для них, як підписати повну капітуляцію і піти в новий полон жіночих сердець. За це і належить повна похвала красному родові, що у такій безвихідній ситуації знайшов у любові розв'язку буття воїнів із споминами. Та не один з них, побуваючи під всякими військовими командирами, коли попав під жіночий "капець", пізнав нарешті, як виглядає справжній командир.

В. Сірий

МОЛОДЬ БРОДІВ ВСТУПАЄ У ЛАВИ ДИВІЗІЇ "ГАЛИЧИНА"

Мабуть, жодній молоді не світі не довелось зазнати жорстокіших ударів долі, ніж українській молоді під час 2-ої світової війни. Примусова служба в окупаційних арміях без жодних національних ідеалів; нищення Москвою мільйонів українського народу тільки тому, що вони родилися українцями; вивози німцями на примусові роботи під градом альянтських бомб. Таку саму долю зустрінула також молодь Брідщини.

Арештування та фізичне нищення студентів Брідських середніх шкіл Москвою та масові могили золочівських мучеників і вивози в Сибір кликали "До неба о помсту". У тій ситуації українці були готові заключити союз із самим чортом, щоб тільки визволитися з обіймів "старшого брата".

Прихід німців мало приніс полегші. Німеччина, зі своїм нелюдським кличем "Нур фюр Дойче", маршувала переможно на Схід по українських черепах. Розстріли в поблизькому містечку Соколівці та масове нищення політичних в'язнів у Луцьку розбило всякі надії навіть найбільшим оптимістам.

У такій ситуації почалася організація Дивізії "Галичина". Хоча українські політичні організації різно ставилися до творення Дивізії, а Сталінградське побоєвище не віщувало нічого доброго, молодь мусіла рішатися, куди їй йти. Розпучлива конечність підказувала ставити на карту того ворога, який українцям давав в руки зброю в окремій військовій одиниці. Можливість навчитися військового ремесла, щоб вже при першій нагоді його використати в боротьбі проти наїзників, була чи не найважливішим фактором, яка спонукувала голоситися добровільно до Дивізії. Інакше молодь була б опинилася в червоній армії або на примусових роботах в Німеччині.

Другою причиною, що спонукувала Брідську молодь йти до Дивізії, були наші внутрішні відносини внаслідку подій з 1941 року. Сини того самого народу, вчорашні друзі почали себе взаємно поборювати. Проголошення самостійности України у Львові зхвилювало всю молодь. Але коли німці відмовили українцям права жити своїм життям, ніхто не кликав молодь боронити проголошену самостійність. А вона рвалася до чинів та була готова понести найвищі жертви крови в обороні найвищого ідеалу. Тоді серед молоді панувало переконання, що збройна боротьба на вулицях Львова була б ясною відповіддю німецьким партійним політикам. Коли цього не сталося, молодь чекала на другу нагоду, щоб вірно служити своїй батьківщині. Дивізія якраз являлася такою нагодою.

В тому часі не було однакової думки щодо Дивізії. Дивізію попирали головно колишні вояки українських армій, а українське підпілля було поділене. Ситуація ускладнилася ще й тим, що з сусідньої Волині лунали вже відплатні постріли відділів от. Бульби.

На Брідщині акцію набору до Дивізії почав місцевий Український Допомоговий Комітет, який 28 квітня 1943 року скликав на нараду весь актив повіту до будинку "Сокола" в Бродах. Просторий будинок ледве вміщував сотні народу. Місцевий УДК репрезентував С. Орищин та П. Чорнобай, як дивізійний відпоручник. З Українського Центрального Комітету приїхав сотник Квасниця, а німецьку владу заступав Брідський ляндкомісар Вайс.

Більшість промовців одобрювала творення дивізії; майже всі з них наголошували важливість військового вишколу, щоб бути готовими до непередбачених подій. Тоді вже всі бачили неминучу поразку німців, внаслідок їх безглуздної політики на Сході. Події з 1918 р. могли дуже легко повторитися. Між противниками творення Дивізії був о. Сірко, який одверто обвинувачував німців за розстріли в Луцьку.

Як же відгукнулася молодь Брідського повіту на заклик вступати в ряди Дивізї? Не було тоді масових зголошень, подібних до набору Усусусів із 1914 року, бо політична обережність не веліла ставити все на одну карту. Все ж таки літом і осінню 1943 р. виїхали з Бродів три транспорти добровольців, а між ними немало сивоволосих колишніх старшин. Цей стан обережности та застереження до Дивізії, дуже скоро перемінився у загальний ентузіязм, коли в липні 1944 р. добре вишколені полки Дивізії приїхали на фронт під Броди. Одного тільки дня, у штабі 29 полку, що квартирував у Ясенові, зголосилося 197 добровольців. Відділи УПА, що в цей час на скору руку організувалися на терені Брідщини, були вишколювані старшинами та підстаршинами Дивізії. Немало бійців з напів сформованих відділів УПА зголосилися тоді до Дивізії, бо їм імпонувала військова дисципліна та знання дивізійників. А може тоді дехто думав, що успішна визвольна війна мусить опиратися на регулярній армії, а повстанські відділи відограватимуть допоміжну ролю.

Як в кожному суспільстві, так і в нашому, були різні люди. Деякі, особливо спекулянти, кидали громи на Дивізію та вихвалювали революційне підпілля, а коли прийшов час на активну збройну повстанську боротьбу, тоді вони повертали свої симпатії до Дивізії та під різними претекстами старалися уникнути участи у всякій боротьбі, а тільки дбали про особисту безпеку. На терені Бродів таких людей було дуже мало. Сотні молодих людей з Брідщини не уникали тоді найважчого обов'язку та жертовно клали свої голови в обороні рідної землі. Подвиги синів Брідського повіту в околицях Дубиських Гаїв влітку 1944 року, таких як Свенци, Удичі та Устінови, які під командою безстрашного сотника Яськевича відбивали шалені атаки большевиків на становища II-го куреня 29-го полку, перейшли в історою 8-ої важкої сотні, як приклад найбільшої посвяти.

Володимир Біляїв

ДИВІЗІЙНИКАМ — СЛАВА!

(Святочне слово иа Бенкеті з нагоди 25-ліття створення І УД УНА, Філядельфія, Па., субота, 4 травня 1968)

Тихими водами славна від віків земля наша — та жорстокі штомри воєн шаленіли від віків над нею...

Ясні зорі українського неба оспівує в своїх піснях від віків наш народ — та світло їх меркне у чорних хмаровищах пожеж і баталій від віків у жорстокій послідовності...

Не є тихим закутком наша Україна на цій плянеті.

Уявімо лишень собі всю зафіксовану в літописах історію України у виді годинникового кола, уявімо собі, що обидві вказівки стоять на числі 12, цебто в цю мить ми досягли полудневої години, вклавши тим самим тисячолітню історію нашу в дванадцять годин. І зрозуміймо, як порівняно мало часу пройшло відтоді, коли пращури наші з ратищами й мечами в руках боронили княжу Русь-Україну перед ворожою навалою, відтоді, коли прадіди наші з мушкетами й гаківницями, з шаблями й вилами в руках здобували і стверджували свої вольности у своїй Козацькій Державі. І це ж щойно пролунали слова IV Універсалу й Акту Злуки Українських Земель, і діди та батьки наші з армій чужих імперій стали у лави свого українського війська.

І це ж щойно мить минула (бо що ж як не мить є 25 років в однім тисячолітті?), як ви друзі-дивізійники створили останню в історії українську регулярну військову формацію.

В такі урочисті хвилини, як срібний ювілей вашого вояцько-громадського чину особливо потрібно усвідомлювати й підкреслювати жорстоку й криваву істотність життя нашого народу впродовж його історії, в славних сторінках минулого шукати сили, які допомагають перетривати невідрадну сучасність, які присвічують світлом надії на краще майбутнє....

В такі урочисті хвилини, як ніколи, хочеться знайти відповідь на питання, що саме у вдачі нашого народу уможливило для нього перетривати дотепер тяжке лихоліття, бути свідомою себе нацією, і по всіх усюдах розсіяння свого і на рідній землі ставити подивугідний спротив намаганням окупанта, намаганням скерованим на національне знеосіблення народу в першу чергу?

Здається, сам історичний досвід дає найкращу відповідь на це питання. Важливою рисою нашого національного характеру, зформованого продовж віків, є риси хлібороба-вояка. Працьовитість, терпеливість, терпіння, прив'язаність до землі, до безпосереднього оточення, близькість до природи, співдія з нею і виникаючий з цих елементів природний консерватизм, виявом якого є наша непереборна любов до традицій. І вміння тримати шаблю, так як і чепіги плуга, і стати на прю з такою ж терпеливістю й самопосвятою, з якою споконвіку вміє трудитись коло землі українська людина.

Власне, воїн-хлібороб, воїн-трудівник, а не воїн-завойовник, воїн-грабіжник, воїн-займанець. І цей Українець-воїн ще не сказав свого останнього слова, бо ще не пролунав останній постріл у боротьбі за волю нашої Батьківщини. Яким холодним циніком треба бути, щоб не вірити в той прийдешній день!

На наших очах українська людина поволі скидає з себе кайдани страху перед режимом терору, все більше кидає зір і в минуле свого народу і задивляється в його світліше майбутнє.

Молоде покоління приходить до голосу, воно "спрагнене жити, пробувати своїх сил, показати себе, виявити свої спроможності, дати своєму народові нові осяги, нові здобутки".

Легкою ціною все це не дається. Це є властиво це тривання процесу, завершенням якого бодай дотепер в історіях усіх народів, в атомії всіх революцій, був чин вояцтва. І ми не будемо виключенням, вийнятком з цього незаперечного закону життя.

Не можнна дивитись на цей процес, як на сліпу боротьбу за існування, бо дійсно понурою була б тоді вся наша минувшина і безвиглядним наше майбутнє. Боротьба українського народу ошляхетнена нестримним і послідовним стремлінням до ствердження своєї гідности. Шлях же до ствердження гідности себе веде через осягнення свободи. А що свобода сама собою не з'являється, що за неї від віку треба було змагатися, і треба буде змагатися з такими труїзмами, які все ж таки треба завжди повторювати.

Ваш чин, Друзі-Дивізійники, 25 років тому був також наслідком нашого стремління до гідности, як людей і як нації в цілому. В надзвичайно складній, безпрецендентній в історії політичній ситуації, те що було пляноване окупантом у його власних інтересах, ви, завдяки вашій українській безсумнівній свідомості, завдяки живій іще й пульсуючій силі традиції нашої Великої Національної Революції 1917-21 років, зуміли використати в українських інтересах, ви стали наріжним каменем формування Української Національної Армії, продовжуючи боротьби за визволення України, йдучи слідами Січових Стрільців, УГА, Армії УНР, Карпатської Січі, вписуючи на шляху до нашої державности ще одну світлу сторінку.

В однострої чужої армії кожний з вас служив лиш українській ідеї. Рік пізніше, після творення дивізії "Галичина", ідея вашого служіння й жертви була спрецизована у присязі:

"Присягаю Всемогучому Богові перед святою Його Євангелією та Животворящим Хрестом, не шкодуючи ні життя, ні здоров'я, скрізь та повсякчас під українським національним прапором боротися зі зброєю в руках за свій Нарід і Батьківщину-Україну..."

Розкидані по цілому світі, але об'єднані в своїм Братстві, ви і по нині є вірні цій присязі, бо кожний з вас є цінним членом нашого національного життя в усіх його ділянках і пошаною серед цілої нашої громади користується назва — Дивізійник.

І це мусить наповнювати вас заслуженою гордістю.

Так як і Українська Повстанська Армія, "своєю участю в боротьбі проти Москви у 2-ій світовій війні, ви дали свідоцтво тому, що живемо й хочемо жити для України, а коли треба, готові при всіх умовах стати до боротьби і вмирати за Неї".

Ті, що впали на Підляшші, в Білгородщині, під Бродами, під Банською Бистрицею, під Ґляйхенберґом, огорнули себе невмірущою славою, ви, живі і на 25 років старші сьогодні, знайшли собі честь і пошану.

Та майбутнє напевно приготувало для вас, як і для всіх, хто не словом, а ділом, довів свою любов до батьківщини, ще більшу нагороду.

Прийдуть ще нові сини і нові внуки — ті, що ствердять Україну на цій землі не під знаком серпа і молота, а під знаком Володимирового Тризуба — ствердять у майбутньому бою — коли загояться рани останнього переможного змагу за незалежність і волю України, наш нарід воздвигне пам'ятник слави борцям за його кращу долю, воздвигне обеліск рукою незнаного нам муляра, на якому напевно буде вмощена таблиця із славною назвою:

"І-ша Дивізія Української Національної Армії, Р. Б. 1943".

Краєва Управа Братства 1-ої УД УНА в Канаді та гості.

Зліва до права: В. Заброцький, голова КУ 1-ої УД УНА в ЗСА, Андрій Коморовський, голова Ювілейного Комітету, о. Ю. Ґабрусевич, капелян Г У Братства, Вол. Гузар — голова КУ Канади, о. В. Ганкевич, — м. голова К У, сот. Ст. Гуляк — член, Б. Кальба — допомговий референт. В 2-ому ряді: Богдан Дусанівський — секретар, д-р М. Малецький — голова ГУ Братства, Б. Підгайний — м. голова КУ, О. Войтів — скарбник та В. Веринга — член КУ.

Б. Кальба

Референт Допомогової Служби
при КУ Братства
І-ої УД УНА в Канаді

15 РОКІВ ДОПОМОГОВОЇ АКЦІЇ

Впродовж останніх 15 років Допомогова Служба при Крайовій Управі Братства І-ої Дивізії УНА в Канаді веде допомогову акцію інвалідам — колишнім воякам Дивізії. Перші вістки про інвалідів прийшли від сот. Вол. Яворського в 1952 із Зальцбургу в Австрії. Виявилося вже тоді, що деякі станиці Братства в Канаді нерегулярно посилали допомоги до Австрії. Допомогу започаткувала Станиця в Монтреалі, від якої при кінці 1952 року ми перебрали 5 прохань. Допомагали також Станиця в Судбурах та у Вінніпегу. Станиця у Вінніпегу, якої в тому часі душею був її секретар, сл. п. мгр. А. Біжак, та яка була дуже діяльною, вислала 19 пачок. Завдяки звітуванні сот. В. Яворського, який не тільки провірював потреби та стан інвалідів, але також вишукував могили поляглих вояків І-ої УД в Австрії, допомогова акція для цієї країни була скоординована вже на весні 1953 року.

Акція охоплювала тоді 19-ох інвалідів і хворих з високим відсотком втрати здоров'я, напр. І. Петрівський — сліпий, С. Панасюк і В. Шестерняк — психічнохворі, М. Мединський — спаралізований, Бесага — без ноги та кількох хворих на туберкульозу. В тому часі Багрій і Мартиняк померли від туберкульози.

До інших країн Европи (Англія, Німеччина) допомоги посилалося в міру потреби. Хоча ми старалися скоординувати акцію в Німеччині через ЗУДАК та переписувалися з Союзом Українських Інвалідів (СУВІ), ми не одержали списків наших інвалідів в Німеччині. Щойно після договору між Головною Управою Братства та СУВІ (лист з 16 березня 1953 р.), на основі якого Головна Управа Братства визнала за конечну справу переводження допомогової акції через СУВІ, а СУВІ признавало Братству право вгляду в розподіл фондів, почалася систематична допомога для СУВІ в Німеччині. До Німеччини посилали допомогу також Фонд Допомоги Українців в Канаді та Українська Стрілецька Громада.

В жовтні 1953 р. ми почали також пересилати допомогу для Австрії через СУВІ в Німеччині. Але опісля, за згодою СУВІ в Німеччині, ми знову посилали допомоги окремо для Австрії, а окремо для Німеччини, аж до 1958 р. Тоді прийшло до непорозуміння між управами СУВІ в обидвох країнах і дальше ми посилали допомогу тільки до СУВІ в Німеччині, який розділював допомоги між інвалідів-дивізійників не тільки в Німеччині й Австрії, але також в Голляндії, Бельгії, а навіть в Канаді та Швеції, куди виеміґрував з Австрії інвалід-дивізійник І. Фірман.

На жаль, нам важко було встановити, скільки між тими, що одержували допомоги, було потребуючих інвалідів. Списки змінялись дуже часто щодо числа і адрес інвалідів. Весною 1953 р. СУВІ давало допомогу 47 нашим інвалідам, але на першому спис-

ку, який ми одержали за місяць березень 1954 р., було 68 інвалідів, а між ними опинилися прізвища не-інвалідів. В червні 1956 р. СУВІ подавало 70 інвалідів (включно з стариками та немічними) на Німеччину та 18 — на Австрію. Від 1 січня до 31 серпня 1958 р. допомоги одержали: 31 інвалід і 4 немічні в Німеччині та 12 в Австрії — разом 47 осіб. А вже на списку за період від листопада 1958 р. до Різдва 1959 р. подано, що допомогу одержали 86 наших інвалідів.

За нашими висновками, ми обраховували, що в Німеччині було коло 40 інвалідів. Між ними важко було зустріти людей з високим відсотком інвалідства, тому що такі переходили на рент німецького уряду. З тих міркувань, ми посилали дещо більший відсоток допомог до Австрії, ніж до Німеччини. З тієї причини виникли деякі негодування, все ж таки ми вважали, що така допомога для інвалідів з великою втратою здоров'я буде також моральною допомогою, якої вони так дуже потребували, живучи поодинцем в різних закутинах Австрії. При тому ми завжди заступали думку, щоб СУВІ при розподілі брав до уваги ті гроші, які ми висилали.

На протязі 15-річної діяльности ми безпосередньо дали в Канаді тільки 9 допомог, в тому повне утримання одному психічнохворому впродовж кількох місяців та вислали одну пачку для дивізійника засланого до таборів примусової праці у Воркуті (через Українську Медично - Харитативну Службу). Поодинокі станиці також давали багато допомог, але вони нам цього не зголошували й тому докладного підрахунку не можна подати. Через Референтуру Крайової Управи в Канаді виплачено від 1953 до 1968 р. $12,508.71. Фонди приходили переважно із збірок між дивізійниками та з коляди. Спеціяльних збірок між громадянством не переводжувано, а традиційну листопадову збірку пересилано до Фонду Допомоги Українців Канади і вона не включена в подану суму. Львину частину фонду зложила Станиця в Торонті.

Другою формою допомоги було вдержування українських шкіл в Німеччині. На прохання Допомогового Комітету Українців Канади, ми впарі з 22 другими організаціями, давали допомогу школі в Оррелл біля Мюнстеру від 1953 до 1956 р. В тій школі навчалося коло 20 дітей, але вона перестала існувати по виїзді вчителя В. Машинського до ЗСА. На наше прохання, ми опісля опікувалися школою в Пінненберґу біля Гамбурґа від 1960 до 1963 р. Вчителювали в ній Юлія Крохмалюк і Я. Вовк, Вона мала тільки 8 учнів. Крім щомісячної допомоги по $17.50 для вчителя, ми пересилали допомоги дітям на св. Миколая, Ялинку чи на закуп підручників. Діти з великою вдячністю приймали наші подарунки. Часто вони замість іграшок, обертали наші допомоги на додаткові харчі, яких вони завжди потребували.

Хоча наша допомогова акція велася з обмеженими засобами, вона все таки принесла багато користей та була цінною допомогою для наших друзів-інвалідів та дітей, які опинилися в невідрадних обставинах. Краща координація між станицями та більша жертвенність могли б ще більше причинитися до поширення допомогової акції, а число потребуючих тепер зростає не тільки в Европі, але і на Американському Континенті.

КРАЙОВА УПРАВА 1-ої УД УНА В КАНАДІ

ВПЛАТИ НА "ІНВАЛІДСЬКИЙ ФОНД"

від 1-го січня 1957 до 30 липня 1968 р. (в канадських долярах)

Рік	Торонто	Вінніпег	Монтреаль	Ст. Кетренс	Фт.Вілліям	Судбури	Калгари
1957	700.00	333.00	400.00	50.00	138.00	271.00	—
1958	233.25	286.20	200.00	613.35	346.00	—	—
1959	500.00	352.50	296.00	472.75	140.00	—	—
1960	500.00	318.53	—	397.50	150.00	150.00	—
1961	454.00	276.00	429.85	300.25	152.50	—	45.00
1962	—	164.25	208.50	—	89.00	—	79.87
1962	—	164.25	208.50	—	89.00	—	79.87
1963	—	44.50	—	210.50	—	—	78.00
1964	—	357.60	—	—	—	130.00	—
1965	200.00	—	—	—	—	30.00	—
1966	400.00	—	—	180.25	—	—	—
1967	450.00	300.00	350.00	25.00	—	83.80	48.00
1968	450.00	150.00	372.50	—	—	25.00	—
Разом:	**3,887.25**	**2,582.58**	**2,256.85**	**2,249.60**	**1,015.50**	**689.80**	**250.87**
%	**29.9**	**19.9**	**17.4**	**17.3**	**7.8**	**5.3**	**1.9**

Одноразові вплати:

Едмонтон (1964) — 50.00 (0.4%); Саскатун (1958) — 15.00 (0.1%).

Усі пожертви: 12,997.45 (100%).

Касове сальдо на 31-го грудня 1956 р. вносило — **654.24**

О. Войтів — Фін. Реф. КУ

ВЕСЕЛИХ СВЯТ ТА ЩАСЛИВОГО НОВОГО РОКУ

бажають:

Ф. Кордуба

З перспективи 50-річчя Листопадового Зриву

Історія вчителька життя. Вона стоїть на сторожі національної традиції і старанно зберігає все, що в націоналньому житті заслуговує на увагу своїм характером, типом, мистецьким стилем. Вона є дослідником національних успіхів та причин невдач.

З перспективи 50-ти річчя Листопадового Зриву на Західніх Українських Землях 1918 року варто призадуматися над подіями визвольної боротьби українського народу 1917-20 років. До глибшої призадуми над тими подіями змушує нас також шумне відзначення 50-річчя большевицької революції, яка безпосередньо з Україною нічого спільного не мала, але яка в розгортанні своїх дій змінила констеляцію міжнародного світу. Відзначаючи наші державні річниці, нам також не вільно забувати, про сучасність. Живемо в атомовій добі, в якій рішальними в міжнародній політиці є тільки дві потуги — ЗСА і СССР. Від цих двох потуг буде залежати третя світова війна, яка принесла б знищення людства, а Україну перемінила б у пустиню.

Для сконкретизування українського визвольного потенціялу нам треба сконфронтувати сучасність із положенням під час Визвольних Змагань, у яких окреме місце займає Листопадовий Зрив. Листопадовий Зрив був фактично продовженням політичної боротьби українців-галичан за свою державність. І не може бути сумніву в тому, що щойно в огні першої світової війни і в революційній бурі 1917 р. прокинувся український нарід цілої України. Україна перша з-поміж поневолених Росією народів стала будувати власну державу, що вплинуло також на галицьких українців, які дуже пильно слідкували за розвитком подій в Україні, бо завжди вважали, що Україна одна, лиш вороги все її розривали на кілька частин. Українці-галичани серцем линули до Києва, де була українська влада і зі щирої душі бажали, щоб Українська Народня Республіка вдержалася. Вона мала кращі дані вдержатися, ніж Галичина. Передусім вона мала 30 млн. здорового і сильного населення, мала подостатком харчування, мала по російській армії зброю. Однак, як це подають наші історики та багато учасників у своїх споминах, Україна не була підготованою до революції, була національно несвідома й політично незорганізована. Тому в українському русі на початку революції була непевність своїх сил. Українські народні маси, запаморочені довгою неволею в російському царстві, ставилися на початку революції з недовірям, а навіть страхом до думки про самостійну Україну. Навіть гасло автономії в межах російської держави не було зрозуміле українським масам на початку революції. "Ми три роки разом із росіянами на фронті з одного казана їли, то нащо нам від них відділятися?" Цей клич мав вплив на несвідому українську масу, виховану російською школою,

цареславною Церквою та військовою службою. Причини такого стану треба дошукуватися в тому, що на протязі від 1876 р. до 1905 р. в Росії було заборонено будь-що друкувати в українській мові. Також найбільш дошкульно застосовував царат різні форми гноблення, експлуатації та нищення політичних, соціяльних і національних прав на Україні. Основною, історично-істотною метою російського царського імперіялізму було від самого початку об'єднання України з Московщиною, з моментом підписання нещасного Переяславського договору з 1654 р., згідно з яким були укладені т. зв. Березневі статті, тобто договірні умови, що на довгий час визначали політичне і правне становище України в складі майбутньої російської імперії. Україна на підставі Переяславського трактату вступила в державно-правні стосунки з московською державою, як рівний з рівним партнер, запевнюючи ту рівність записаними в договорі засобами, але московський цар негайно той договір зламав.

Революція 1917 р. боролася не тільки за саму зміну форми державного устрою, але вона була також великим суспільно-господарським переворотом. Довго поневолене селянство царської держави хотіло не тільки політичної свободи й рівноправности, але в першу чергу земельної реформи для задоволення своїх потреб. Робітники, під проводом соціялістів, домагалися перетворення капіталістичного господарства на суспільне, соціялістичне, без визиску робітничої праці підприємцями. Малоземельне селянство прагнуло забезпечити свій голод на землю через вивласнення великої земельної власности. Центральна Рада спізнилася зі своїм земельним законом, сподіваючись передати земельну справу в Україні на вирішення Української Установчої Ради. А треба знати, що в листопаді 1917 р. Крайовий Земельний Комітет був виготовив проєкт земельного закону, який викликав гостру критику між членами Центральної Ради і в рядах партії соціялістів-революціонерів. Тим часом російська большевицька влада в перший день перевороту проти уряду Керенського видала свій "декрет про землю". Декрет, згідно з радикальними гаслами марксистів, проголошував скасування земельної власности і передачу всіх поміщицьких церковних, державних і т. п. земель у завідування земельних комітетів. Це був сиґнал для загального перебрання всієї землі місцевими земельними комітетами, що їх творило малоземельне і безземельне селянство, сільський пролетаріят. Декрети російського большевицького уряду були поширені також в Україні і Центральна Рада не була в стані паралізувати впливу большевицької пропаґанди.

На особливу увагу заслуговує большевицька пропаґанда в українськім війську. Російські большевики застосували супроти вояків українських частин дуже зручну тактику: вони заявляли, що не мають ворожнечі проти автономної чи самостійної України, аби тільки Україна відкинула ЦР і прийняла "совєтську владу", що значило на практиці — диктатуру російської большевицької партії. 27 грудня 1917 р. Всеросійський Центральний Виконавчий комітет робітничих, солдатських і селянських совєтів видав заклик до українців, у якім говорилось:

"Брати-українці! Вас запевняють, неначе б то ми виступаємо проти самовизначення України. Це — брехня. Ані хвилини не думаємо робити замаху на права України. Революційний пролетаріят тільки має вигоду в тім, щоб усім націям було забезпечене право на самовизначення аж до відділення... Імперіялісти всіх країн покладають тепер усі свої надії на Центральну Раду. Розбійники закордонного капіталу готові давати позики Українській Раді, аби тільки послати її на боротьбу проти робітничої та солдатської революції... Українські робітники! Ваші інтереси продають капіталістам. Українські солдати! Вас підбурюють проти загально-російської солдатської сім'ї. Вас затягають у злочинну межиусобну війну в інтересі українських поміщиків. Українські селяни! Ви не побачите землі, ви не побачите волі, якщо віддилитесь від робітників і солдатів Росії... Вимагайте негайного перевибору Ради. Домагайтесь переходу всієї влади в Україні до робітничих, солдатських і селянських совєтів. Нехай у цих совєтах переважають українці... За нашу і вашу волю, за перемогу робітників, солдатів і селян, за соціялізм!"

Найбільшу пропаґанду зосередили большевики в тих українізованих полках, що верталися з Росії в Україну. Цією пропагандою в українських полках російські большевики вміли затуманити ледве пробуджену національну свідомість українського вояцтва. І якраз на ці полки УЦР в боротьбі з російським наступом покладала великі надії. Але виявилося, що ці частини здебільшого байдуже ставилися до боротьби за національну незалежність. Їх запаморочила большевицька демагогія, мовляв, з Росією українцям не грозить ніяка небезпека. Деякі з тих частин були готові навіть помагати російським большевикам проти УЦК! Такими полками м.ін. були: полк ім. Т. Шевченка, полк ім. Богуна, полк ім. Дорошенка, полк ім. Орлика, полк Харківський та багато інших. Вони здебільша проголошували свою "невтральність". У книзі "1917 год на Киевщине", стор. 417 надрукований виступ представника полку ім. Т. Шевченка на засіданні Київської ради робітничих і солдатських депутатів із 13 грудня 1917 р. М.ін. він сказав: "Ми не підемо з тими, що йдуть проти робітників, солдатів і селян, а будемо обороняти Петербург і його народну політику".

Для повноти образу тогочасного положення, треба загадати дещо про 4-ий Універсал УЦР та про Берестейський мир. Перед Берестейським миром ЦР видала 22 січня 1918 р. свій 4-ий Універсал, яким проголосила Українську Народну Республіку незалежною державою. Цей Універсал був виданий в той час, коли переважна частина України була вже окупована російським большевицьким військом. ЦР хотіла своїм універсалом боротися з безоглядною большевицькою демагогією, яка баламутила українські народні маси. Цей історичний документ, згідно з опінією деяких наших істориків, має характер агітаційний і полемічний. Не прогнавши російського большевицького війська з України, УЦР не могла забезпечити незалежности. Тому ЦР в Універсалі кликала громадян України до війни проти московської агресії. Ідея 4-го Універсалу да-

вала перспективу для всіх менших народів кол. російської імперії, яким загрожував відроджений большевизмом російський імперіялізм. Тільки спільними силами могли б ці народи, разом з Україною, дати відсіч імперіялістичній Росії і надалі тільки найтісніше об'єднання політичне й господарське могло б забезпечити свободу й незалежність цих націй.

Проголошення самостійности України викликало велике невдоволення між неукраїнською людністю міст України на ЦР. Навіть російські буржуазні верстви в Україні забули свій страх перед большевизмом і прихильно ставилися до наступу військ Муравйова-Антонова, що облягали Київ у січні-лютім 1918 р. Адже ж большевики робили разом із українськими збаламученими масами "російське національне діло", відновляли "єдину неділиму Росію", всупереч "сепаратистам-мазепинцям"... В боротьбі проти большевицької аґресії з Росії українська демократія була в той час осамітнена. Через 4-ий Універсал також між російськими соціялістами зросли націоналістичні настрої. І так, наприклад, голова Київської міської Думи Рябцов, рос. соціял-революціонер, вітав військо Муравйова в Києві в лютім 1918 р. заявою, мовляв, з захопленням Києва большевиками відновлено "загально-російський революційний фронт"...

Берестейський мир, не зважаючи на протести російського совєтського уряду, підписала делеґація Української Народної Республіки з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією й Туреччиною 9 лютого 1918 р. Українська делеґація в тодішніх дуже тяжких обставинах не могла вимагати прилучення українських територій Австро-Угорщини до України. Але в тайному додатку до Берестейського мирового договору міністер Австро-Угорщини Чернін підписав окреме зобов'язання, що українські частини Галичини й Буковини будуть виділені в осібний коронний край в межах Австрії, з власною автономією. Це був самозрозуміло великий політичний успіх української делеґації в Бересті. Мировий договір України з Центральними державами в Бересті викликав велике невдоволення проти України в державах Антанти та між росіянами й поляками. 3 березня 1918 р. в Бересті був підписаний мировий договір між Росією і Центральними державами. Згідно з договором, російський уряд зобов'язався вивести своє військо з України і заключити мир з Українською Народньою Республікою. Однак большевики цього не зробили.

Розвиток подій над Дніпром в 1917 р. впливав також політично на тактику українців під Австрією. Вона загострювалася й набирала ширшої перспективи. Національна свідомість щораз більш зростала. Вона вже не вдовольнялася вузькими гаслами, перед нею виринала проблема власної української держави.

Українські політичні провідники — посли в австрійськім парляменті — не мали ясного погляду щодо будучности Австрії. Вони вірили, що Австрія буде існувати. Посли інших народів Австрії у своїх виступах заявляли, що будуть по війні жити незалежно від Австрії, зате українські посли в промовах

в австрійськім парляменті висловлювали бажання і надію, що Австрія буде перетворена в "союз народів". Тільки, коли б австрійський уряд стояв і надалі на тім, щоб не допустити поділу Галичини на польску й українську частини, то українські посли заявляли, що будуть змагати до злуки всіх українських земель у самостійній українській державі та в першу чергу до прилучення українських земель Австро-Угорщини до України Наддніпрянської (промова Є. Петрушевича у Віденськім парляменті 4 жовтня 1918 р.). Отже було це напередодні Листопадового зриву 1918 р., коли то на Наддніпрянській Україні була ще Гетьманщина П. Скоропадського. Щоб краще пізнати тогочасну настанову австрійського уряду до Сх. Галичини, треба згадати про капітуляцію Центральних Держав перед Антантою. У своїх відомих "14-ти точках" з 8 січня 1918 р., оголошених як основа для заключення миру з Центральними державами, през. Вудро Вільсон висунув домагання, щоб народам Австро-Угорщини була дана можливість вільного самовизначення. Коли ж фронти Центральних держав захиталися, то австрійська влада пробувала рятувати монархію Габсбургів через створення коаліційного уряду з усіх національностей Австрії. Австрійський уряд і в останніх днях монархії Габсбургів придержувався своєї незміненої тактики — рішив жертвувати інтереси українців полякам, щоб привабити до свого трону польську державу, що мала бути створена за згодою Антанти; австрійський прем'єр Гусарек плянував прилучити до Польщі Сх. Галичину. В той час політичні провідники національних груп Австрії, крім українців, мали зв'язок з державами Антанти і знали, що Австрійська держава буде розділена, і на її місці стануть нові незалежні держави.

В українському політичному проводі у Відні були суперечки. Група Євгена Петрушевича була за більш опозиційне становище, група Костя Левицького за льояльніше супроти Австрії. Але фактично політика українських послів у Віденському парляменті була завжди та сама. Всі галицько-буковинські посли були льояльні до австрійської держави, що нехтувала національними інтересами. Українські посли не постаралися нав'язувати зносин з державами Антанти навіть в 1918 р., коли вже наближалася катастрофа для Австро-Угорщини. Навіть з Українською Центральною Радою в Києві українські політичні діячі в Австрії не вдержували ділових зв'язків, хоч після революції 1917 р. це можна було зробити. Це доказує, що ці провідники української політики в Австрії не думали поважно про можливість створення самостійної і з'єдиненої української держави.

Тільки в останньому місяці існування Австро-Угорщини, в жовтні 1918 р., вирішено створити Українську Національну Раду, як представництво українців в цій державі. Українська Національна Рада складалася з послів до Віденського парляменту і послів до Галицького і Буковинського соймів. Крім цього у склад Української Національної Ради входили по три представники від кожної української політичної партії Галичини й Буковини. З закарпатськими

українцями, що були під угорською владою Національна Рада не вдержувала відповідних політичних зв'язків.

В декларації з 18 жовтня 1918 р. Національна Рада висловилася за створення української держави з українських земель Австро-Угорщини. Вже в той час внутрі Ради були прихильники злуки з Наддніпрянщиною, але були також і противники, які виходили із заложення, що краще не наражатися на помсту австрійської влади, якщо б Австрія не розпалася. Також ці противники вважали, що австрійські українці будуть і в разі розпаду Австро-Угорщини у вигіднішім положенні порівняно з Наддніпрянською Україною, супроти якої було невдоволення в урядах держав Антанти за Берестейський мир з Центральними державами. Самозрозуміло проти цієї пасивної тактики більшости Ради постала сильна опозиція, в якій перед вели зокрема соціял-демократи, до опозиції долучилися також частина націонал-демократів, радикалів, Січові стрільці та все українське студентство. Ця опозиція проти нерішучої тактики Національної Ради заснувала в Галичині та на Буковині Комітети З'єднинення Українських Земель для пропаганди ідеї української соборности. Рівночасно провідники Ради далі вели переговори з австрійським урядом і надіялися, що цей уряд охоронить українські землі Австро-Угорщини від польських та інших зазіхань. Президія Української Парляментарної Репрезентації та делеґація Національної Ради у Відні сповіщали українські організації в Галичині й Буковині, що вони мають ждати рішення австрійського уряду щодо своєї будучности. Розв'язку польсько-українського спору у Східній Галичині мала дати постанова останнього уряду Габсбурзької Австрії з 31 жовтня 1918 р., на підставі якої було доручено австрійському намісникові у Львові призначити на урядові посади в староствах Східньої Галичини, на залізницях і в судах — українців. Ніякого розмежування між українською Східньою Галичиною і польською Західньою австрійський уряд у своєму останньому акті не зробив. Рівночасно поляки систематично готували зброю й людей, щоб силою задержати Східню Галичину під своїм пануванням. Головний польський штаб у Варшаві видав 1 листопада 1918 р. наказ до польських військовиків, щоб присягнули на вірність Польщі. Також із Варшави наказано польським військовим відділам у Східній Галичині роззброїти українців.

Для повноти з'ясування тогочасного положення, не можна поминути також впливу революції в Росії на переміну політики Тимчасового уряду та особливо російських большевиків супроти галицьких українців. Як відомо, одною із головних стратегічних цілеспрямувань царської Росії було окупувати Східню Галичину й Буковину та остаточно ліквідувати українську проблему. Після окупації під час офензиви ген. Брусілова під кінець 1916 р. майже цілої Буковини й значної частини Сх. Галичини (33 повіти) відновлено "Галицько-Буковинське Генерал-Губернаторство", яке очолював ген. Ф. Трепов (кол. київський генерал-губернатор). Від того часу російська влада почала поводитися

на окупованих землях обережніше через непевність, чи вдасться їх вдержати за собою. З вибухом революції в Росії 1917 р. в Галичині потворилися совєти солдатських депутатів, які почали втручатися і до управи краєм, та вносили більше безладдя. Про те, як практично скласти відносини на окупованих областях, мало хто думав в перші дні революції. Тим часом поляки почали робити заходи перед Тимчасовим урядом, щоб дістати управу в Галичині у свої руки, або щонайменше влаштувати її так, щоб поляки мали там перший голос. Особливі старання у цьому напрямку робив проф. С. Грабський, який навіть подав Тимчасовому урядові проєкт організації нової управи окупованими областями. Щойно, коли Українська Центральна Рада виставила кандидатом на пост крайового комісара з правами ген. губернатора Дм. Дорошенка, а було це 22 квітня 1917 р., що одобрив Тимчасовий уряд, відтоді нова російська влада застосувала в Галичині і на Буковинні принцип свободи самовизначення націй, відкинувши навіть саму думку про якінебудь утиски й обмеження окремих національностей. Дмитро Дорошенко, узгіднюючи всі розпорядження найперше з Грушевським, негайно у відбудові українського шкільництва привернув свободу навчання українською мовою та дав значні полегші для українців.

На фоні віддзеркаленого тогочасного положення відбувся Листопадовий зрив 1918 р. 1 листопада 1918 р. мала прибути до Львова делеґація польської Ліквідаційної Комісії з Кракова, щоб перебрати владу над Галичиною іменем нової польської держави. Заходила небезпека, що австрійський намісник у Львові Гуйн передасть владу полякам. У цей рішальний момент, коли вже всім стало ясно, що надії на Австрію марні, українські патріоти у Львові постановили негайно захопити владу в Галичині в свої руки. Насувається питання, які були пороблені приготування до захоплення влади? Центральний львівський політичний провід Української Національної Ради в жовтні ще не чувся в силах узяти владу в свої руки. Для того треба було мати в поготівлі більше збройних сил у своїм розпорядженні, ніж це було в дійсності. Крім цього треба було опрацювати відповідний стратегічний плян, взявши на увагу в ньому все позитичне й негативне. Збройну силу підготовляв Центральний Військовий Комітет у Львові на чолі з сотником (пізніше полковником) Українських Січових Стрільців Дмитром Вітовським. Українських кадрових вояків австрійських полків було в краю, а у Львові зокрема, дуже мало, а до того — це все був елемент майже виключно "вартівничої", а не бойово-фронтової вартости. Тим то Центральний Український Військовий Комітет мусів притягти також юнаків-студентів, що ще при війську не були. В тім стані справи Українська Національна Рада рішила одноголосно спробувати одержати наказ центрального австрійського уряду до намісника Гуйна для військового команданта передати владу в руки Української Національної Ради. Але навіть цей останній австрійський уряд, що властиво був уже тільки тінню уряду, до останньої хвилини відтягав таке рішення для українців, хоча подібне рішення був дав полякам у Західній

Галичині й вони в Кракові створили згадану вже Польську Ліквідаційну Комісію. Саме 31 жовтня 1918 р. приїхав із Відня до Львова посол Л. Цегельський і привіз вістку, що австрійський уряд відмовився дати такий наказ намісникові і військовому командантові у Львові.

В цій ситуації, хоч ще збройні українські сили не цілком були готові, провід Української Національної Ради у Львові разом з головою Центрального Українського Військового Комітету рішив сягнути по владу силою вже в ночі з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. тимбільше, що були точні інформації, що на день 1 листопада поляки приготовляють перебрання влади від прихильного собі намісництва.

Вночі 31 жовтня розіслано гінців по краю з наказом, щоб місцеві організації 1 листопада перебрали владу. Ця акція була переведена справно і вповні вдало. Вона заскочила поляків несподівано й тому ніде в краю не дійшло до збройних ударів з ними. Вони ніде не ставили ніякого опору, хоч від них українці перебирали владу. Це було, очевидно, наслідком того, що поляки в провінційних містах були значною меншістю проти українців і жидів. Від жидів поляки не могли сподіватися збройної допомоги. Українці в містах, щоправда, також були меншістю, але вони мали за собою широке море селянства, проти якого поляки на провінції не могли втриматись. Звідси походив їх параліч волі й нерішучість.

Таким чином 1 листопада 1918 р. по віковій неволі українського народу в Сх. Галичині постала власна держава. На ратуші у Львові, столиці Західньої України, замаяв український жовто-блакитний прапор. По цілім краю запанувала велика радість, що давала новий віддих і поширювала груди. Українці стали господарями власної землі.

Але цей імпровізований спосіб перебрання влади мав дуже багато тіней. З природи, під час такої глибокої переміни, якою був державний переворот 1 листопада 1918 р., не могла бути центральна влада особливо сильною та не могла в централізований спосіб відразу, зорганізувати одностайну державну адміністрацію, бо не було відповідно підготованих кадрів. Увечорі 1 листопада 1918 р. поляки у Львові підняли бунт проти Української Держави й почалася збройна боротьба, до якої нашвидку руку організовані українські збройні частини не були підготовані з браку кваліфікованих старшин та широко розпрацьованого стратегічного пляну для закріплення державної влади. Найважливіше те, шо Українська Національна Рада не поспівала за подіями революційного періоду, бо її провідники аж до останньої хвилини сподівалися, що австрійський уряд передасть владу в Східній Галичині українцям. Ці переговори українських політичних провідників з австрійським урядом аж до кінця старої Австрії використали поляки в своїй пропаґанді в державах Антанти на доказ, мовляв, українці — "австрофіли". Отже, революційні події застали політичних провідників в Австрії непідготованими.

Рівночасно з Листопадовим зривом 1918 р. почала організуватися Українська Галицька Армія (УГА), яка за тогочасного положення була найкращою дисциплінованою збройною силою. Не будемо пригадувати пригноблюючих сторінок із визвольної боротьби УГА, яка понад свої сили боролася із переважаючими силами поляків, яким допомагали держави Антанти. Зрештою, треба пам'ятати, що Пілсудський та інші тогочасні польські діячі вели війну з УГА пляново, застосовуючи відповідну стратегію і тактику. В протипольській українській кампанії було багато імпровізацій, що підтверджує багато учасників у цій боротьбі у своїх споминах. Усе це було з причини браку старшин генеральної булави.

Листопадовий зрив, який закінчився повною невдачею, залишився в історії визвольних змагань українського народу 1918-1920 рр. як важливий документ із цього революційного періоду, якого не вміли повністю використати наші батьки, щоб здобути й закріпити власну українську державність. Звичайно, складається вину на наших ворогів, на обставини і т. п. Однак вже найвищий час признатися, що головна вина таки по нашій, українській стороні. Під час Визвольних змагань 1917-1920 рр., як стверджують наші історики, українство не було приготоване до будови власної держави. А чи воно було повністю приготоване до так важливого іспиту напередодні другої світової війни, та чи воно є вже всесторонньо готове сьогодні? На ці питання нехай кожний дасть сам собі відповідь. Найголовніше у визвольній боротьбі є концентрація усіх зусиль або їх координація! І призадумаймося над тим, яка наша сьогоднішня концентрація у продовжуванні боротьби. Правдою є, що під час визвольних змагань українського народу 1917-1920 р. йому бракувало фахових кадрів із усіх секторів державного життя. Найбільше бракувало фахових старшин генеральної булави, які ставили б організацію збройних сил України та їх боротьбу з різними ворогами нашої державности на правильній стратегічній базі. В багатьох випадках рішальний голос в організації збройних сил тогочасної України та у воєнних діях мали резервові старшини нижчих ступнів або — старшини-німці з австрійської армії та цивільні особи, що у великій мірі було причиною повної нашої поразки. Нехай, отже, Листопадовий зрив 1918 р. та взагалі сторінки історії наших визвольних змагань 1917-1920 рр. будуть пересторогою для майбутніх наших поколінь, як не треба легковажити сприятливого історичного моменту, а його вміло використати. Рівночасно Листопадовий зрив нехай буде для молодого українського покоління дороговказом, незреченя із шляху боротьби за повне суверенне визволення української нації.

Українська проблема, як "німецько-австрійська" видумка вже більше не існує. Ця проблема є життєвою у поневоленій російським большевизмом Україні, до того зрештою признається радянська публіцистика. Ця проблема скорше чи пізніше буде вирішена майбутньою боротьбою. Її не вб'ють русифікаційні намагання Москви, вона живе в душах молодого покоління, вихованого в

підсовєтській системі. Це покоління, своєю творчістю на літературному полі доказує, що воно непоконане ворогом. Навпаки, воно продовжує цю боротьбу новими доступними їй засобами, бо якраз це нове молоде покоління могло найкраще зорієнтуватись, що УССР — це не "суверенна республіка", а таки московська колонія, призначена на зрусифікування та на знищення. Молоде покоління зрозуміло, що інтернаціоналізм — це тільки плащик старої московсько-імперіяльої політики проти якої український нарід мусить боротися аж до повної перемоги. І цього процесу не спинять ані закриті суди, ані насильні переселення української молоді в центральну Азію, ані вкінці московські сатрапи, які захопили всі ключеві пости в Україні в адміністрації і в господарсько-промислових заведеннях. Сьогодні боротьбу за права українського народу не ведуть "буржуазні націоналісти", а таки виховані совєтською системою під надзвичайно строгим московським надзором молоді люди, між ними й дехто з колишніх комсомольців, яким національне питання не менш дороге, чим кожному іншому свідомому українцеві. Подібні процеси проходять і в інших т. зв. "союзних республіках" і московська комуністична партія знаходиться в дефензиві. Вона всіма силами намагається зберегти "статус кво", ризикуючи навіть втратою піддержки збоку інших комуністичних партій світу, як це мало місце в Чехо-Словаччині.

Будьмо також і ми на еміграції чуйні та глибоко вдумливі в трансформаційні процеси, які відбуваються в СССР. Тюрма народів СССР переживає важку кризу. Самозрозуміло, час повного розкладу тоталітарної системи СССР ще далекий, але процеси цього розкладу вже діють. Думаймо категоріями сучасного модерного індустріяльного світу, вдержуймо безпосередній контакт із атомовою добою. У цій новій добі найважливішою вимогою є наша консолідація та координація визвольної боротьби. Нехай Листопадовий зрив буде для нас усіх дороговказом жертвенности й посвяти для нашої поневоленої, але нескореної Батьківщини України.

З нагоди 25-літнього Ювілею створення І-ої Української Дивізії Станиця Братства кол. вояків І-ої УД УНА в Рочестері, Н. Й., ЗСА, складає $25.00 на пресовий фонд "Вістей Комбатанта".

З нагоди 25-літнього Ювілею створення І-ої Української Дивізії, Станиця Братства кол. вояків І-ої УД УНА в Вінніпегу, Канада, складає на пресовий фонд "Вістей Комбатанта" $25.00.

ЗАМІСТЬ ЮВІЛЕЙНОГО ПРИВІТУ

З нагоди 25-ти річчя постання Дивізії «Галичина» — 1-ої Дивізії Української Національної Армії Головна Управа Братства кол. Вояків 1-ої УД УНА та поодинокі станиці одержали ряд привітів від Централь українських організацій, Єрархів українських Церков та різних наукових інституцій в яких всі однозгідно признавали кол. воякам Дивізії признання за їхню любов до Рідного Краю і за готовість жертвувати своїм власним життям в обоорні прав Українського Народу. На превеликий жаль, нам не довелось читати бодай одного привіту від українського народу в Україні із зовсім зрозумілих причин. Але невже ж український народ забув про своїх синів, які в найгрізніший для нього час не повагались взяти зброю до рук у його обороні? Відповідь на це дає нам слідуючий лист, який ми одержали з Европи.

10 листопада 1968 р.

Високоповажаний Пане Богдане!

Пишу до Вас у справі «дивізійників» знаючи, що Ви передасьте залучені інформації там, де слід. Мені доводиться часом зустрічатися з різного віку людьми з України. Останньо я мала нагоду розмовляти із зовсім молодим чоловіком, віком не більш 22 - 23 роки. Розмовляли ми доволі довго і говорили про різні справи. Між іншим, цей молодець зовсім несподівано для мене запитав: — А скажіть мені щось про т. зв. Дивізію. Нам кажуть, що до неї пішли найкращі хлопці.

Я тоді коротко розповіла про Дивізію все, як воно було, не затаюючи і виступів порти неї, бо йшлося, головно, про вияснення справи, чому українська молодь пішла до української дивізії — складової частини німецької армії. Мушу однак ствердити, що цього молодця не дуже то й треба було переконувати в доцільности співпраці з німцями. Для нього, мабуть, найліпшим виясненням було те, що «до неї пішли найкращі хлопці».

На закінчення цієї теми я поставила питання моєму гостеві: — А тепер, ви скажіть мені, чи правильно думали ті хлопці, що пішли до Дивізії і чи мали вони моральне право йти разом з німцями?

Відповідь була коротка, ясна і недвозначна: ТАК!

Пишу Вам про це, щоб Ви і Ваші побратими знали, що молодь про Вас в Україні говорить і цікавиться проблемами Дивізії, а сам зворот «до неї пішли найкращі хлопці» говорить сам за себе, що про Вас там думають.

Д. С.

Друкуючи цього листа, ми впевнені в тому, що офіційна проти-дивізійна пропаґанда в Україні — це голос окупанта — Москви, який не зуміє знищити духового зв'язку між нами та поневоленим українським народом. Прийміть цей лист, друзі дивізійники, як ювілейний привіт із Україии.

Редакція

З ДОКУМЕНТІВ ПРО ДИВІЗІЮ "ГАЛИЧИНА"

Для насвітлення обставин, серед яких творилася Українська Національна Армія при кінці 2-ої світової війни, та цілей тієї Армії, передруковуємо з газети "Голос — Українські Вісті", що виходили в Берліні, ч. 20 (226), з дня 8 квітня 1945 р., відозву Українського Національного Комітету та відозву ген. Павла Шандрука. У передруку задержуємо правопис оригіналу.

Редакція

ВІДОЗВА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОМІТЕТУ ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА

УКРАЇНЦІ!

На протязі тисячолітнього політично-державного існування Український Народ виявляв завжди непереможну волю і самопосвяту до оборони своєї Батьківщини-України, до утворення своєї державної незалежности. Одночасно творчий геній Українського Народу потрапив піднести Державу Українську до найвищого ступеня міжнародної вартости політичної, культурної та суспільно-громадської і зробити її нераз зразком для інших народів. Так було за часів княжих, за часів Святослава, Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, Данила; так рівнож було за часів славних наших гетьманів Богдана, Дорошенка, Мазепи, — коли волею свого народу Україна ставала наймогутнішим міжнароднім політичним чинником, коли волею свободолюбивого Українського Народу Україна була підвалиною, оборонцем спокою і заборолом проти варварства та імперіялізму.

В новітніх часах Український Народ знов твердо і непохитно заявив про свою волю відновити своє політично-державне життя. Коли всі спроби мирним шляхом осягнути вимріяну та виплекану підчас майже трьохсотлітньої неволі ціль не дали наслідків, Український Народ схопився під проводом Симона Петлюри за зброю, щоб здобути своє, Йому належне право. Протягом чотирьох літ батьки й брати наші боролися за свою й нашу волю. Перемогла нас тоді фізично підступна обіцянка ворога створити новий національний та соціяльний лад на своїх і наших землях, що їй повірила змучена загальною Світовою війною та Визвольною Боротьбою частина Українського Народу. До тої перемоги ворога спричинився також брак необхідних для провадження боротьби технічних та матеріяльних засобів. Всяж Українська Армія, а з нею десятки тисяч цивільного громадянства не склали зброї, не схилили своєї голови перед ворогом, а понесли велику ідею української державности та українські національні прапори з собою на вигнання, на чужину.

Жорстоко хазяйнував тоді ворог на нашій землі. Кращі сини України, кращі сини Українського Народу там, на Рідній Землі незабаром переконалися, що у виконання своїх обіцянок приніс ворог Україні. Приніс він колгоспне крі-

пацтво для селянина, неволю для робітників, льохи чрезвичайки та Соловки і Сибір для української інтеліґенції. Большевики винищили активнішу частину Українського Народу, вони знищили штучно створеним на Україні, що є найбагатішою хліборобською країною у світі, голодом у 1933 р. мілійони українського селянства, примусовими роботами для цілей світової революції вони винищили сили українських робітників, вони позбавили українців на їх власній землі права вільно обірати собі варстат праці; вільний нарід обернули в кріпаків совєтського державного капіталізму.

Большевики позбавили Український Народ всіх елементарних проявів вільного людського життя — свободи совісти, переконань, свободи слова, свободи особистої, свободи праці. Вони принесли на своїх закривавлених багнетах в Україну терор, релігійні переслідування, знущання з людської гідности, біду і злидні. Чверть століття плюндрували большевики Україну, маючи її за джерело для заспокоєння своїх матеріяльних потреб, а для замилення очей створили фікцію державности у формі УРСР.

Коли тепер почалася нова Світова Війна, большевики в перших рядах на смерть за себе послали українців, щоб знищити їх, щоб позбутися тих, хто не хоче підпорядкуватися їхній волі, їхнім інтересам. Частина українського вояцтва врятувалася у неволі, частина громадянства врятувалася утечею зпід большевицької влади підчас відвороту німецького війська. Інша частина українського громадянства знаходиться поза теренами Батьківщини на роботах у Німеччині.

Всі ті мілійони українського громадянства повинні пам'ятати, що поворот на Рідну Землю є можливий тільки зі зброєю в руках, що добровільно ворог з нашої Землі не уступить. До тої боротьби ми мусимо стати в організованих лавах УНА всі без винятку. В боротьбі за Україну, за Народ, за вільне життя у власній хаті, за власне життя ми підемо поруч соток тисяч українських повстанців, що широкою хвилею розлилися по всіх землях України, що невблаганно нищать ворога, який немилосердно нищив нас і нашу Землю. А крім того ми йдемо до боротьби плече в плече з союзними нам іншими поневоленими червоним катом народами — народами Туркестану, Кавказу, з братами Білорусами і т. п. Для нас в цій боротьбі є дуже важливим, що всі сили большевиків є зв'язанні героїчною Німецькою Армією, яка бореться за свободу свого народу, за своє щастя у вільній Батьківщині.

В нашій спільній боротьбі ми з подякою приймаємо допомогу Німеччини на умовах, що випливають з засади взаємного пошанування національної гідности та признання суверенної незалежности Української Держави.

Український Національний Комітет, створений з волі українського громадянства у Німеччині та союзних з нею країнах, проголосив свої завдання у Декляраціі з дня 17 березня ц. р.

Основним завданням своїм, якому повинні бути підпорядковані всі інтереси громадянства в цілому й особисті, Комітет вважає творення Української

Національної Армії та співдію її з усіми національно-політичними силами, які вже провадять боротьбу з большевиками. Тільки знищення большевизму, як чинника, що руйнує всі підстави національного й політичного буття Українського Народу, може допровадити до визволення України та відновлення суверенної Української Держави, бо ніхто нам її не подарує, бо геополітичне положення України творить передумови до експанзії з півночі на нашу Рідну Землю. Крім того мусимо раз на завжди усвідомити собі, що лише зброєю, лише мілітарно міцні можемо не тільки здобути собі державну незалежність, але й забезпечити її на майбутнє.

Здійснення того єдино важливого у своїй актуальності завдання в обставинах сучасного напруження воєнних подій може створити підстави до праці для Українського Народу законного Уряду України над розрішенням проблем по:

1. забезпеченню державного ладу і організації державного та суспільного порядку в Україні;

2. приверненню всім верствам Народу приналежних їм прав на земельну власність, на свободу праці та особистости;

3. всебічному розвитку національної культури;

4. забезпеченню цілковитої перед законом рівноправности для всього населення України, незалежно від походження та мовної різниці;

5. забезпеченню утримання на старість і у випадку нездібности до праці;

6. забезпеченню свободи релігії, слова, друку, зборів тощо;

7. наданню можливости повороту до Батьківщини тих її громадян, що проти своєї волі перебувають поза її межами;

8. знесенню раз на завжди штучного поділу України та Народу, створеного розподілом між сусідами й тим самим допровадженню до повного й цілковитого об'єднання всього населення і громадянства;

9. усталенню добросусідських взаємин з усіми народами, які пошанують нашу державну незалежність й виявлять добру волю доспільної праці над забезпеченням довготривалого миру.

Українці! Українки!

Український Національний Комітет свідомий своєї великої відповідальности, яку він взяв на себе. Український Національний Комітет свідомий всіх труднощів, які створила сучасна політична й мілітарна ситуація. Він бачить, що можливості розгорнення його праці є дуже ограничені. І всеж тої праці він піднявся, бо її поклало на нього українське громадянство.

Українські Робітники та Робітниці!

У ваших руках спочиває можливість визброєння нашої Української Національної Армії зброєю, над виробленням якої ви працюєте. Від вас також залежить у певній мірі успіх боротьби. Пам'ятайте, що тепер й на чужині ви працюєте для України, для її героїчної Армії, — збільшіть ваші зусилля.

Українські Вояки!

До вас звертається з окремою відозвою ваш Командуючий Генерал Павло Шандрук. Він піде враз з вами у боротьбу за волю України. Його наказ для вас, то є наказ Українського Національного Комітету, то є наказ цілого українського громадянства. Будьте гідними синами своїх прадідів та батьків, йдіть визволяти Батьківщину і Народ.

Українські Громадяни!

Ми знаємо, що наша національна визвольна боротьба вимагає від вас тяжких кривавих жертв і щоденної напруженої праці. Ми знаємо, що тяжка є та боротьба і що шлях нашого повороту на Батьківщину буде врошений дорогоцінною нам кров'ю кращих синів України.

Та не зважаючи на те, ми стаємо до боротьби, бо твердо віримо в перемогу нашої великої справи і знаємо, що та перемога є історично неминучою.

Живемо в часи, коли найбільш зрозумілою мовою для ворога є мова зброї і вогню.

Відважні сини України ніколи не боялися стати до зброї за волю і честь Рідного Краю. Не загублять воии відваги і тепер. Ми твердо віримо, що непоборний Український Народ, тепер єдиний у своїх прагненнях як ніколи, переможе.

В ім'я тої перемоги ми готові до боротьби.

Хай живе Українська Національна Самостійна Соборна Держава!

Слава тим, хто стає до зброї за Рідний край.

Слава Україні!

Генерального Штабу генерал-поручник Павло Шандрук
Проф. др. Володимир Кубійович
Др. Олександер Семененко
Інж. Петро Терещенко

ВІДОЗВА ГЕН. ПАВЛА ШАНДРУКА

УКРАЇНСЬКІ ВОЯКИ!

Ви віддали вже все, що людина може мати найдорожчого, на боротьбу з ворогом: рідну хату, родину, майно. Але найдорожчим з усіх найдорожчих духових та матеріяльних вартостей є свобода. Свобода — то значить — вільне життя у вільній, незалежній Батьківщині.

За той найдорожчий скарб людини і нації — за Державу боролися всі наші предки; а й Ви теж не припинили боротьби — від 1917 року боретеся зброєю, чином, прикладом, словом. Не зламали Вас ані тайга Сибіру, ані льоди Соловків, ані тортури московсько-большевицьких льохів та в'язниць. Нема і не буде ніколи тої сили, що могла б Українця зламати.

Тут, на чужині, Ви, Українські Громадяни-Вояки, довели своєю працею, своєю волею, твердою поставою та єдністю, що таки існує Український Народ, що він не зложить, не зважаючи на всі перешкоди, зброї доти, аж поки не здобуде собі свого права в своїй власній суверенній Державі вільно порядкувати.

Враз усі — ті, що вже 25 років тиняються на чужині, не спустивши нашого національного прапору, ті, що залишилися в Україні й продовжують боротьбу на всіх землях від Карпат до Кубані, й ті, що тепер залишили Батьківщину, щоб не стратити можливости продовжувати боротьбу та посилити лави старих борців закордоном, — усі враз мусимо стати до чинної боротьби зі зброєю в руках.

Український Національний Комітет та визначене ним Українське Командування закликають Вас, Українці-Вояки, знайти всі можливості, щоб стати в збройні лави Української Національної Армії.

Українська Національна Армія, як Ви вже знаєте з Декларації УНК, має одне завдання — боротьбу з большевизмом за власний Народ, за власну суверенну Державу.

В цій боротьбі стаємо поруч з геройською Армією Німецького Народу, що на смерть та життя бореться не тільки за свою волю, за свою Державу, але за волю цілої Европи.

В тій боротьбі поруч з нами йдуть лави вояцтва всіх народів, що знають, так як і ми, одне святе гасло: "За Народ і Державу!" Йдуть з нами наші брати Білоруси, наші одвічні приятелі Грузини, Козаки і інші свободолюбиві народи — народи Кавказу, Туркестану, Західньої і Полудневої Европи.

Українські Вояки! Червоний ворог несе смерть і знищення. Він шукає перш за все тих, що не зігнули перед ним голови, бо вони для нього страшні, страшні силою свого духа, своєї віри в перемогу.

В перемогу віримо, вірить у перемогу весь Український Народ і ніколи жоден Українець не складе зброї, не схилить своєї голови перед ворогом, поки Батьківщина не буде звільнена. Кожен Українець-Вояк буде боротися за свою Державу та за Народ так, як наші прадіди, як сучасні наші герої Зимового Походу, Крутів, Нового Базару, всі знані й незнані українські герої-вояки.

Але пам'ятаймо, що ворог ще сильний і тому для осягнення перемоги необхідно:

всім без винятку стати зі зброєю в організованих лавах УНА, мати беззастережне довір'я до свого Національного Проводу та Командування;

перед усім світом довести свою національно-політичну і громадську карність;

бути готовим повсячас принести найбільші жертви життям, кров'ю, майном.

Ото підстави нашої цілковитої перемоги!
Ото підстави незалежности нашого Народу і нашої Держави!
До зброї вояки! До боротьби та перемоги!

Генерального Штабу генерал-поручник
ПАВЛО ШАНДРУК
Командуючий Українською Національною Армією

(Передрук із Голос - Укр. Вісті (Берлін), ч. 20, 8 квітня 1945.)

На Богослуженні у вишкільному таборі Дивізії в Гайделягрі в 1943 році. На задньому пляні — український та німецький прапори.

КІЛЬКА ДУМОК СОТ. Д. ПАЛІЄВА ПРО УКРАЇНСЬКУ ДИВІЗІЮ,
із доповіді виголошеної в червні 1943 р. перед виходом Дивізії на фронт

. . . .

Перед 10 місяцями, коли то більшість з нас переживала перші дні нашої рекрутської долі, ми були інші. Себто ми були здебільша чужі. Ми щотільки пригадували собі одні одних по довгім небаченні, знайомилися з незнайомими, а то й вовком дивилися один на одного, згадуючи ще незабуті обиди в пристрасній політичній боротьбі попередніх років.

Згадаймо образ, такий знайомий кожному з нас: неділя. Вулицями села спішать люди, старі й молоді, а то й діти до однієї мети: де церкви. Нічого їх не в'яже за виїмком одного: спільної цілі — церкви, що розложилася по середині села. Ціль ніби одна — церква. Але які різні **внутрішніми переживаннями** є ті люди, що спішать буцімто до однієї мети. Одні йдуть, бо цього вимагає від них внутрішня потреба. Другі — з привички, інші, щоб тільки показатися, ще інші — назначили собі зустріч у церкві, а ще інші йдуть, щоб просто позбиткувати під церквою.

Так і ми перед 10 місяцями зливались з різних сторін в одну ціль — Дивізія, але з якими різними мотивами, переживаннями і наставленнями.

Дивізія, це була та церква, про яку я щойно тільки згадував, до якої одні йшли справді молитися, інші "од нечого делать", як каже москаль, треті ж з думкою, обсадити позицію і вчинити її елементом своєї політики. Признаймося, що так було на початку, бо інакше, серед тодішнього нашого розпорошення і не могло бути.

Таке, як ми тоді, було і наше довкілля. Одні прощали нас із сльозами радощів в очах, бо здавали собі справу, що це зав'язок збройної сили народу, яка під час війни рішає, чи нарід житиме, чи він загине. Інші байдуже проходили мимо нас, вони були ні теплі, ні зимні, вони взагалі не розуміли нас, чому ми покидаємо вигідне цивільне життя й міняємо його на сірий однострій та штрапаци. А ще інші в сумнів ставили доцільність нашого кроку й покепковували з нас, бо та їхня постава звільнювала їх від обов'язку йти разом з нами, хоч були здорові, як дуби, і мали всі завдатки стати добрими старшинами, підстаршинами, чи стрільцями. І врешті були й такі, що явно і славно виступали проти нашого почину, проти Дивізії, бо вони мали інші рецепти для виведення народу з того імпасу, в який він попав під час цієї війни.

Минає рік від того часу. Доволі часу, щоб подивитися на пройдені шляхи і на... висліди.

Як виглядають нині ті, що перед роком проголосили невтральність, ті, що покепковували тоді з нас, і ті, що були проти нас? Не думаю при тому, як їм **особисто** поводиться, бо це для нас нецікаво. Але питаю: **яку позицію займають вони** в бюджеті національної політики, який їх **питомий тягар, що заважує на долі нашого народу?**

Відповідь не тяжка: одні як втікачі переїжджають з місця на місце, рятуючи свої дорогоцінні тіла й дорогоцінності в валізках. Від них уже народові нічого надіятися, бо не про нарід, а тільки **про себе** вони думають, в час, коли перед їхнім народом стануло в усю ширінь питання: жити, або вмерти, побідити, або загинути.

А що з другими, тими, що перед роком записували інші рецепти? Вони, в протилежності до попередніх, ідейні люди, які, що їм треба признати, не думали про власну шкіру, але рятунок народу бачили в іншій площині, як ми...

. . . .

А тепер пробіжімо наш пройдений шлях. Перед 10 місяцями, як я уже згадав, ми творили тільки незугарну масу, незіграну ані кроком, ані думкою. Лучили нас два зовнішні знаки: назва і уніформа. Змісту спільного нам усім ще не було.

Але військо, в протилежности до повстанців, має тенденцію доосередности, скупчувати, однаково думати.

Ми, панове Товариство, той шлях пройшли. І нині вже себе майже не впізнаємо в порівнянні з тими, якими ми були перед 10 місяцями. Наші хребти випростувалися, наш крок став рівний і певний, наші лави випрямлені й зімкнуті, а наші думки зосереджені для одиної цілі. Дивізія — це вже не пустий звук, апель паперовий, але **реальна дійсність**. У ній зосереджені наші думки, довкруги неї зосереджені надії і сподівання цілого безталанного народу...

. . . .

Тому, панове Товариство, наша Дивізія така важна, що вона ставить нас у рівну площину з нашим відвічним ворогом, дає нам шансу мати надію, що ще все не пропало.

Бо військо, це зав'язток надій, що врешті у нас перестане рядити вулиця, що ми вийдемо вже раз з позему повстань на позем реґулярних армій, які не тільки не кінчаться невдачним, криваво здушеним повстанням, але дають надію на перемогу.

І врешті ми вчимося тієї найбільшої в житті штуки, передумови всякого успіху: солідарности й послуху. Маю враження, що кожний з нас ловить себе чимраз рідше на тій вродженій охоті побунтуватися проти зверхника, зокрема, коли він свій. Оту хибу виполює з нас, зовсім основно, військо. Бо ніде так, як у війську, ми не вчимося, що життя побудоване на тих 5-ох підставах:

1. Військо не політикує. 2. Військо зберігає лад і порядок. 3. Військо спирається на послусі й дисципліні. 4. Підставою війська є товариськість. 5. Військо є вірне складеній присязі. Ті підстави обов'язують не тільки військо. Вони обов'язують всюди, у кожній ситуації. І як ми повернемося колись, як ветерани, у наше приватне життя, зможемо мати вплив на життя народу тільки тоді, коли ті засади стануть нашою другою натурою, коли вони просякнуть у нашу кров. А як дуже треба нашому народові засвоєння саме тих засад, це ми знаємо найкраще.

Від припадково зібраних 20.000 людей до ордену зцементованого однією думкою, однією ідеєю, овіяною справжньою вояцькою вірністю, де всі стоять за одного — а один за всіх — далека дорога. Ще важче пройти той шлях у Дивізії, такій, як наша, де побіч українців є німці.

Ми, старі вояки з Української Галицької Армії з тим фактом зустрічаємося вже вдруге. Бо не забувайте, Друзі, що в УГА було 200 старшин — німців, які зголосилися в той час, як добровольці, щоб помогти нам у нашій боротьбі з поляками й москалями. Здебільша були це старшини, які служили за Австрії в полках, зложених з українців і які так зжилися з українцями та прив'язалися до них, що й до української армії пішли за ними. По тих німцях у нас залишилися по 25 роках тільки гарні спомини.

Нині ми також разом з німцями в одній Дивізії. Правда, ті німецькі старшини та підстаршини зустрічаються з нами перший раз, вони не мають того досвіду у наших справах, що ті німці з-перед 25 літ. Але нашим завданням є, щоб ми довели до того нашою загальною поставою тепер і нашою бойовою поставою на фронті, щоб вони нас полюбили і нас шанували, та щоб вони з гордістю носили герб нашого краю, який їм райхсфюрер наказав носити... Це ж наскрізь зрозуміле, що німецький старшина, чи підстаршина, якщо він підчинений службово українському старшині, чи підстаршині, мусить повинуватися наказам і приймати таку саму поставу, яку українець у відношенні до німецького зверхника. Якщо є інші випадки то виною тут вже є не засада, але безрадність українського старшини чи підстаршини...

Дотеперішні історичні досвіди вчать нас, що тільки та військова одиниця представляє собою бойову вартість, яка від самого долу до самої гори зцементована і в ній немає ніяких щілин, немає слабих місць, крізь які ворог міг би зробити фізичний, або духовий прорив. Що це не приходить само зі себе і не приходить легко, це очевидне. Але в тому річ, що не такий то легкий шлях ми вибрали, а до осягнення великих цілей звичайно тяжкі й мозольні шляхи.

ПРОГОЛОШУЄМО ПРОДАЖ КНИЖКИ У ПЕРЕДПЛАТІ
Замовлення і надсилання належности за книжку приймаємо до грудня 1969 року

Володимир Галан

БАТЕРІЯ СМЕРТИ

Зміст: Вояк-громадянин і його книжка. — Від Автора.

ВІЙНА:

Пісня артилерії. Слова і мелодія Романа Купчинського; Школа і військо; В російському полоні; Втеча; Через Гадяч, Лохвицю, Ромодан — Кременчук — до дому; Листопадовий Зрив; Запасний Кіш артилерії; Організація 4-го гарматного полка; Зміна Команди батерії; Бої за Львів; Прорив фронту; Відступ; Бої за Пруси-Сороки; На лінії Білка-Кабанівка; Протинаступ на Миклашів; Відзначення народного свята наступом; Чортківська офензива; Тернопіль наш; Золочів, під Ясенівцями; Наступ на Гологори-Скваркву-Белзець; Ворожий протинаступ; Перехід за Збруч; Наступ на Вінницю; Чапельський Майдан; Вперед на Київ; Здобуття Тучі і Бердичева; Червоне; Ходорів; Корнін; Бій за Ситники; У Києві; Відступ до Бузової; Похорон гармаша Зданіка; Бої з 14-ою большевицькою армією; Війна з білими москалями; Тиф у Галицькій Армії і дальший відступ на Балту; Йордан у Чечельнику; В Оленівці; На фронті 2-ої Бриґади; Львів-Ужгород-Німецьке Яблінне-Прага.

НА НОВІЙ ЗЕМЛІ:

Стрілецька Громада; Злучені Українсько-Американські Організації Філядельфії; Протестаційні акції 1930 року; Акція в Американських товариствах; Форін полісі Ассосіейшен; Свято на честь Джорджа Вашинґтона; Політична акція; Гуманітарна акція; Іміґраційний Комітет; Членство в Торговельній Палаті; Музейна справа; День Молоді; Перша українсько-американська олімпіяда; Характеристика праці злучених організацій; Карпатська Україна; Продаж воєнних бондів; Вислід праці; ЗУАДК; Відвідини в Ріміні; Висновки; Хроніка «Батерії Смерти».

Книжку прикрашують кольорові ілюстрації Леоніда Перфецького.

КАРТИ І СХЕМИ
Йоахима Вишневецького

Ілюстрації в тексті і окремий додаток.
Мистецька обгортка — Богдана Божемського.

Ціна у передплаті $ 3.00.

ВІСТІ КОМБАТАНТА

Рік 1968 Торонто - Нью-Йорк Ч. 5-6 (36-37)

ЗМІСТ

Шановний Читачу!

Запитник, який Ви маєте в руках, має за завдання доповнити інформації відносно історії Дивізії I. УД УНА, над якою працює покликана до того Головною Управою Братства окрема Редакційна Комісія. Якщо Ви є одним із тих, які служили в рядах I-ої УД УНА, Редакційна Комісія просить Вас перечитати цей запитник і відповісти друком на кожне питання, на яке Ви тільки можете відповісти, так докладно як Вам дозволяє на це Ваша пам'ять чи евентуально збережені у Вас документи. При заподаванні інформацій про осіб, просимо завжди подавати по змозі ім'я і прізвище та ранґу. Якщо Ви служили в якомусь окремому відділі, як напр. пекарська сотня, полевий шпиталь, музична чота, тощо, то просимо це виразно зазначити, а якщо Ви подаєте інформації про поліційні полки сформовані із добровольців Дивізії, то це треба виразно зазначити, напр. 4 поліційний і подати окремо, коли цей полк було влучено до Дивізії. Назви неукраїнських місцевостей та осіб просимо подавати латинкою і завжди друком. Подаючи інформації тільки про якусь сотню, завжди подайте число полку до якого вона належала (29, 30, 31, Артилерійський) чи назву куреня (Піонерів, FLAK, PAK, Nachschub, тощо).

Якщо Ви не були учасником I-ої УД УНА, тоді передайте цей запитник комусь із відомих Вам дивізійників, щоб вони його виповнили і переслали до нас. Запитник має вже готову адресу до Редакційної Комісії і Вам треба тільки відповідно зложити його, наліпити поштовий значок і переслати до нас. Ред. Комісія буде Вам щиро вдячна за Вашу співпрацю.

Редакційна Комісія Історії I. УД УНА.

....

....

....

THE EDITOR
Istoriya Dyviziyi
215 Grenadier Road
Toronto 154, Ont.
Canada

ЗАПИТНИК ДО ІСТОРІЇ ДИВІЗІЇ

Ваше ім'я і прізвище ....

Ступінь .... Становище ....

Де ви переходили рекрутський вишкіл ....

Назва табору ....

Де ви переходили підстаршинський вишкіл ....

Назва школи ....

Командант школи ....

Старшини українці при школі ....

Де ви переходили старшинський вишкіл ....

Назва школи ....

Командант школи ....

Які були із вами старшини українці на школі ....

....

....

Інші завваги ....

....

....

Дата ....

Підпис

Адреса ....

....

Kampfgruppe Beiersdorf/Wilder
(Непотрібне скреслити)

Полк ч. .... Командир полка ....

1. Адютант ....
2. Ординанс офіцер ....
3. Старш. виімк. доручень ....
4. Господарчий старшина ....
5. Полковий лікар ....
6. Полковий дентист ....

7. Полковий священик ....

8. Полковий ветеринар ....

9. ....

10. ....

Підстаршини:

....

Господарчий (**Rechnungsführer**) ....

Харчовий (**Furrer**) ....

Збройовий (**Waffenwart**) ....

Писар (**Schreiber**) ....

Курінь, Батальйон, Дивізіон ....

1. Командир ....

2. Адютант ....

3. Госп. старшина ....

4. Ординанс офіцер ....

5. ....

6. ....

Сотня, Батерія .... Кмндт. сотні ....

Чотові: 1-а чота ....

2-а чота ....

3-а чота ....

4-а чота ....

Бунчужний (Шпіс) ....

Рахунковий (**Rechnungsführer**) ....

Інші підстаршини у сотні 1. ....

2. ....

3. ....

а) Де ваша сотня стояла в Нойгамері ....

б) Де ваша сотня стояла під Бродами ....

в) Де ваша сотня стояла на Словаччині ....

г) Де ваша сотня стояла на Словенії ....

г) Де ваша сотня стояла в Австрії ....

Чи ви були учасником:

Kampfgruppe Beiersdorf ....

Kampfgruppe Wildner ....

Хто згинув із вашої сотні:

а) На вишколі ....

б) Kampfgruppe Beiersdorf на Холмщині ....

в) Під Бродами ....

г) Kampfgruppe Wildner на Словаччині ....

ґ) Хто згинув на Словені ....

д) Хто згинув в Австрії під Фельдмахом тощо ....

....

....

Kampfgruppe Beiersdorf/Wildner

1. Командант Боєвої групи: Obersturmbanführer Beiersdorf
Obersturmbanführer Wildner

2. Адютант ....

3. Старшина доручень ....

4. Старшина виїмкових доручень ....

5. Господарчий старшина ....

6. Лікар ....

7. Дентист ....

8. Інші старшини ....

9. ....

10. ....

Сотня ч. .... Командант сотні ....

Чотові: 1 чота ....

2 " ....

3 " ....

4 " ....

Бунчужний ....

Господарчий підстаршина ....

Інші підстаршини ....

U.S.A.: $2.00

Canada: $2.00

